

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
AVRUPA ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
AVRUPA'DA SİYASAL İLETİŞİM ANABİLİM DALI

**AVRUPA BİRLİĞİ FONLARININ TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUM ALANINA
ETKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eren TOPUZ

İstanbul, 2022

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
AVRUPA ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
AVRUPA'DA SİYASAL İLETİŞİM ANABİLİM DALI

**AVRUPA BİRLİĞİ FONLARININ TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUM ALANINA
ETKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eren TOPUZ

Danışman: Prof. Dr. Muzaffer DARTAN

İstanbul, 2022

ÖZET

Günümüz demokrasi anlayışında vatandaşların kendilerini ilgilendiren sorunlara karşı politik bir özne olarak siyasal hayata katılımlarının sağlanması bir gereklilik olarak kabul edilmektedir. Sivil toplum ise vatandaşların siyasi partilere ya da çıkar gruplarına dahil olmak zorunda kalmadan siyasal hayata katılabilmelerini sağlayan alan olarak demokrasilerin vazgeçilmez unsuru olarak ele alınmaktadır. Türkiye siyasi tarihinde ise devlet ve ideolojik örgütlenmeler karşısında görece zayıf kalan sivil toplum, Avrupa Birliği ile tam üyelik müzakerelerinin başlaması ve katılım öncesi yardımlarının sivil toplum kuruluşları için gelir kaynağı haline gelmesinin ardından alanını genişletmiştir. Bu çalışmanın amacı, AB fonlarının Türkiye’de sivil toplum alanında ve savunuculuk eksenli çalışan sivil toplum kuruluşlarının işleyişlerinde nasıl değişimler meydana getirdiğini incelemektir. Bu çalışma kapsamında yürütülen saha çalışmasında AB fonlarından faydalanan sivil toplum kuruluşlarında çalışan 12 sivil toplum profesyoneli ile görüşülmüş ve Türkiye’de sivil toplumun mevcut yapısal sorunları derlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Sivil Toplum, Yabancı Fon, Avrupa Birliği, Katılımcı Demokrasi, Savunuculuk*

ABSTRACT

In today's understanding of democracy, it is accepted as a necessity to ensure that citizens participate in political life as a political subject against the problems that concern them. Civil society is considered as an indispensable element of democracies as the area that enables citizens to participate in political life without having to join political parties or interest groups. Civil society, which remained relatively weak in the face of the state and ideological organizations in the political history of Turkey, expanded its field after the negotiations for full membership with the European Union and pre-accession aid became a source of income for NGOs. The aim of this study is to examine how EU funds have brought about changes in the structure of civil society and advocacy of NGOs. During the fieldwork conducted for this study, 12 civil society professionals working in NGOs benefiting from EU funds were interviewed and the existing structural problems of civil society in Turkey were compiled.

Key Words: *Civil Society, Foreign Fund, European Union, Participatory Democracy, Advocacy*

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

KISALTMALAR.....	V
EKLER.....	VI
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SİVİL TOPLUM TEORİLERİ

1.1. Doğa Durumu – Sivil Toplum İkiliği.....	7
1.2. Rousseau’nun Dolayımsız Birliği.....	8
1.3. Hegel’in Dolayımlı Birliği.....	9
1.4. Marx ve Emek Faktörü.....	11
1.5. Gramsci ve Hegemonya Alanı.....	12
1.6. Günümüzde Demokrasi Teorileri ve Sivil Toplumun Dönüşümü.....	13

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE SİVİL TOPLUMUN GELİŞİMİ

2.1. Osmanlı’da Toplumsal Yapı.....	16
2.2. Cumhuriyet Döneminde Sivil Toplum.....	19
2.2.1. 12 Eylül Sonrası Sivil Toplum ve Dışa Açılma.....	22
2.2.2. Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Adaylık Süreci ve Sivil Toplum.....	24
2.3. Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşların Tasnifi ve Literatürdeki Yeri.....	25

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE SİVİL TOPLUM VE AB FONLARI

3.1. Yasal Mevzuat.....	32
3.2. Savunuculuk Eksenli Çalışan STK’ların Amaçları.....	34
3.3. Dernek ve Vakıfların Kurumsal Yapıları.....	36
3.4. Sivil Toplum Kuruluşlarının Gelirleri.....	41
3.4.1. AB Fonları.....	44
3.4.1.1. STK’ların Altyapı Yetersizlikleri ve Kurumsal Fonlar.....	46
3.4.1.2. Başvurulacak Fonun Belirlenmesi.....	48
3.4.1.3. Fonlara Erişim, Kapasite ve Rekabet.....	51
3.4.1.4. Fonun Yeniden Dağıtımı: Alt Hibeler.....	54
3.4.2. Projecilik, Kâr ve Toplumsal Fayda.....	59
3.5. Sivil Toplumda Profesyonelleşme.....	61
3.5.1. Sivil Toplum Çalışanları.....	63
3.5.2. Yankı Odası.....	70
3.6. Fonsuz Sivil Toplum.....	72
SONUÇ.....	75
KAYNAKÇA.....	81
EKLER.....	84

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

IPA: Instrument for Pre-accession Assistance (Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı)

HAFIZA MERKEZİ: Hakikat, Adalet ve Hafıza Çalışmaları Derneği

HAVLE: Havle Kadın Derneği

MOR ÇATI: Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı

KAOS: Kaos Gay ve Lezbiyen Kültürel Araştırmalar ve Dayanışma Derneği

SIDA: Swedish International Development Cooperation Agency (İsveç Uluslararası Kalkınma İşbirliği Ajansı)

STİDV: Sivil Toplum İçin Destek Vakfı

STK: Sivil toplum kuruluşu

TAV: Türkiye Avrupa Vakfı

TGS: Türkiye Gazeteciler Sendikası

TÜSEV: Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı

YADA: Yaşama Dair Vakıf

EKLER

Sayfa No.

Tablo 1: Görüşmeciler..... 84

Tablo 2: Kurumlar..... 85

GİRİŞ

Günümüz liberal demokrasi anlayışında sivil toplum, vatandaşların herhangi bir siyasi parti ya da çıkar grubuna üye olmasına gerek kalmadan siyasal hayata katılabilmelerine olanak sağlaması açısından değer biçilen bir alandır. Katılımcı demokrasi kavramının gelişmesiyle birlikte hükümetlerin ve karar alıcı pozisyonundaki organların sivil toplum kuruluşları (STK) ile ortaklıklar kurması, yürütülen projelere ve sorunların çözümüne yönelik çalışmalara STK'ları da dahil etmesi, bir nevi hükümetlerin yerine getirmesi gereken bir sorumluluk haline gelmiştir. Öyle ki bir ülkedeki rejimin demokratik olup olmadığı incelenirken sivil alanın ve STK'ların etkinliği artık belirleyici unsurlardan birisi olarak ele alınmaktadır. (Tekeli, 2017: 87)

Türkiye'de de sivil toplumun tarihi, demokrasinin tarihi ile paralellik gösterecek şekilde inişler ve çıkışlara sahiptir. Sivil toplumun alanı, hükümetlerin dışa açılma ve liberal politikalar uygulamayı tercih ettikleri dönemlerde genişlemiş, içe kapanmayı, güvenlikçi politikalara öncelik vermeyi tercih ettiği dönemlerde ve askeri müdahalelerin yaşandığı dönemlerde ise daralmıştır. Nitekim sivil topluma yüklenen anlam, kavramın neyi ifade ettiği, misyonunun ve sınırlarının ne olması gerektiği de bu tarihsel süreçte hem iktidarlar hem de sivil toplumu oluşturan aktörler tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır.

Bugün en geniş haliyle, devlet örgütlenmesinin dışında kalan, bireylerin herhangi bir toplumsal konu etrafında kendi iradeleriyle bir araya gelerek örgütlendiği alan olarak açıklayabileceğimiz sivil toplumun Türkiye siyasal tarihindeki konumunu etkileyen kırılma noktalarından birisi de 2005 yılında Avrupa Birliği (AB) ile tam üyelik müzakerelerinin başlaması olmuştur. AB hem katılımcı demokrasi anlayışının aday ülkelerde de yerleşmesini desteklemek için hem de aday ülkenin birlik üyesi ülkelerle entegrasyonunun sağlanması için katılım öncesi yardım fonlarında aday ülkelerde sivil toplumun gelişmesine yönelik bütçeler ayırmaktadır. Üyelik müzakerelerinin başlamasının ardından AB fonlarının STK'lar için bir gelir kaynağı haline gelmesi Türkiye'de sivil alanda birtakım yapısal değişikliklerin yaşanmasıyla sonuçlanmıştır.

Bu çalışmada da AB fonlarının bir gelir kaynağı olmaya başlanmasıyla birlikte hem sivil toplum alanında hem de hak temelli çalışan STK'ların yapısında ve faaliyetlerinde nasıl bir dönüşüm gerçekleştiği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Sivil toplumda yeni bir olgu olan bu fonlarla ilgili STK'ların sektör bazlı raporlamaları bulunmakla birlikte akademik literatürde geniş kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma, literatürdeki boşluğu tek başına doldurma iddiasında olmasa dahi toplanan saha verileri ve ortaya konacak değerlendirmelerle bu alanda yapılacak yeni araştırmalara kaynak oluşturacaktır.

Bu bağlamda çalışmanın ilk bölümünde araştırmaya teorik temel oluşturması amacıyla sivil toplum kavramının gelişimi ele alınacak, böylece kavramla ilgili var olan anlam karmaşası bir düzeye oturtulmaya çalışılacaktır. Bunun için ilk olarak Şerif Mardin ve Fuat Keyman'ın sivil toplumun Batı'daki tarihsel gelişimi ve Türkiye'deki yorumlanışına yönelik analizlerine yer verilecek, ardından da sırasıyla John Locke, Thomas Hobbes, Jean Jacques Rousseau, Hegel, Karl Marx ve Antonio Gramsci'nin sivil toplum teorileri derlenecektir.

Sonrasında sivil toplumun demokrasi modellerindeki rolüne yer verilecek ve İlhan Tekeli'nin temsili demokrasi, çoğulcu demokrasi ve katılımcı demokrasi üzerine görüşleri aktarılacaktır. İkinci bölümde sivil toplumun Türkiye'deki tarihi, Osmanlı'nın son yıllarından itibaren alınarak yapılan yasal düzenlemeler ve politik olaylar eşliğinde özetlenecektir. Son olarak ise AB'ye üyelik sürecinin gelişimine yer verilerek Türkiye'de sivil toplumun bugünkü somut koşullarının nasıl oluştuğu açıklanmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise AB fonlarından yararlanan dernek ve vakıflar, güncel politik tartışmalar bir yana bırakılarak amaçları, kurumsal yapıları, gelir kaynakları ve faaliyetleri üzerinden incelenecektir. Ayrıca sivil toplum örgütlerinin fonlara yönelirken tercihlerini belirleyen etkenler ve fon alma süreçleri, derinlemesine mülakat yöntemiyle yapılan görüşmelerden elde edilen verilerle derlenecektir. AB fonlarının yarattığı dönüşüm, Türkiye'de sivil toplumun tarihsel gelişim sürecinin son halkası olarak değerlendirilecektir.

Araştırma kapsamında AB fonlarını kullanan 12 farklı STK’da görev alan sivil toplum profesyonelleri ile 2021 yılının mart ve nisan aylarında derinlemesine röportaj tekniğiyle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler, Covid-19 salgını kapsamında uygulanan karantina tedbirleri nedeniyle online video uygulamaları aracılığıyla görüntülü konuşma şeklinde yapılmıştır.

Bu kapsamda hem 90’lı yıllarda kurulan, çalışmalarına gönüllülük esaslı başlayan Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı (1990) ve Yurttaşlık Derneği (1993) ile görüşülerek günümüzde işleyişlerinde dönüşüm yaşanıp yaşanmadığı incelenecek, hem 2010’lu yıllarda kurulan ve proje bazlı çalışmalar yürüten Kırkayak Kültür Merkezi (2011) ve Havle Kadın Derneği (2018) ile görüşülerek işleyişleri ve faaliyetlerinde karşılaştıkları sorunlar üzerine konuşulacaktır.

Bununla birlikte hak temelli faaliyet yürütmelerinin yanı sıra hem AB fonlarından yararlanan hem de yurtiçinde fon dağıtan, bu çalışmada görüşülen diğer kurumlarla kıyaslandığında hem bütçe hem insan kaynağı açısından görece daha geniş kapasiteli kurumlar olan Kaos Gay ve Lezbiyen Kültürel Araştırmalar ve Dayanışma Derneği (2005), Hrant Dink Vakfı (2007) ve Hakikat, Adalet ve Hafıza Çalışmaları Derneği (2011) ile görüşülerek fon alma ve dağıtma süreçleri incelenecektir.

Ayrıca sivil toplum alanında çalışmalar yürüten Türkiye Avrupa Vakfı (2000) ve Sivil Toplum için Destek Vakfı (2015) ile görüşülerek sivil toplum kuruluşlarının gelir kaynakları üzerine değerlendirmeleri aktarılacaktır.

Diğer yandan bir meslek örgütü olan Türkiye Gazeteciler Sendikası (TGS) ile görüşülerek fonlardan yararlanma süreçleri ile faaliyetleri incelenecek ve diğer sivil toplum örgütlerinin işleyişi ile karşılaştırılacaktır.

Araştırma kapsamında bu kurumlarla görüşülmesinin en temel nedenlerinden birisi, söz konusu kurumların birçoğunun aynı zamanda tematik alanlarda yürüttükleri faaliyetlerle toplumsal muhalefetin de öznesi olmalarından kaynaklanmaktadır. Nitekim bu muhalefet olma durumu, yalnızca mevcut iktidara karşı da değildir. Belirli bir toplumsal gruba ya da kimliğe yönelik savunuculuk yapan bu STK’lar, iktidarda hangi

siyasi partinin olduğundan bağımsız olarak yürütecekleri hak temelli faaliyetlerle toplumsal muhalefetin parçası olmayı sürdürecek kurumlardır.

Diğer yandan görüşme talep edilen bazı kurumlar, AB fonlarından yararlanan STK'larla ilgili süren beşinci kol faaliyeti yürütülmesi, casusluk, hükümeti devirmeye teşebbüs gibi güncel politik tartışmaları gerekçe göstererek güvenlik kaygılarıyla görüşme talebine olumsuz yanıtlar vermişlerdir. Ayrıca bu çalışmada görüşülen STK'lar da yöneltilen sorulardan bazılarına benzer kaygılarla cevap vermemeyi tercih etmişlerdir. Her STK temsilcisinin her başlık altında görüşünün bulunmaması da buna dayanmaktadır.

Çalışmada ayrıca yukarıda adı geçen STK'ların birbirleri ile ilişkileri de incelenecek ve Türkiye'de sivil toplumun işleyişine dair genel bir tablo ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Yine bu bağlamda sivil toplumda profesyonelleşme olgusu da ele alınacak, sivil toplum profesyonellerinin çalışma koşulları incelenecektir. Son olarak ise fonların kesilmesi durumunda STK'ların faaliyetlerinde ve dolaylı olarak Türkiye'de sivil toplumun işleyişinde nasıl sonuçlar oluşabileceği, STK temsilcilerinin görüşleriyle birlikte tartışılacaktır.

Çalışmanın sonuç bölümünde ise saha görüşmelerinden elde edilen veriler değerlendirilerek AB fonlarının Türkiye'de sivil toplumun mevcut durumu, sınırlılıkları ve sorunları üzerine etkisi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1. SİVİL TOPLUM TEORİLERİ

Türkiye’de sivil toplum kavramı üzerine yapılan çalışmalarda kavramın Batı’nın tarihsel sürecinde bir toplumsal aşamayı ifade ettiği belirtilmektedir. (Mardin, 2017: 10) Böylece Batı’da içsel dinamiklerle gelişen kavramın Türkiye toplumsal yapısında dışsal bir şekilde kendisine yer bulduğuna vurgu yapılmaktadır. Kavrama Batı’da yüklenen anlam ile Türkiye’de yüklenen anlam arasında farklılıklar olması bu şekilde temellendirilmektedir.

Bununla birlikte sivil toplum kavramı Batı’daki tarihsel yolculuğunda, yani 17’nci yüzyıldan günümüze dek olan zaman diliminde, farklı bağlamlarda farklı anlamlarla yorumlanmıştır. Dolayısıyla günümüzde sivil toplum denilince misyonu ve sınırı bakımından üzerinde ortaklaşılmış tek bir tanım yapılamamaktadır.

Bu araştırmada sivil toplum ile ifade edilenin hangi bağlam ve teorik temele yaslandığının doğru anlaşılabilmesi için ise kavramın hem Batı’da hem Türkiye’de geçirdiği dönüşümün ortaya konulması bir gerekliliktir. Çalışmanın bu bölümünde sivil toplum kavramının geçirdiği bu dönüşüm derlenecektir.

Feodal dönemde ticaretin etkisiyle Batı Avrupa’daki şehirlerin gelişmesinin yeni zenginlik kaynakları yarattığını belirten Şerif Mardin, sivil toplumun da feodal asiller ile şehirlerdeki tüccar ve üretici kesim arasındaki bu çatışmanın bir çıktısı olduğunu ifade etmektedir. Şehirlerin feodal krallıklara karşı kendi güvenliklerini sağlama, hukuk sistemi uygulama, özel mülkiyet gibi hak ve imtiyazlar kazanmalarının Batı tarihsel gelişmesinin en önemli karakterlerinden birini oluşturduğunu söyleyen Mardin, “Terimin vurgusu ‘şehir âdabı’dır, karşıtı, olsa olsa ‘gayrimedeni’ olabilir. Sivil toplumdaki ‘sivil’in kökü şehir hayatının beraberinde getirdiği hakları ve yükümlülükleri ifade eder” diye belirtmektedir. (Mardin, 2017: 9) Mardin, Osmanlı İmparatorluğu’nda böylesi gelişmelerin ise “son derece güdük kaldığını” ifade etmektedir. (Mardin, 2017: 15)

Fuat Keyman da kavramın Batı çıkışlı oluşuna değinerek sivil toplumun dönüşümünü üç evreye ayırmaktadır. Bu evrelerden birincisi "sivil toplum-modern toplum", ikincisi "sivil toplum-demokrasi", üçüncüsü ise "sivil toplum-katılımcı demokrasi" ilişkisi üzerine kurulmaktadır. (Keyman, 2004a: 11)

İlk olarak sivil toplumun 17'nci ve 18'inci yüzyıllarda modern toplumun ve modern insanın tanımlayıcı öğelerinden biri olarak kullanıldığını söyleyen Keyman, bu dönemde kavramın, geleneksel tarım toplumundan endüstri toplumuna geçişi, şehirleşmeyi ve mülkiyet haklarına sahip bireyi tanımladığını belirtiyor. (Keyman, 2004a: 3)

İkinci evrede kavramın 20'nci yüzyılın son çeyreğinde Latin Amerika'daki askeri cunta yönetimlerinde ve Avrupa'da komünist rejimin yıkıldığı Doğu Bloku ülkelerinde liberal demokrasiye geçişteki rolünün etkili olduğunu belirten Keyman, bu evrede sivil toplum kavramıyla demokrasi ve özgürlük gibi kavramların özdeşleştiğini ifade ederek şöyle diyor:

“Sivil toplum birinci dönemde bir burjuva insanını tanımlarken, ikinci dönemde devlete karşı aşırı olarak siyasileşmiş insanı tanımlıyor. Bu insanın temel görevi toplumu demokratikleştirmek, devlete karşı mücadele ederek özgürlükler alanı yaratmak.” (Keyman, 2004a: 7)

Üçüncü evrede ise sivil toplumun, liberal demokratik sistemin yerleştiği ülkelerde demokrasinin toplumda yaygınlaştırılması, insan hak ve özgürlüklerinin korunması ve halkın karar alma süreçlerine katılımı üzerinden tanımlandığını ifade eden Keyman, Türkiye özelinde ise üç döneme özgü sivil toplum örgütlerinin de aynı anda bulunduğunu belirtiyor. (Keyman, 2004b: 10)

Dolayısıyla kavramın günümüzdeki anlam çeşitliliğini basitleştirmeyecek olsa bile, sivil toplumun hem Batı'da hem Türkiye'de geçirdiği dönüşümlerin bilinmesi, bugün sivil toplum olarak adlandırılan olgunun daha net şekilde kavranabilmesinde ve bu çalışmanın sonraki bölümlerinde karşımıza çıkacak saha verilerinin değerlendirilmesinde kolaylaştırıcı olacaktır.

1.1. Doğa Durumu – Sivil Toplum İkiliği

Sivil toplum kavramının kökeninin Antik Yunan şehir devletleri için kullanılan “politike koinonia” (siyasi toplum) terimi olduğu kabul edilmektedir. Aristoteles, bu kavramı “özgür ve eşit yurttaşlardan müteşekkil bir kamusal etik-siyasal topluluk” olarak tanımlamıştır. Latinceye “societas civilis” olarak çevrilen kelimenin de “politike koinonia” olduğu kabul edilmektedir. (Cohen, Arato, 2013: 78)

Fuat Keyman’ın sözünü ettiği “sivil toplum-modern toplum” ilişkisi ise 17’nci yüzyılda sivil toplum-doğa durumu ikiliği üzerinden ele alınmıştır. Doğa durumu, insanların belli bir politik toplumun üyesi haline gelmeden önce yaşadığı bir durumu ifade ederken sivil toplum, insanın hem politik bir özne hem hukuki hak ve sorumluluk sahibi olduğu bir medeniyet seviyesi olarak sunulmuştur. (Savran, 2013: 30) Bu aşamada sivil toplum kavramı, siyasi toplumla birlikte ele alınmıştır.

John Locke’a göre doğa durumu, insanların mantıklarıyla hareket eden özgür ve eşit kimseler olduğu, bir başkasının mülküne zarar vermediği, geçerli olan doğa yasalarını mantıkları sayesinde benimsedikleri “tarih öncesi” bir durumu ifade etmektedir. Locke’un düşüncesinde insanların mantığa uygun hareket etmeleri savaşların ortaya çıkmasının da önüne geçmektedir. (Savran, 2013: 34)

Bu bağlamda, doğa durumundan sivil topluma geçişin ise insanlar arasındaki uyumun artırılması ve sürekli hale getirilmesi için birtakım yeni hak ve ödevlerin uygulanmasından fazlası olmadığını belirtmektedir. (Savran, 2013: 35)

Fransız düşünür Thomas Hobbes da Locke gibi doğa durumunu “tarih öncesi” olarak ifade ettiği bir alanda tanımlar. Locke’un aksine Hobbes’a göre akıl, insanların doğuştan sahip olduğu bir nitelik değil, disiplinli çalışmayla elde edilen bir özelliktir. İnsanların doğuştan sahip olduğu en temel içgüdü ise temkinliliktir. (Hobbes, 2007: 33)

Bu nedenle Hobbes’a göre doğa durumu, bir savaş durumudur. (Hobbes, 2007: 116) Hobbes, bu durumu, “Herkesin herkese düşman olduğu bir savaş zamanı nelere yol açıyorsa; insanların, kendi güçlerinden ve yaratıcılıklarıyla sağladıkları şeylerden başka güvenceleri olmadan yaşadıkları bir dönem de aynı şeylere yol açar” sözleriyle açıklar.

(Hobbes, 2007: 94) Hobbes'un düşüncesinde barış ise yalnızca siyasal sözleşmenin, yasaların ve egemen bir gücün bulunduğu sivil toplumda olanaklıdır. (Savran, 2013: 46)

İki düşünürün yaklaşımında da sivil toplum ile ifade edilen, yaşadıkları dönemin modern toplumuyla özdeşdir. Tarih öncesi vurgusu, insana ve toplumsal ilişkilere birtakım özellikler yüklenerek bu özelliklerin mutlaklaştırılmasını amaçlamaktadır. Örneğin iki düşünürde de özel mülkiyet doğa durumunda bulunan bir olgu olarak sunulurken Locke insana rasyonel davranma, Hobbes ise saldırganlık, rekabet, güvensizlik gibi özellikler yüklemiştir. (Hobbes, 2007: 94) Doğa durumundan net bir kopuş olarak ele alınan tarihin ise insanların toplum halinde yaşamasıyla başladığı varsayılmaktadır. (Hobbes, 2007: 68) Locke ve Hobbes'un bu düşüncesi, kendisinden sonra gelen Jean Jacques Rousseau, Hegel, Karl Marx gibi düşünürler tarafından farklı argümanlarla birlikte eleştirilmiştir.

1.2. Rousseau'nun Dolaylı Birliği

John Locke ve Thomas Hobbes'un doğa durumu tanımlarını sorunlu bulan Jean-Jacques Rousseau, bu düşünürleri doğa durumuna kendi yaşadıkları dönemin toplumsal olgularını (Locke için İngiltere, Hobbes için Fransa) yükleyerek doğa durumu ile sivil toplum arasında olmaması gereken bir süreklilik yarattıkları gerekçesiyle eleştirmiştir. (Savran, 2013: 61)

“Tufandan önce bile insanların saf doğa durumunda bulunmuş olduklarını reddetmek gerekir” (Rousseau, 1968: 87) diyen Rousseau, kendi düşüncesinde doğa durumuna verdiği önemi şöyle açıklamaktadır:

“Artık var olmayan, belki hiç var olmamış ve büyük bir olasılıkla hiçbir zaman var olmayacak, ama şimdiki durumumuzla ilgili olarak doğru bir yargıya varabilmek için hakkında doğru kavramlara sahip olmamız gereken bir durum.” (Rousseau, 1968: 79)

Kendi doğa durumu anlayışını yaşadığı dönemin toplumsal olgularından soyutlayarak kurmaya çalışan Rousseau için doğa durumunu oluşturan, sivil topluma özgü şeylerin bulunmamasıdır. Doğa durumu ile sivil toplum arasındaki ilişkinin bir süreklilik değil, kopukluk olduğunu belirten Rousseau'ya göre doğa durumundaki doğal insan, temel gereksinimleri oldukça az olan, bu nedenle toplumsallaşmaya ihtiyacı olmayan, kendisi için yaşayan, üreten ve kendisi tüketen, doğa ile ise dolaylı, yani

herhangi ileri bir aşamaya taşınmayacak, diyalektik olmayan bir birlik içerisindedir. Rousseau için bu aşamada özgürlük, bir hak değil bir olgudur. (Savran, 2013: 74)

Rousseau'ya göre sivil toplumda iyi ya da kötü olan her şey toplumsal ilişkilerin sonucudur. (Savran, 2013: 77) Bu toplumsallık ise maden kaynaklarının bulunması ile başlamıştır. Bu keşifle birlikte iş bölümü ve özel mülkiyet ortaya çıkmıştır ve toplumsal ilişkilerin gelişmesi savaş durumunu üretmiştir. Toplumsal sözleşme aşamasına bu savaş durumunun sonunda varılmıştır. Düşünür böylece mülkiyet, aile, yasa gibi olgulara yüklenen doğallığı reddeder ve hepsini tarihsel sürecin bir parçası yaparak yargılanabilir hale getirir. (Savran, 2013: 67)

Bununla birlikte Rousseau, doğa durumundaki özgür insan ile modern devletteki vatandaş arasında bir ikilik olduğunu belirtmektedir. “Ya doğayı ya toplumu yenmek zorunda olduğumuz için insan ile vatandaş arasında bir seçim yapılması gerekir. Hem onu hem onu yetiştiremezsiniz” diyen Rousseau için iki varoluş biçimi birbiriyle karşıtlık içindedir. (Savran, 2013: 91)

İnsan-vatandaş ikiliği üzerinden yaşadığı dönemin toplumsal bir eleştirisini yapan Rousseau için burjuva bireyi, bir insan olarak kendi çıkarlarına yönelik hareket etmekte ve toplumsal çıkarlarla karşıtlık içerisinde bulunabilmektedir. Bir vatandaş olarak ise toplumsal görevlerini yerine getirmektedir. Rousseau'ya kadar aynı durumu karşılayan sivil toplum ile siyasi toplum arasında Rousseau'nun düşüncesinde bir ikilik ortaya çıkmaktadır. Doğa durumu-sivil toplum karşıtlığından sonra karşılaştığımız ikinci durum olan sivil toplum-siyasi toplum düalitesi, Hegel'in düşüncesinde daha derinlikli şekilde kendisini gösterecektir.

1.3. Hegel'in Dolayımlı Birliği

Doğa durumunu Thomas Hobbes gibi bir savaş durumu olarak yorumlayan Alman filozof Hegel için doğal olanla tarihsel olan iç içe geçmiş olarak değerlendirilmektedir. Tarihin başlangıcını efendi-köle diyalektiğinin ortaya çıkmasına bağlayan düşünür için tarihsel olan her şey doğanın içinden, doğa ile dolayımılarak ortaya çıkmakta ve dönüşmektedir. (Savran, 2013: 193) Dolayısıyla doğal kavramı da tarih dışı bir kavram olarak ele alınmamaktadır. Rousseau doğal insan ile doğa

arasındaki ilişkinin dolayimsız bir birlik olduğunu söylerken Hegel, bu ilişkiyi dolayimli birlik ve korunarak aşılma süreci olarak açıklamaktadır.

Rousseau ve Hegel, teorilerini sivil toplum-devlet ikiliğı üzerine kurmaları açısından ise ortaklaşmaktadırlar. Hegel için kamu otoritesi, insanlığın evrensel ilkeler adına ulaştığı en ileri noktadır. (Savran, 2013: 218) Ancak sivil toplumda tikellik ilkesinin egemen olduğunu ifade eden Hegel’e göre burjuva bireyinin eylemlerinin asıl motivasyonu evrensel ilkeler değıl, şahsi çıkarları ve kârıdır.

“Bireyler bu devletin burjuvaları olarak erekları kendi çıkarları olan özel kişilerdir. Bu erek, dolayimlanır; böylece evrensel, onun gerçekleşmesinin bir aracı olarak görünür” diyen Hegel için toplumsal ilişkileri oluşturan ihtiyaçlar sistemi, özel mülkiyete dayanmaktadır. (Savran, 2013: 201) Hegel’e göre ulaşılan evrensellik, karşılıklı bağımlılığın bir sonucu olması nedeniyle dışşaldır. Hegel, bireysel amaçlar için karşılıklı ihtiyaçların giderilmesine dayanan bu sistemi “ussallık yanılısaması” olarak tanımlamaktadır. (Savran, 2013: 202) Bu durumun da bireysel amaçlarla evrensel amaçlar arasında bir çelişkiye neden olduğunu ifade etmektedir.

Hegel’in bu çelişki ve dışşallığın aşılması için ortaya koyduğı çözüm ise 18’inci yüzyıl tüzel kişilikleri olan meslek birlikleri ve zümreler olmuştur. İhtiyaçlar sisteminin ve sivil toplumun çelişkili yapısının değıştirilemeyeceğini düşünen Hegel için sivil toplum ile devlet arasındaki bu tüzel kişilikler, bireyleri bilinçli olarak ortak bir amaç etrafına toplamakta ve böylece “evrenselliğın dışşallılığının” giderilmesini sağlamaktadırlar. (Savran, 2013: 220)

Düşünüre göre sivil toplumda bireyler, evrensel faaliyetlere kendi faydaları için katılırlarken meslek birliklerinde bireysel çıkarlar ile birliğın çıkarlarının ortak olduğunun bilincinde olurlar. Hegel, meslek birliklerinin önemini şöyle ifade eder:

“Sivil toplumun üyesi kendi geçimini sağlarken aynı zamanda başkaları için de çalışmaktadır. Ancak bu bilinçsiz zorlama yeterli değıldir; bunun bilinen ve düşünölmüş etik yaşam tarzına dönüşmesi ilk kez meslek birliğinde gerçekleşir.” (Savran, 2013: 220)

Hegel'e göre sivil toplumla geline evrenselliğin bireysel çıkara dayanması, yani dışsal olması boyutunun, meslek birliklerinin bu fonksiyonuyla aşılması mümkündür. Düşünür, çözüm olarak sunduğu diğer tüzel kişilik olan zümreleri ise “sivil toplumun siyasal bir anlam yüklenmiş sınıfları” diyerek tanımlamaktadır. Hegel zümreleri üç şekilde sınıflandırmıştır: Resmi görevliler zümresi, toprak sahipleri zümresi ve iş sahibi zümresi. (Savran, 2013: 225)

1.4. Marx ve Emek Faktörü

Sivil toplum kavramına eleştirel yaklaşan düşünürlerden Karl Marx'ın düşüncesinde ise öne çıkan iki konu vardır: İlki tarihin emek faktörü ile birlikte ele alınması, ikincisi ise sivil toplumun tarihsel süreçteki yerinin betimlenmesi.

Karl Marx'a göre tarihin kendisi, insanın üretim tarzının geçirdiği dönüşümlerden oluşmaktadır. (Savran, 2013: 260) “Emek, insanın bütün toplum biçimlerinden bağımsız bir varoluş koşulu, insan ile doğa arasındaki madde alışverişini ve dolayısıyla insan hayatını mümkün kılan ezeli ve ebedi bir doğal zorunluluktur” diyen Marx'ın düşüncesinde bu dolayimli birlik, insan ile doğa arasında karşılıklı bir dönüşüm sürecinin kurulmasıyla ortaya çıkmaktadır. (Marx, 2010: 56) Bu dönüşüm sürecinin de üretimi örgütlenme biçimleriyle geliştiğini belirten Marx'a göre insanlar, tarihin başından beri birbirlerine bağılıdır ve hem toplumsal hem tarihseldirler:

“Böylece daha baştan, insanların birbirleriyle maddi bir bağlantıları olduğu açıktır. Bu bağlantı insanların gereksinimleri ve üretim tarzları tarafından belirlenir ve insanların kendileri kadar eskidir. Yine bu bağlantı hep yeni biçimlere bürünür ve bu yüzden de bir ‘tarih’i vardır” (Savran, 2013: 298)

Kapitalist üretim tarzını da insanlık tarihinin bir aşaması olarak ele alan Marx'a göre kapitalizmin özelliği, insan emeğinin metalaşarak bir özel mülk haline gelmesi ve değeri karşılığı satılabilmesidir. Marx, “toplumsal bir örgütlenme biçimi” olarak tanımladığı sivil toplumun da kapitalist özel mülkiyet anlayışıyla birlikte ortaya çıktığını ifade etmektedir ve özel mülkiyetin bulunmadığı bir yapıda sivil toplumun da bulunmayacağını belirtmektedir. (Marx, 1976: 128)

Bu noktaya kadar sivil toplum, önce modern devlet ile sonrasında ise burjuva toplumu ile eş tutularak insanlığın ulaştığı bir aşama olarak sunulmuş ve

mutlaklaştırılmıştı. Marx ise emek faktörü ile hem sivil toplumu hem de kapitalist üretim tarzını norm halinden çıkararak tartışılabilir hale getirmiştir.

1.5. Gramsci ve Hegemonya Alanı

Sivil toplum kavramı, 20'nci yüzyıl İtalyan sosyalistlerinden Antonio Gramsci'nin teorilerinde de önemli yer tutmaktadır. Gramsci'ye göre sosyalist devrimin endüstriyelleşmiş, örgütlü bir işçi sınıfına sahip Avrupa ülkelerinde değil de henüz modernleşmesini tamamlayamamış Çarlık Rusya'da gerçekleşmesinin en önemli sebeplerinden birisi Batı'da yerleşik bir sivil toplumun bulunmasıdır. (Savran, 2013: 12) Gramsci'ye göre Doğu'da "devlet her şeydi, sivil toplum emekleme aşamasındaydı", devlete karşı cepheden yapılan devrimci bir saldırı bu nedenle başarılı olabilmisti. Düşünür, Avrupa ülkelerinde sivil toplumun işlevini ise şöyle açıklamaktadır: "Batı'da devlet ile sivil toplum arasında kendine özgü bir ilişki vardı, devlet sarsıldığında sivil toplumun o sağlam yapısı hemen ortaya çıkmaktaydı. Devlet sadece bir dış hendekti, bu hendeğin gerisinde güçlü bir istihkam ve tabya sistemi duruyordu." (Forgacs, 2010: 281)

Gramsci için sivil toplum, sınıflar arasında tarafsız bir alan değil, burjuvazinin ideolojik hegemonyasını kurduğu alanlardan birisidir. (Forgacs, 2010: 274) Sivil toplumda bulunan meslek örgütleri ve zümreler gibi toplumsal örgütler sayesinde hem burjuva toplumunun sürekli yeniden üretimi hem de halkta rızanın üretimi sağlanmaktadır. Bu nedenle ilk olarak sivil toplumda burjuvazinin hegemonyasının kırılması ve burjuva toplumsal örgütlerine karşı alternatif toplumsal örgütlerin kurulması gerekmektedir. Düşünür için sivil toplum, işçi sınıfının sosyalizme geçişte hegemonyasını kurması gereken alanı ifade etmektedir. (Savran, 2013: 14)

Gramsci sivil topluma yüklediği bu özellikler ile sivil toplumu yalnızca ekonomik ilişkilerin düzenlendiği toplumsal bir örgütlenme olarak tanımlayan Marx'ın düşüncesinden ayrışmaktadır. Ancak bu ayrılık, yalnızca sosyalist devrimin stratejisinin nasıl olması gerektiği konusundadır. Nitekim sivil toplumu kendi sosyalist devrim düşüncesinde araçsallaştıran Gramsci'nin düşüncesinde amaç, burjuva sivil toplumunda bulunan toplumsal örgütlenmeleri aşındırmak ve sosyalist devrime uygun koşulları sağlamaktır. (Cohen, Arato, 2013: 138)

Marx ve Hegel’de olduğu gibi sivil toplumu siyasi toplumdan ayıran Gramsci, bu alanı ekonomik ilişkilerden de ayırarak özgün bir sivil toplum anlayışı geliştirmiştir. Hegel’in meslek birlikleri ve zümrelerinin ilkel olduğunu ve tarihin çok sınırlı bir tecrübesini temsil ettiğini belirten Gramsci, sivil toplumda kurulacak modern toplumsal örgütlenmelere devrimci bir dinamizm misyonu yükleyerek toplumsal hareketleri de sivil topluma dahil etmiştir. (Cohen, Arato, 2013: 135)

1.6. Günümüzde Demokrasi Teorileri ve Sivil Toplumun Dönüşümü

17’nci yüzyıldan günümüze dek birikerek ilerleyen ve dönüşüm geçiren sivil toplum kavramı, 20’nci yüzyılın ikinci yarısında dünyanın farklı gelişmişlik düzeyine erişmiş ülkelerinde, özgün koşullara göre yeni anlamlar ve misyonlar kazanmıştır. Örneğin askeri darbelerin yaşandığı Şili, Arjantin, Yunanistan, Türkiye gibi ülkelerde cunta yönetimlerine karşı temel hak ve özgürlüklerin savunulmasının alanı haline gelen sivil toplum, Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla bağımsızlığını ilan eden Doğu Bloku ülkelerinde komünist rejimden serbest piyasa ekonomisine ve parlamenter demokrasiye geçişte önemli rol oynamıştır.

Günümüzde ise liberal demokrasinin kabullerinin değişmesiyle birlikte sivil topluma yüklenen anlam da farklılaşmıştır. Bu başlıkta dünyada 20. ve 21. yüzyıllarda demokrasi anlayışı üzerinde yaşanan gelişmelerin sivil toplum kavramı üzerindeki etkileri incelenecektir.

Bir ülkenin vatandaşlarının oy kullanarak kendilerini temsil edecek vekilleri parlamentoya yollamasına dayanan temsili demokrasi anlayışı, günümüzde hâlâ en yaygın sistem olarak varlığını sürdürmekle birlikte birçok açıdan yetersiz varsayılmaktadır. (Tekeli, 2017: 33) Siyasi partilerin varlığı ve bağımsız seçimlerin yapılabilmesi, bir ülkede demokratik bir rejim olduğunun gösteren başlıca parametrelerden olmakla birlikte temsili demokrasilerde oy çokluğuna dayanan sistemin, toplumun her kesimini kapsamama, bir diğer ifadeyle “çoğunluğun suntasına” dönüşme eğiliminin olması, bu demokrasi biçiminin meşruiyetini tartışmaya açmıştır. (Tekeli, 2017: 27)

Temsili demokrasi yaklaşımlında merkezi yönetimin sermaye, mal ve insan gücü hareketliliği üzerinde kısıtlayıcı denetimi olduğu kabul edilmektedir. Bir diğer ifadeyle ülkeler, sınırları üzerinde tam yetkiye sahip olan ve görece dışarıya kapalı ulus devletler olarak tasvir edilmektedir. Toplum da bu sınırların içerisinde yaşayan bireylerden oluşan, seçimlerde oy verdiği temsilcilerle karar alma süreçlerine katılan homojen bir grup olarak ele alınmaktadır. Dolayısıyla herhangi bir toplumsal sorunun çözümüne de oy çokluğu ile ulaşılabileceği öngörülmektedir. (Tekeli, 2017: 78) Temsilci seçmenin siyasal katılım için yeterli görüldüğü bir sistemde sivil toplum örgütlerine de özel bir rol biçilmemektedir.

Bununla birlikte günümüzde Avrupa Birliği gibi ulus üstü yapılar, birliğe üye ülkeler arasında sermaye, mal ve insan gücü hareketliliğini kısıtlayan engelleri kaldırmışlardır. Ayrıca toplumun benzer kimliklere ve benzer sorunlara sahip olmayan bireylerden oluşan heterojen bir yapı olarak ele alınmaya başlanmasıyla birlikte tüm toplumu ilgilendiren kararların oy çokluğu ile alınmasının meşruiyeti de tartışmaya açılmıştır.

Çoğulcu demokraside ise bireyler, çıkarları etrafında bir araya gelerek örgütlenebilen vatandaşlar olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda seçimlere de “örgütlü çıkar gruplarının birbirleri ile yarışı” olarak bakılmaktadır. Ancak toplumun her kesiminin aynı derecede örgütlenemeyeceğinin varsayılması ve Meclis’in yine toplumun tamamını değil, sadece iyi örgütlenmiş kesimlerini temsil ediyor hale gelişi, oy çokluğuyla alınan kararların da meşruiyetini tartışılır hale getirmektedir. (Tekeli, 2017: 83)

Ayrıca farklı çıkar gruplarının ve farklı toplumsal sorunların varlığının kabul edilmesi, her soruna özgü farklı çözümlerin de geliştirilebileceğini ortaya koyduğu için sorunlara oy çokluğu ile çözüm bulma yöntemini de eleştiriye açık yapmaktadır. (Tekeli, 2017: 85)

Bu başlıkta incelediğimiz üçüncü demokrasi yaklaşımı olan katılımcı demokraside ise bireylerin siyasi parti ya da çıkar gruplarına dahil olmalarına gerek

olmadan, tematik sorun alanları çerçevesinde karar alma süreçlerine dahil olabilmeleri amaçlanmaktadır. (Tekeli, 2017: 86)

Toplumun her kesiminden bireyin sorunları bağlamında karar alma süreçlerine katılımlarının sağlanmasıyla ise sivil toplum kuruluşları, siyasi parti ve çıkar gruplarının yanında yeni bir toplumsal aktör olarak ortaya konulmaktadır. Nitekim bu yaklaşımda iktidarlar, yine uzmanlık alanlarına göre tematik konularda sivil toplum örgütleri ile ortaklıklar kurarak karar alma süreçlerine ve yürütülen projelere bu kurumları da dahil etmektedirler. Böylece bireyler, kendi yaşantılarına dair sorunlara getirdiği çözümleri uygulayabilmek için iktidarda olmayı hedefleme zorunluluğu olmadan, ya da herhangi bir siyasi parti ya da çıkar grubu içinde örgütlenmeye gerek kalmadan sivil toplum örgütlerindeki faaliyetleri ile “kamusal özne” olabilmektedirler. (Tekeli, 2017: 89)

Günümüzde demokratik olma iddiası taşıyan her ülkede olduğu gibi Türkiye’de de politikacıların vaatlerinin arasında çoğulcu ve katılımcı demokrasiyi uygulamak gelmektedir. Avrupa Birliği’ne adaylık süreci ile birlikte ele alındığında tutarlı bir vaat olarak görülse de Türkiye’nin siyasi tarihi ve buna paralel olarak sivil toplumunun tarihi, katılımcı demokrasi pratiğinin uygulanabilirliği konusunda zorluklar barındırmaktadır.

2. TÜRKİYE’DE SİVİL TOPLUMUN GELİŞİMİ

Türkiye’de parlamenter demokrasi ile sivil toplumun gelişim süreci büyük ölçüde paralellik göstermektedir. Osmanlı Devleti’ndeki modernleşme adımlarından cumhuriyet inkılaplarına, askeri darbelerden Avrupa Birliği’ne üyelik müzakerelerine Türkiye’de demokrasinin işleyişini etkileyen hemen her uygulama, aynı ölçüde sivil topluma da tesir etmiştir.

Örneğin, sivil toplumun varlığının gerekliliklerinden olan özel mülkiyet, örgütlenme hakkı, ifade özgürlüğü gibi hakların ilk defa Osmanlı’nın son yıllarındaki modernleşmeye yönelik reformlarla birlikte tartışılması sivil toplum ile demokrasi arasındaki bağlantıyı da ortaya koymaktadır. Bu nedenle günümüz Türkiye’inde sivil toplumun mevcut durumunu anlayabilmek için kavramın tarihini ve içinden geçtiği dönemleri de bilmek gerekmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye’de sivil toplumun gelişim süreci, siyasi tarih ile birlikte incelenecektir. Bu bağlamda ilk olarak Osmanlı’nın toplumsal yapısı ele alınarak sivil toplum olarak adlandırılabilen bir alan olup olmadığı değerlendirilecek, sonrasında imparatorluğun son yüz yılındaki reformların sivil alanın gelişimine etkisi ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ardından cumhuriyet döneminde Türkiye’de sivil toplumu etkileyen olaylar kronolojik olarak sıralanacak ve çıkarılan kanunlar derlenecektir. Son olarak ise günümüz Türkiye’inde sivil alanda faaliyet yürüten STK’lar sınıflandırılacak ve bu çalışmada mercek altına alınan STK’ların ortak özellikleri belirtilecektir.

2.1. Osmanlı’da Toplumsal Yapı

Sivil toplum kavramının Batı Avrupa’nın siyasi tarihine özgü bir kavram olduğuna önceki bölümlerde değinmiştik. Avrupa’da ticaret eliyle şehirlerde güçlenen burjuva sınıfının krallık ve kiliseyle girdiği çıkar çatışmasında birtakım kazanımlar elde etmesi, Batı’da modernleşmenin dinamiğini oluştururken sivil toplum da bu modernleşme sürecinde burjuva sınıfının meslek kuruluşları ve loncalar gibi yapılarla

toplumsal örgütlenmesini sağladığı alanlardan birisi olarak rol oynamıştır. (Mardin, 2017: 15)

Osmanlı Devleti'nde ise merkezi yönetimin güçlü olması, şehirlerdeki ticaretin denetim altına alınması ve Batı'daki gibi bir sermaye birikiminin önüne geçiliyor olması modernleşme sürecinin ve bu süreçle bağlantılı olarak sivil toplumun daha farklı dinamiklerle gelişmesine yol açmıştır. (Mardin, 2018: 107)

Osmanlı toplumunun iki ana sınıfa ayrıldığını belirten Halil İnalcık'a göre bu gruplardan birisi saray memurları ve din alimi, ulemadan oluşan "askerî" sınıf, diğeri ise vergi veren "reaya" sınıfıdır. İnalcık, reayanın askeriyeden uzak tutulmasının devletin temel kurallarından birisi olduğunu ifade etmektedir. (İnalcık, 1964: 44) Şerif Mardin de bu nedenle Osmanlı'yı bir "patrimonyal bürokrasi" olarak tanımlamaktadır. Mardin'e göre padişaha hizmet eden seçkinler, saray dışında gelişen herhangi bir gücü kontrol altına almayı bir devlet politikası olarak uygulamışlardır. (Mardin, 2018: 105) Batı'dakinin aksine şehirlere ticaret için ayrıcalıklar tanımazken ticaretin geliştirilmesi için yeni pazarlar bulunması ya da merkantilist politikalar uygulanması da tercih edilmemiştir. (Mardin, 2018: 108)

Bu nedenle Batı'daki gibi güçlü şehirler Osmanlı'da gelişmemiş, ticari çıkarları için bir araya gelen gruplar oluşmamış, merkezi yönetim ile halk arasında, merkezden özerk işleyen ara tabakalar ortaya çıkmamış, dolayısıyla Hegel ve Marx'ın tanımladığı şekliyle bir sivil toplum, ya da "medeni toplum" var olmamıştır. (Mardin, 2018: 111)

Bu bağlamda Osmanlı'da padişah, toplum üzerindeki otoritesini Batı'daki gibi özerk feodal beylikler ya da ayrıcalıklı ticaret şehirleri üzerinden değil, kendisine bağlı olması için oluşturduğu bürokratik sınıf üzerinden sağlamıştır. Saray memurlarının devşirme usulüyle, yani Müslüman olmayan çocukların eğitilmesi ile oluşturulması ise bir aristokrasi sınıfının ortaya çıkmasının önüne geçmiştir. (Gönenç, 2001, 57)

Mardin, Osmanlı'da kurumların Batı'daki gibi ayrıcalıklara sahip olamadıklarını, tüzel kişilik kavramının da merkezi yönetim tarafından desteklenmediğini, bu ayrıcalığın yalnızca vakıflara verildiğini ifade etmektedir. (Mardin, 2018: 121) Bununla birlikte Osmanlı'da vakıfların yanı sıra loncalar,

Müslüman olmayan azınlıklar ve ayanların, merkezin kontrolünde olmakla birlikte görece özerk bir işleyişleri olduğu söylenebilmektedir.

Merkezi yönetimin faaliyet alanlarının dışında kalan alanlarda kamu hizmeti sunan vakıflar, Tanzimat dönemine kadar eğitim, sağlık gibi hizmetler sunmuşlardır. Devletlerin denetimi altında çalışan vakıflar, kazandıkları tüzel kişilik ile toplumsal yapıda ayrıcalıklı bir konumdadırlar. (Gönenç, 2001: 64) Osmanlı döneminde kurulan vakıfların bazıları günümüzde hâlâ faaliyetlerini sürdürmektedir.

Anadolu'daki ahilik geleneğinin devamı olan loncalar meslek örgütleri olarak toplumsal yapıda yer almışlardır. Hem şehirlerdeki ekonomiyi düzenlemeleri hem de mesleğin usta çırak ilişkisi ile aktarılması sebebiyle merkezi yönetim tarafından desteklenen loncalar, ayrıca bireysel tekelleşmelerin önüne geçilmesi açısından da önemli rol oynamıştır. Ancak Batı'daki gibi merkezi yönetimle çıkar çatışması içerisinde değillerdir, aksine loncalar, merkezi yönetimin ekonomide kontrolü sağlaması için araştırdığı bir örgütlenme tipidir. (Gönenç, 2001: 63)

Reaya olarak kabul edilen Yahudi ve Hristiyan azınlıklar da kendi mahkemelerini kurma, maliye ve eğitim kurumları oluşturma gibi haklara sahip, dolayısıyla merkezden görece özerk topluluklardı. Bu özerklik Osmanlı'daki millet sisteminin etnik kimliğe değil dini inanca dayanmasından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte her milletin başında devletçe de onaylanan bir lider bulunur, devlet denetimini azınlık gruplar üzerinde de temin ederdi. (Gönenç, 2001: 67)

Toplumsal yapıdaki bu gruplar, Osmanlı'da sivil toplumun varlığını iddia etmek için yeterli olmasa da bu grupların güçlü merkezi örgütlenmeyle birlikte var olabilmeleri dikkat çekilmesi gereken bir olgudur.

19'uncu yüzyıldaki modernleşme adımları ise birtakım temel hakların anayasal güvenceye alınması sebebiyle sivil toplum için de önemlidir. 3 Kasım 1839'de kabul edilen Tanzimat Fermanı, ilk defa mal ve can güvenliğinin korunma altına alınması ve Osmanlı vatandaşlığı gibi konulara değinilmesi açısından önem taşımaktadır. Devam eden süreçte 1856 yılında Islahat Fermanı'nın okunması ve 1876 yılında 1. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle ilk anayasa olan Kanun-i Esasi'nin kabul edilmesi, her ne

kadar kısa bir süre yürürlükte kalmış olsa da hak kavramının yerleşmesinde rol oynamış gelişmelerdir. Nitekim 1876 anayasasıyla ilk defa bir meclis kurulmuş ve Meclis-i Mebusan için halkın kendi seçimini yapabilmesine olanak sağlanmıştır.

1878 yılında askıya alınan anayasa, 1908 yılında 2. Meşrutiyet'in ilanı ile tekrar yürürlüğe konmuştur. Derneklerin kuruluşlarını düzenleyen haklar, ilk defa 2. Meşrutiyet'in ilanından bir yıl sonra, 3 Ağustos 1909 gününde çıkarılan Cemiyetler Kanunu ile Anayasa'ya girmiştir. Kendisinden sonraki düzenlemelere dayanak oluşturan kanunda dernek kurmak için izin almaya gerek olmadığı, yalnızca kurulduktan sonra hükümete bildirimde bulunulması kuralı getirilmiştir. (Hatemi, 1985: 202) Ancak takip eden yıllarda gerçekleşen 1. Dünya Savaşı ve işgaller, sivil toplumun da doğal olarak olanak bularak genişlemesine engel olan gelişmeler olmuştur.

2.2. Cumhuriyet Döneminde Sivil Toplum

Türkiye'de saltanatın kaldırılması ve parlamenter demokrasinin kurulması Batı'daki gibi bir sınıfsal çatışma sonucu değil, 1. Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrıldıktan sonra işgal edilen Osmanlı Devleti'nin henüz işgale uğramamış topraklarında başlatılan ulusal bağımsızlık mücadelesi sonucunda olmuştur. Nitekim kurtuluş mücadelesini yürüten askerlerin aynı zamanda kurulan yeni cumhuriyetin yönetici kadrosunun büyük bölümünü de oluşturması, cumhuriyetin ilk yıllarındaki inkılapların da aynı kadrolar tarafından hayata geçirilmesi, sivil toplum kavramının da Türkiye siyasal hayatında merkezi yönetime karşı zayıf kalmasının nedenlerinden birisi olmuştur.

Türkiye'nin cumhuriyetten sonra da patrimonial bir devleti niteleyen özellikleri devam ettirdiğini ifade eden Mardin, Osmanlı döneminde olmayan orta sınıfın, bir diğer ifadeyle ulusal burjuvazinin de cumhuriyetin ilk yıllarında geliştiğini belirtmektedir. (Mardin, 1991: 235)

Cumhuriyetin ilk anayasası olan 1924 Anayasası'nın 70'inci maddesinde de dernek kurma hakkı, “Şahsi masuniyet, vicdan, tefekkür, kelâm, neşir, seyahat, akit, sâyü amel, temellük ve tasarruf, içtima, cemiyet, şirket, hak ve hürriyetleri Türklerin tabii hukukundandır” denilerek düzenlenmiştir. 24 Anayasası'nın 88'inci maddesinde

“Türk” ifadesi ise şöyle açıklanmaktadır: “Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle (Türk) ıtlak olunur.”

1926 yılında kabul edilen Medeni Kanun’da da derneklerin tüzüklerini açıklamalarıyla kurulmuş sayılacağını güvence altına alınmıştır. Ancak 1920 yılında çıkarılan Hıyanet-i Vataniye Kanunu ve 1925 yılında çıkarılan Takrir-i Sükûn Yasası’nın yürürlükte olması, dernek kurma hakkı üzerinde kısıtlamalara neden olmuştur. Bu nedenle dernek sayısı 1923 yılında 57 iken 1925 yılına gelindiğinde 17’ye düşmüştür. (Alkan, 1998: 56)

Tek parti dönemi olarak tanımlanan 1923-1945 yılları arası dönemde çıkarılan 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu’nda ise derneklerin kuruluşu ilgili kamu kurumlarının iznine bağlanmıştır. Ayrıca kanunun 9’uncu maddesiyle “sınıf esasına veya adına dayanan” kuruluşların yasaklanması da sendikaların kurulmasının önüne geçmiştir.

Derneklerin kuruluşlarının izne tabi olması ve sınıf esasına dayanma yasağı, İkinci Dünya Savaşı bittikten bir yıl sonra, çok partili siyasal hayata geçilen 1946 yılında kabul edilen Cemiyetler Kanunu ile kaldırılmıştır. 1947 yılında ise toplu sözleşme ve grev hakkı eksik olmakla birlikte ilk Sendikalar Kanunu yürürlüğe girmiştir. 1952 yılında ise Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ) kurulmuştur.

27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen askeri darbenin ardından hazırlanan 1961 Anayasası ise hem dernek kurma hakkı hem toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı ile ilgili birtakım güvenceler getirmiştir.

61 Anayasası’nın 29’uncu maddesinde dernek kurma hakkı, “Herkes, önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahiptir. Bu hak, ancak kamu düzenini veya genel ahlâkı korumak için kanunla sınırlanabilir” denilerek ifade edilmiştir.

Toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı ise 28’inci maddede, “Herkes, önceden izin almaksızın silâhsız ve saldırsız toplanma veya gösteri yürüyüşü yapma hakkına sahiptir. Bu hak, ancak kamu düzenini korumak için kanunla sınırlanabilir” sözleriyle güvence altına alınmıştır.

1963 yılında ise Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu hazırlanarak yürürlüğe girmiştir. Yeni anayasanın da etkisiyle 1960'ta 18 bin 958 olan dernek sayısı, 1970 yılına gelindiğinde 42 bin 170'e ulaşmıştır. (Toksöz, 1983: 373) Benzer bir yükseliş sendikalı işçi sayısında da meydana gelmiştir. 1967 yılında Devrimci İşçi Konfederasyonları Birliği'nin (DİSK) kurulmasının da etkisiyle 1960 yılında 282 bin 962 olan sendikalı işçi sayısı 1971 yılında 1 milyon 200 bine yükselmiştir. (Güzel, 1996: 233)

Nitekim 61 Anayasası'ndan 10 yıl sonra gerçekleşen 12 Mart 1971 tarihli askeri muhtıra, dönemin hükümetinin istifasıyla sonuçlanırken 29'uncu maddeyle ilgili de yeni düzenlemeler getirmiştir. 1971'in eylül ayında yapılan değişiklikle dernek kurma hakkını sınırlandıran unsurlara "devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğü" ve "millî güvenliğin korunması" da eklenmiştir. Ayrıca kanuna "Dernekler, kanunun gösterdiği hallerde hâkim kararıyla kapatılabilir" ifadesi de dahil edilmiştir. Kanun maddesinde yapılan değişikliklerle birlikte 1972'de 45 bin 989 olan dernek sayısı, 1973 yılında tekrar 18 bin 915'e inmiştir. Dernek sayılarında 1970'lerin ikinci yarısında yeniden artış yaşanmış, 1980 yılında dernek sayısı 54 bin 144'e ulaşmıştır. (Toksöz, 1983:373)

12 Eylül 1980 askeri darbesi ile ülke yönetimine el koyan Milli Güvenlik Konseyi'nin üç yıllık yönetiminde ise siyasi partiler ve sendikaların hepsi kapatılırken 23 bin 677 derneğin de faaliyetleri durdurulmuştur. (İnsan Hakları Derneği, 2022: <https://www.ihd.org.tr/12-eylul-1980-askeri-darbe-davasi-suruyor-2/>) 1982 yılında referandum ile kabul edilen ve günümüzde hâlâ yürürlükte olan anayasanın 33'üncü maddesinde ise "önceden izin almaksızın" dernek kurma hakkı sağlanırken bu hakka yönelik sınırlamalar şöyle tarif edilmiştir: "Millî güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlâk ile başkalarının hürriyetlerinin korunması sebepleriyle ve kanunla sınırlanabilir."

2.2.1. 12 Eylül Sonrası Sivil Toplum ve Dışa Açılma

12 Eylül darbesi sonrası ise Türkiye’de sivil toplumun niteliğinin ve sınırlarının değiştiği bir süreç olmuştur. Bu dönemde sivil toplumda canlanmaya yol açan etkenlerden birisi, kimlik hareketlerinin gelişmesi olmuştur. 80’li yılların ikinci yarısı ve 90’lı yıllar, bir yandan 12 Eylül döneminde tutuklananların cezaevlerinde yaşadığı hak ihlallerinin duyurulması ve darbe rejiminden kalan politikaların sonlandırılması için insan hakları temelli kampanyaların yürütüldüğü, bir diğer yandan da çevre sorunları, kadın hakları, öğrenci hareketi, LGBTİ+ hareketi gibi farklı alanlarda yeni toplumsal hareketlerin ve kimlik politikalarının ortaya çıktığı bir dönem olmuştur.

Örneğin İnsan Hakları Derneği (1986), Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği (1989), Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı (1990), Türkiye İnsan Hakları Vakfı (1990), Türkiye Erozyonla Mücadele Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı ya da kısaca TEMA (1992), İHH İnsani Yardım Vakfı (1992), Yurttaşlık Derneği (1993) gibi ideolojik olarak farklı kaynaklardan beslenen ve tematik olarak farklı alanlarda gönüllülük esasına dayanan savunuculuk yapan dernek ve vakıflar bu dönemde kurulmuş, ayrıca Lambdaistanbul (1993) gibi tüzel kişiliğini sonradan (2006) alan gruplar da sivil toplum alanında faaliyet göstermeye başlamışlardır.

Bunun yanı sıra resmi ya da resmi olmayan şekilde gözaltına alındıktan sonra bir daha haber alınamayan yakınlarını arayan Cumartesi Anneleri, üniversitelerdeki eğitim sistemine karşı çıkan öğrenci hareketleri, resmi kurumlarda başörtüsü yasağına karşı çıkan İslami kadın hareketi, toplumdaki dini örgütlenmelere karşı laiklik ilkesinin savunuculuğunu yapan hareketler bu dönemde kitlesel eylemler organize edebilmişlerdir.

Dolayısıyla 80’li ve 90’lı yıllarda sivil toplumun yapısal durumuyla birlikte niteliğinin de değiştiğini söyleyebilmekteyiz. Darbe sonrası uygulamalara karşı demokrasi ve temel hakların savunuculuğunun alanı haline gelen sivil toplum böylece hem iktidara hem diğer siyasi partilere ve karar alıcı kurumlara baskı uygulayabilen bir toplumsal muhalefetin olduğu yer haline gelmiştir. Bu haliyle de katılımcı demokrasi

olarak ifade ettiğimiz demokrasi modeline uygun bir sivil toplum anlayışının özelliklerinin oluştuğunu söyleyebilmekteyiz.

12 Eylül darbesinden üç yıl sonra, 1983 yılında düzenlenen ilk genel seçimde iktidara gelen Turgut Özal'ın başbakanlığı döneminde uyguladığı ekonomik programlar ve dış politikadaki açılımları da devlet-sivil toplum karşılığında sivil toplumun alanının genişlemesinde etki etmiştir.

Özal döneminde Türkiye'nin modernleşme sürecinde benimsenen ulusal ekonominin güçlenmesi ve korunmasına yönelik devletçi politikaların terk edilmesinin ve neoliberal politikaların uygulanmasının siyasal ve sosyal hayatta da yansımaları olmuştur. Yine bu dönemde dışı açılma politikası kapsamında bugünkü adıyla Avrupa Birliği, o dönemki adıyla Avrupa Topluluğu'na 14 Nisan 1987 tarihinde tam üyelik başvurusu yapılmıştır.

1988'de yapılması planlanan Ortaklık Konseyi konu başlıkları ise demokratikleşme ve insan hakları, serbest dolaşım, Türkiye'nin gümrük indirimleri gibi başlıklar olmuştur. (TUIÇ Akademi, 2022: <https://www.tuicakademi.org/turkiyenin-tam-uyelik-basvurusu-ve-basvuruya-at-komisyonun-gorus-raporu/>) Türkiye'nin başvurusuna 18 Aralık 1989 tarihinde olumsuz yanıt verilse de dışı açılma süreci hem ekonomik liberalleşme hem de ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü, örgütlenme hakkı gibi temel hakları ilgilendiren alanlarda teşvik edici dışsal bir etken olmuştur.

Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkiler Turgut Özal iktidarından sonra da devam etmiş ve 2005 yılında tam üyelik müzakerelerine başlanmasına kadar gelmiştir. Nitekim Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılma isteği Özal döneminden de önceye dayanmaktadır. Bu çalışmanın ana amaçlarından birisini de Türkiye ile Avrupa Birliği arasında 60 yıla dayanan bu ilişkinin Türkiye'de sivil toplum üzerindeki etkisinin incelenmesidir.

2.2.2. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Adaylık Süreci ve Sivil Toplum

Türkiye, kuruluşundan bir yıl sonra 1959 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu'na ortaklık başvurusunda bulunmuştur. AET Bakanlar Konseyi'nin de onayının ardından 1963 yılında imzalanan Ankara Anlaşması ile iki kurum arasında Ortaklık Konseyi kurulmuştur. 1973 yılında yürürlüğe giren Katma Protokol ile ise 22 yıllık bir geçiş sürecinin ardından Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne dahil edilmesi planlanmıştır. Nitekim 1995 yılındaki Ortaklık Konseyi toplantısında alınan kararla Gümrük Birliği uygulaması 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe girmiştir. (Avrupa Birliği Başkanlığı, 2022: https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html)

1999 yılında Helsinki'de düzenlenen Avrupa Birliği zirvesinde ise Türkiye'nin adaylığı onaylanmış ve aday ülkeler için hazırlanan Katılım Ortaklığı Belgesi, 2001 yılında Avrupa Birliği Konseyi tarafından onaylanmıştır. Bu tarihten müzakerelerin başlayacağı 2005 yılına kadar temel hakların iyileştirilmesini kapsayan sekiz Uyum Paketi ve iki Anayasa Paketi TBMM'de kabul edilmiştir. (Avrupa Birliği Başkanlığı, 2022: https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html) Nitekim 3 Ekim 2005 tarihinde tam üyelik müzakereleri başlamıştır.

Otuz beş fasıl üzerinden yürütülen müzakerelerde aradan geçen 17 yılda henüz 16 fasıl açılmıştır. Avrupa Birliği ile Türkiye arasında açılan son fasıl 30 Haziran 2016 tarihli'dir. Bu tarihten sonra yeni fasıl açılmamıştır.

Her ne kadar tam üyelik süreci henüz tamamlanamamış olsa da Türkiye ile Avrupa Birliği arasında bu sürecin başlaması, Türkiye'de sivil toplum üzerine yürütülen tartışmalarda da yeni bir dönemi başlatmıştır. Nitekim Avrupa Birliği'nin yeni üyeler için 1993 yılında belirlediği Kopenhag Kriterleri'ne göre aday ülkeler siyasi, ekonomik ve uyum kıstası olmak üzere üç kıstas üzerinden değerlendirilmektedirler. Siyasi kriterlerde ise aday ülkede “demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlık haklarını güvence altına alan kurumların varlığı” koşul olarak konulmuştur. (Avrupa Birliği Başkanlığı, 2022: <https://www.ab.gov.tr/302.html>)

Dolayısıyla demokratik açılımları ve reformları içeren bu süreç Türkiye'de sivil toplumun da gelişmesini sağlamıştır. Öyle ki STK'lar, Türkiye ile Avrupa Birliği

üyesi ülkeler arasında entegrasyonun sağlanması konusunda bir özne olarak değerlendirilmiş ve bu bağlamda hem yasal reformlar ile hem maddi kaynaklar ile desteklenmiştir.

2.3. Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşların Tasnifi ve Literatürdeki Yeri

Günümüzde sivil toplum kavramını tanımlamak konusunda farklı yaklaşımların bulunduğunu belirtmiştik. Aynı durum, sivil toplum kuruluşu kavramını tanımlamak konusunda da mevcuttur. Çalışmanın bu noktasında STK’lar ile fonlar arasındaki ilişkiye geçmeden önce bir STK tanımı yapmak ve araştırmada incelenecek STK’ların özelliklerini belirtilmek bir gereklilik olmuştur. Nitekim bugünün Türkiye’sinde STK’ları sınıflandırmak konusunda birbirinden farklı ölçütlere dayanan çeşitli tasnif yöntemleri bulunmaktadır.

Türkiye’de STK’ları, yasal statüleri baz alındığında dernek, vakıf, sendika, kooperatif, birlik ve meslek örgütü şeklinde sınıflandırmak mümkündür. (Türkiye’de Sivil Toplum: Bir Dönüm Noktası, 2011: 61) Beş oluşumun her birinin kendilerine özel kanunları ve yönetmelikleri bulunmaktadır. Bu çalışma kapsamında incelenecek 11 kuruluşun 5’i dernek, 5’i vakıf, 1’i sendika statüsündedir. Çalışmada esas olarak ise AB fonlarından en çok yararlanan kuruluşlar olan dernek ve vakıfların üzerinde durulacaktır.

Türkiye’de devlet dışı örgütlerin hepsine STK denildiğini ve bunun yanlış olduğunu belirten İlhan Tekeli, STK’ların ayırt edici dört özelliğini şöyle sıralamaktadır:

“Birincisi gönüllülük ve özel alandan fedakarlık yapılması, ikincisi nihai amaçlarının topluma bir şey sunmak, toplumsal iyiye katkıda bulunmak olması, üçüncüsü sivil toplum kuruluşlarının açık ve belli bir konuda uzmanlaşmış olmaları, dördüncüsü sivil toplum kuruluşları alanında hiyerarşik ilişkiler kurulması için bir nedenin bulunmaması.” (Tekeli, 2017: 131)

STK’ların amaçları üzerinden de ayrışabileceklerini söyleyen Fuat Keyman ise Türkiye’de sivil topluma yönelik farklı yaklaşımlar olmasını şu şekilde açıklamaktadır:

“Biri ‘sivil toplum devrim yapmak için vardır’ diyebilir, biri de ‘benim için önemli olan kendi çevremdeki temizlik sorununu çözmek, böyle bir gönüllü örgütlenmeye gitmektir’, yani neo-tocquevillien bir üçüncü alan kurmaktır, diyebilir. Siz de diyebilirsiniz ki benim için önemli olan özgürlükler alanını genişletecek demokrasi mücadelesi vermektir. Üç tane sivil toplum kavramı, bu şekilde aynı anda var olabiliyor.” (Keyman, 2004a. 24)

Örneğin İçişleri Bakanlığı’na bağlı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü’nün verilerine göre aktif olarak Dernekler Bilgi Sistemi’ne (DERBİS) kayıtlı 112 bin 958 dernek bulunmaktadır. (Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, 2022: <https://www.siviltoplum.gov.tr/dernekler-bilgi-sistemi-derbis-kullanici-sayisi>) Kültür ve Turizm Bakanlığı’na bağlı Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün verilerine göre ise 6 bin 120 vakıf faal olarak çalışmaktadır. (Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2022: <https://www.vgm.gov.tr/vakif-sorgulama/vakif-sorgulama?Page=1>)

Ancak hem dernekler hem vakıflar, amaçları ve çalıştıkları alanları açısından birbirlerinden farklı ele alınmaktadırlar. Çalışmanın sonraki bölümünde STK’ların sınıflandırılması konusunda resmi kurumların uygulamaları ve literatürdeki araştırmalar incelenecektir. Ayrıca çalışma kapsamında hangi özelliklere sahip STK’ların incelendiği, hangi STK’ların çalışmaya dahil edilmediği belirtilecektir.

Dernekler, 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu’nun 56’ncı maddesinde, “En az yedi kişinin kazanç paylaşma dışında belirli ve ortak bir amacı gerçekleştirmek üzere, bilgi ve çalışmalarını sürekli olarak birleştirmek suretiyle oluşturdukları, tüzel kişiliğe sahip kişi topluluklarıdır” şeklinde tanımlanmıştır.

Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü dernekleri faaliyet alanlarına göre 21 farklı kategoride tasnif etmiştir. Türkiye’deki faal derneklerin 38 bin 141’i mesleki ve dayanışma, 19 bin 311’i spor ve spor ile ilgili, 18 bin 37’si dini hizmetlerin gerçekleştirilmesine yönelik faaliyet yürüten, 6 bin 184’ü eğitim araştırma, 5 bin 895’i kültür, sanat ve turizm, 5 bin 793’ü insani yardım, 2 bin 731’i toplumsal değerleri yaşatma, 2 bin 670’i sağlık alanında faaliyet gösteren şeklinde, 2 bin 668’i çevre, doğal hayat, hayvanları koruma, 2 bin 505’i bireysel öğreti, toplumsal gelişim, 1620’si imar, şehircilik ve kalkındırma, 1524’ü hak ve savunuculuk, 1327’si engelli, 1052’si düşünce temelli, 939’u kamu kurum ve personeli destekleyen, 845’i gıda, tarım ve hayvancılık alanında faaliyet gösteren, 722’si dış Türkler ile dayanışma, 578’i uluslararası teşekkül

ve işbirliği, 493'ü şehit yakını ve gazi, 311'i yaşlı ve çocuklara yönelik, 15'i çocuk dernekleri şeklinde sınıflandırılmıştır. (Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, 2022: <https://www.siviltoplum.gov.tr/derneklerin-faaliyet-alanlarına-gore-dagilimi>)

Vakıflar da Medeni Kanun'un 101'inci maddesinde, “Gerçek veya tüzel kişilerin yeterli mal ve hakları belirli ve sürekli bir amaca özgülemeleriyle oluşan tüzel kişiliğe sahip mal topluluklarıdır” şeklinde tanımlanmıştır.

Türkiye’de vakıflar en geniş haliyle 1926 yılında çıkarılan Medeni Kanun’ndan önce kurulanlar ve sonra kurulanlar şeklinde ikiye ayrılmıştır. Medeni Kanun’dan önce kurulanlar mülhak vakıflar, sonra kurulanlar ise yeni vakıflar olarak sınıflandırılmıştır. Ayrıca Türkiye’de yaşayan Hristiyanlar ve Yahudiler gibi Müslüman olmayan toplulukların Medeni Kanun’dan önce kurduğu vakıflar da 1936 tarihli Vakıflar Kanunu ile birlikte cemaat vakıfları olarak isimlendirilmiştir. (Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2022: <https://www.vgm.gov.tr/vakiflarimiz/vakiflarimiz/cemaat-vakiflari>)

Türkiye’de aktif olan 6 bin 120 vakfın 167’si cemaat vakfı, 255’i mülhak vakıf, 5 bin 678’i yeni vakıf, 20’si ise yabancı vakıf kategorisindedir. (Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2022: <https://www.vgm.gov.tr/vakif-sorgulama/vakif-sorgulama?Page=1&FoundationCategoryId=4>)

Vakıflar Genel Müdürlüğü, vakıfları hedef kitlelerine göre 9 başlıkta sınıflandırmıştır. Buna göre Türkiye’deki vakıfların yüzde 25’i çocuklara/gençlere, yüzde 15’i yoksullara, yüzde 15’i kadınlara, yüzde 13’ü yaşlılara, yüzde 11’i engellilere, yüzde 8’i belli hastalığı olanlara, yüzde 6’sı diğer alanlara, yüzde 4’ü belli bir kurumda çalışanlara veya meslek sahiplerine, yüzde 3’ü çevre ve doğal hayata yönelik çalışmalar yapmaktadır. (Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2022: https://cdn.vgm.gov.tr/genelicerik/genelicerik_945_290519/09hedef-kitlesine-gore-yeni-vakiflarin-dagilimi-13.pdf)

Resmi kurumların tasnif çalışmalarının yanı sıra, STK’ların tasnifine yönelik akademik çalışmalar da mevcuttur. Yaşama Dair Vakıf’ın hazırladığı “Verilerle Sivil Toplum Kuruluşları” başlıklı çalışmada STK’lar 13 başlıkta değerlendirilmiştir: Özörgüt, savunucu, siyasi yönelimli, hayırsever, himayeci, uzman, güzelleştirme,

hemşeri, sosyalizasyon, kulüp, yan kuruluş, meslek/sektör eksenli, pazar eksenli. (Verilerle Sivil Toplum Kuruluşları: 20)

Savunucu STK'lar, söz konusu çalışmada şu şekilde tanımlanmıştır:

“Bir dezavantajlı grubun, doğanın, hayvanların, çevrenin, insan ve tüketici haklarının politika düzeyinde ve yurttaş vicdanında savunulmasını sağlayan kuruluşlardır. Bu kuruluşlar önlerine politikaların iyileştirilmesi veya uygulamaların düzeltilmesi gibi doğrudan hedefler koyarlar, ya da yurttaşları meselenin sahibi haline getirmek gibi dolaylı bir fayda hedeflerler. Öte yandan bir fikri, ideolojiyi, bir çıkarı, bir grubun doğrusunu, mesleki bir faydayı savunan ve/veya temsil eden kuruluşlar, bu konularda politika değişimlerini hedefleseler de bu sınıflandırmanın tercihinde savunucu kategorisine girmezler. Savunucu kuruluşlar, hak talebi, ayrımcılığa maruz kalma gibi evrensel değerler açısından mağdur olan kesimlerin faydasını hedefleyen kuruluşlar olarak tarif edilmektedir.” (Verilerle Sivil Toplum Kuruluşları: 21)

Özörgüt terimi ise aynı çalışmada, “Toplumsal geneline göre dezavantajlı bir konuma sahip bireylerin, konumlarını güçlendirmek amacıyla bizzat meydana getirdikleri kuruluşlardır” şeklinde ifade edilmiştir.

Örneğin bu çalışma kapsamında görüşülen Havle Kadın Derneği Yönetim Kurulu Başkanı Rümeyza Çamdereli, derneği Müslüman feminist kadınların bir araya geldiği bir özörgüt olarak tanıtmıştır. Yine bu çalışmada görüşülen Kaos GL Derneği de özörgüt tanımına örnek olarak verilebilmektedir.

Bu iki kurumdan Havle Kadın Derneği, feminist hareket içerisinde de yer alarak kadın hakları alanında, Kaos GL Derneği ise LGBTİ+ hareketi içerisinde yer alarak toplumsal cinsiyet eşitliği ve ayrımcılık alanında savunuculuk faaliyetlerinde bulunabilmektedirler. Dolayısıyla STK'ları tasnif etmek için hazırlanan bu 13 kategori arasında geçişkenlik olabilmektedir. Bir diğer örnek olarak bir meslek örgütü olarak tanımlanan Türkiye Gazeteciler Sendikası, aynı zamanda ifade özgürlüğü alanında savunuculuk faaliyeti yapabilmektedir.

Bu çalışmada da esas olarak savunuculuk faaliyeti yürüten ve çalışmaları sırasında yabancı fonlardan, özel olarak ise AB fonlarından yararlanan STK'lara odaklanılmıştır. Çalışmada Türkiye'de STK'ların çoğunluğunu oluşturan hemşeri dernekleri, hobi dernekleri, dini hizmet temelli dernek ve vakıflar incelemeye alınmamıştır. Ayrıca GONGO (Government-organized non-governmental organization) olarak tanımlanan hkmetler tarafından desteklenen STK'lar ve savunuculuk kaygısı olmadan sadece hizmet ulaştırmayı hedefleyen STK'lar çalışma kapsamına dahil edilmemiştir.

3. TÜRKİYE’DE SİVİL TOPLUM VE AB FONLARI

Avrupa Birliği, adaylık müzakerelerine başladığı ülkelerin politik ve ekonomik seviyesini birliğin seviyesine çekmek ve kurumsal reformlarını tamamlamalarını desteklemek amacıyla aday ülkelere Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (Instrument for Pre-accession Assistance - IPA) ile kaynak aktarmaktadır. Örneğin 2013’te Avrupa Birliği’ne tam üye olan Hırvatistan, 2007-2013 yılları arası dönemde IPA fonlarından 998 milyon euro almıştır. (Avrupa Birliği Başkanlığı, 2022: <https://www.ab.gov.tr/5.html>)

Türkiye de diğer aday ülkeler gibi katılım öncesi hibelerinden faydalanmıştır. Avrupa Birliği ile ilişkisi 1963 yılında imzalanan Ankara Anlaşması ile resmiyet kazanan Türkiye, 1999 yılında aday ülke konumuna gelmesinin ardından 2002-2006 yılları arası dönemde 164 proje kapsamında 1,3 milyar dolarlık hibeden yararlanmıştır. 2007-2013 yılları arasını kapsayan IPA I döneminde aday ülkelere verilen toplam hibe 11,5 milyar euro olurken bu hibenin yaklaşık 4,7 milyar eurosundan Türkiye yararlanmıştır. (Avrupa Birliği Başkanlığı, 2022: <https://www.ab.gov.tr/45627.html>)

Adaylık süreci devam eden Türkiye’ye 2014-2020 yılları arasını kapsayan IPA II döneminde ise aday ülkeler için belirlenen 11,7 milyar euronun 4 milyar 453 milyon 900 bin euroluk kısmı ayrılmıştır. Ancak İçişleri Bakanlığı’nın belirttiğine göre bu dönemde fon miktarında kesintiler yapılmış ve Türkiye’ye 3,5 milyar euro aktarılmıştır. (IPA III Dönemi Proje Hazırlama ve Uygulama Rehberi, 2021: 2) 2021-2027 yıllarını kapsayan IPA III dönemi ise hali hazırda devam etmektedir. Bu dönemde aday ülkeler için ayrılan hibe tutarı toplamda 14,5 milyar eurodur. (Avrupa Birliği Başkanlığı, 2022: https://www.ab.gov.tr/ipa-iii-donemi_51805.html)

Proje karşılığı verilen bu hibelerin büyük bölümünden kamu kurumları faydalanmakla birlikte sivil toplum kuruluşlarının desteklenmesi de IPA fonlarında önemli yer tutmaktadır. Örneğin Avrupa Birliği ile Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı arasında imzalanan ve 2008-2018 yılları arasını kapsayan 48 milyon euro bütçeli “AB ile Türkiye arasındaki Sivil Toplum Diyaloğunun Güçlendirilmesi”

projesinin özet kısmında Avrupa Birliği'nin sivil topluma ve katılımcı demokrasiye yaklaşımı şöyle ifade edilmektedir:

“Avrupa Birliği tüm faaliyetlerinde, kapsayıcı bir demokratik süreç sağlamak için sivil toplumla yakın ilişki kurmaktadır. Canlı bir sivil toplum, siyasi gündemi ve toplumsal tartışmayı zenginleştirerek, daha açık, katılımcı ve daha dinamik, demokratik bir topluma katkıda bulunmaktadır. Dahası, aktif bir sivil toplum, sosyoekonomik gelişme ve değişim için katalizör rolü oynamaktadır.”
(Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, 2022: <https://www.avrupa.info.tr/tr/proje/ab-ile-turkiye-arasindaki-sivil-toplum-diyalogunun-guclendirilmesi-7853>)

IPA II döneminde Türkiye'ye ayrılan 4 milyar 453 milyon 900 bin euronun 1 milyar 581 milyon eurosunun da “Demokrasi ve yönetim” ve “Hukukun üstünlüğü ve temel haklar” alt başlıkları için kullanılması öngörülmüştür. (Avrupa Birliği Başkanlığı, 2022: <https://www.ab.gov.tr/45627.html>) Özetlemek gerekirse sivil toplumun desteklenmesi, katılım öncesi mali yardımlarda kurumsal ve hukuki reformlar kadar önemli bir konu olarak ele alınmıştır.

Sivil toplum kuruluşları için proje bazlı verilmesi planlanan ödenekler ise birkaç farklı merkezden dağıtılmaktadır. Bu merkezlerden birisi, 2002 yılında Hazine ve Maliye Bakanlığı bünyesinde kurulan Merkezi Finans ve İhale Birimi'dir. MFİH, temel işlevlerinden birisini, “AB tarafından finanse edilen programlar çerçevesindeki tüm projelerin ihaleye çıkma, sözleşme yönetimi, ödeme, muhasebe ve mali raporlaması” diyerek açıklamaktadır. (Merkezi Finans ve İhale Birimi, 2022: <https://www.cfcu.gov.tr/tr/mfib-hakkinda>)

Bir diğer merkez ise Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı'dır. Örneğin 2006 yılında Avrupa Birliği Başkanlığı (O dönemdeki yapısıyla Avrupa Birliği Genel Sekreterliği) tarafından tasarlanan ve IPA fonları ile finanse edilen Sivil Toplum Diyalogu Programı kapsamında Türkiye ve Avrupa Birliği üyesi ülkelerden sivil toplum kuruluşlarının ortak yürüttükleri projelere destek sağlanmaktadır. (Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, 2022: <https://www.avrupa.info.tr/tr/sivil-toplum-diyalogu-897>)

Bu programın birinci döneminde (2008-2009) 119 ortak projeye toplam 19,3 milyon euro, ikinci döneminde (2010-2012) 42 ortaklık projesine yaklaşık 5 milyon euro, üçüncü döneminde (2014-2016) 16 diyalog projesine 2,1 milyon euro, insan

hakları ve hukukun üstünlüğü alanlarında geliştirilen 39 ortaklık projesine yaklaşık 4,9 milyon euro, dördüncü döneminde (2015-2017) 80 projeye yaklaşık 11 milyon euro, beşinci döneminde ise (2019-2020) 40 diyalog projesine toplam 7 milyon euro hibe desteği sağlanmıştır. (Sivil Toplum Diyalogu Programı: 2022, <https://siviltoplumdiyalogu.org/program-hakkinda/>)

Bakanlıkların yanı sıra merkezi Ankara’da bulunan Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu da IPA fonlarını yöneten kurumlardan birisidir. Delegasyon Sivil Toplum Aracı (STA), Demokrasi ve İnsan Hakları için Avrupa Aracı (DİİHA) gibi programlar üzerinden çeşitli hibeler dağıtmakta ve programlar uygulamaktadır. Örneğin insan haklarının korunmasını, temel özgürlüklerin ve demokrasinin gelişmesini amaçlayan DİİHA ile Türkiye’de 150’den fazla projeye 30 milyon euroyu aşkın bir hibe sunulmuştur. (Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, 2022: <https://www.avrupa.info.tr/tr/finansman-araclari-8853>)

Dolayısıyla IPA fonlarının birkaç farklı merkez üzerinden olmak üzere Türkiye’de STK’lara önemli bir gelir kaynağı haline geldiğini söyleyebilmekteyiz. Fonların STK’lara dağıtım süreçlerinin nasıl geliştiği ise çalışmanın ilerleyen bölümlerinde görüşmecilerin anlatımlarıyla birlikte ele alınacaktır.

3.1. Yasal Mevzuat

Avrupa Birliği’nin katılım öncesi fonlarının yanı sıra Avrupa Birliği üyesi ülkelerin farklı kurumları da Türkiye’de sivil toplumu destekleyecek fonlar dağıtmaktadır. Örneğin Hollanda Büyükelçiliği, İsveç Uluslararası Kalkınma ve İşbirliği Ajansı (SIDA), Almanya merkezli Goethe Enstitüsü, Heinrich Böll Stiftung Derneği, Friedrich Naumann Vakfı, Friedrich Ebert Vakfı gibi kurumlar da Türkiye’de sivil toplum kuruluşlarına proje bazlı ayni ya da maddi destekler sunmaktadırlar.

Ayrıca Avrupa Birliği üyesi olmayan Amerika Birleşik Devletleri, Kanada gibi ülkelerdeki dernek ve vakıflar da tematik alanlarda Türkiye’deki sivil toplum kuruluşlarına fon sağlamaktadırlar. Bu çalışmada diğer yabancı fon kaynaklarına da değinilmekle birlikte esas olarak Avrupa Birliği fonlarının Türkiye’de savunuculuk eksenli çalışan STK’lar tarafından kullanımı üzerinde durulacaktır.

Türkiye’de derneklerin ve vakıfların yabancı fonlardan yararlanabilmeleri ise Dernekler Kanunu ve Vakıflar Kanunu’ndaki ilgili maddeler ile düzenlenmiştir.

5253 sayılı Dernekler Kanunu’nun 21’inci maddesi, derneklerin yurt dışından fon almasını şu şekilde düzenlemiştir:

“Dernekler mülkî idare amirliğine önceden bildirimde bulunmak şartıyla yurt dışındaki kişi, kurum ve kuruluşlardan aynî ve nakdî yardım alabilirler. Bildirimin şekli ve içeriği yönetmelikte düzenlenir. Nakdî yardımların bankalar aracılığıyla alınması zorunludur.”

5737 sayılı Vakıflar Kanunu’nda ise aynı konu, 25’inci maddede şu şekilde düzenlenmiştir:

“Vakıflar; yurt içi ve yurt dışındaki kişi, kurum ve kuruluşlardan ayni ve nakdi bağış ve yardım alabilirler, yurt içi ve yurt dışındaki benzer amaçlı vakıf ve derneklere ayni ve nakdi bağış ve yardımda bulunabilirler. Nakdi yardımların yurt dışından alınması veya yurt dışına yapılması banka aracılığı ile olur ve sonuç Genel Müdürlüğe bildirilir.”

Her iki kanun maddesinde de dernek ve vakıflara, yurt dışındaki kişi, kurum ve kuruluşlardan ayni ve nakdi destek alma hakkı verilmiştir. Ayrıca derneklerin mülkî idare amirliğine, vakıfların da Vakıflar Genel Müdürlüğü’ne aldıkları yardımları bildirmeleri sorumluluğu getirilmiştir. Dolayısıyla yabancı fonlardan yararlanan dernek ve vakıflar, bu gelirler ile ilgili bilgileri şeffaf olarak yetkili devlet kurumları ile paylaşmakta ve bu kurumlar tarafından denetimlerden geçmektedirler

Çalışmanın buradan sonraki bölümlerinde AB fonlarından yararlanan dernek ve vakıfların kuruluş amaçları, kurumsal yapıları, gelir kaynakları ve sivil toplumda profesyonelleşme olgusu, saha çalışmasında toplanan verilerle birlikte ele alınacaktır. STK’ların gelirlerinde AB fonlarının yeri ortaya konmaya çalışılacak ve fonlara başvuru sürecinin üzerinde durulacaktır. Sonrasında proje bazlı çalışma şekli ele alınacak ve sivil toplum profesyonellerinin çalışma koşulları araştırılacak, ayrıca sivil toplumda elitizm tartışması yapılacaktır. Son olarak ise görüşmecilere fonların kesilmesi durumunda faaliyetlerine nasıl devam edebilecekleri sorulacaktır.

3.2 Savunuculuk Eksenli Çalışan STK'ların Amaçları

Hem Dernekler Kanunu'ndan hem Vakıflar Kanunu'nda kuruluşların amaçlarını tüzüklerinde belirtmeleri şart koşulmuştur. Bununla birlikte STK'ların tasnif biçimlerine paralel olarak amaçları ve sivil topluma yaklaşımları da çeşitlilik göstermektedir. Bu nedenle sivil toplumun rolünün ne olması gerektiği ve sınırlarının nerede başlayıp nerede biteceği sıklıkla tartışma konusu olmaktadır.

Bu araştırma kapsamında görüşülen STK'ların amaçlarının ele alınması, hem çalışmada sivil toplumun hangi yönünün incelendiğinin daha net anlaşılması hem de STK'ların fonlarla kurduğu ilişkinin temelini oturması açısından önemlidir. Çalışmanın bu bölümünde, görüşülen STK'ların amaçları aktarılarak İlhan Tekeli ve Fuat Keyman'ın tanımlamaları üzerinden değerlendirme yapılacaktır.

Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı'nın Proje Koordinatörü ve İletişim Sorumlusu Elif Ege, vakfın amacının daha fazla sığınak açmak ya da para bulup daha çok yardım yapmak olmadığının altını çizerek şunları söyledi:

“Mor Çatı'nın çalışmalarında en temel mantık, feminist bir örnek olarak nasıl yapılması gerektiğini göstermek, bunu deneyimlemek. Ama esas olarak olması gereken şey, vatandaş olarak devletten sığınak açması, maddi destekte bulunması, acil durum hattı açması gibi taleplerden bulunmamız. ‘Mor Çatı versin, Mor Çatı yapsın’ gibi yaklaşmak kolaycılık olur devlet için. ‘Yasayı değiştir, uygulamayı değiştir’ diyerek devleti zorluyoruz aslında. ‘Bu bizim hakkımız, vatandaş olduğumuz için istiyoruz ve devlet bunu karşılamakla yükümlüdür’ mantığını oturtmak önemli.”

Hakikat, Adalet ve Hafıza Çalışmaları Derneği, Eğitim ve Kapasite Geliştirme Sorumlusu Olcay Özer, sivil toplumun rolünün dönüştürücülüğe aracılık etmek olduğunu belirtti. Strateji toplantılarında en temel sorunun kime hitap ettikleri olduğunu ifade eden Özer, şöyle konuştu:

“Biz kayıp yakınlarına hitap ediyoruz. Kayıp yakınlarıyla çalışıyoruz. Hak savunucularının haklarını savunmak için çalışıyoruz. Ama hitap ettiğimiz asıl hedef kitle devlet. Yaptığımız her şeyi dönüştürücü bir etkisi olması için yapıyoruz. Omuz omuza çalışmak değil ama yaptığın şeyin bir karşılığını görmek için yankı odasından çıkmak lazım. Buna inanıyoruz. Projeleri yazarken de biliyoruz ki cezasızlıkla mücadele konusunda ürettiklerimiz Adalet Bakanlığı'na ulaşmıyor ya da okunmuyor. Ama biz bunu hedeften çıkararak

fayda sağlamayız. Hedeften çıkarmamalıyız ve yapmaya devam etmeliyiz. Sivil toplumun yorucu tarafı da bu zaten bence.”

Yaşama Dair Vakıf kurucu üyelerinden Araştırmacı Mehmet Ali Çalışkan, sivil alanın kitleleri temsil iddiası üzerine kendisini kurmaması gerektiğini, fikirleri, sorunları, mağduriyetleri ve sonuçlarını görünür kılmaya ve siyaset dünyasını buraya taşımaya çalışması gerektiğini vurguladı. Sivil toplum alanında herhangi bir konuda savunuculuk yapan herkesin talebinin eşit yurttaşlık talebi olduğunu söyleyen Çalışkan, şu ifadeleri kullandı:

“Sivil toplumun bence temel birkaç misyonu var. Birincisi, meseleyi keşfetme misyonu var. Siyasetin kendisine konu ettiği meselelerin neredeyse tamamı sivil toplumda keşfedilmiş ve oraya taşınmış konulardır. İkincisi bunları görünür kılma misyonudur. Hem yurttaşlar nezdinde hem de karar verici dünyada görünür kılma misyonu. Bir üçüncü misyon bu meselelerin çözümüne ilişkin modeller geliştirmektir. Ama sorunu çözmek değildir. Sorun, bir sivil toplum kuruluşunun çözebileceğinden daha büyük ölçeklerdedir genelde. Sivil toplum eninde sonunda karar alanında değildir.”

Sivil toplumun çelişkilerle dolu bir alan olduğunu söyleyen Sivil Toplum İçin Destek Vakfı (STİDV) Genel Koordinatörü Liana Varon, “Sivil toplum örgütünün amacı kendi kendisini yok etmek, ihtiyaç bırakmamaktır. Ama kurumsallaştırma meselesi bu açıdan önemli çünkü kendi kendini yok etmeyi bırak, kendine bağımlı hale getirerek sistemi döndürüyorsun” diye konuştu.

Yapılan projelerin en temelde kamu ile diyalogu geliştirmeyi hedeflediğini söyleyen Kaos GL Derneği Genel Koordinatörü Umut Güner ise şunları söyledi:

“Batıcı, ilerlemeci mantık bize bunu söylüyor. Ama o mantık, mutlaka bir savunuculuk faaliyeti olsun, bunu kamuya duyurun, hükümete ulaşın, oraya ulaşamıyorsanız yerel yönetimlere ulaşın istiyor. Bunlar, projenin pazarlık sürecinde donör kuruluşların sürekli zikrettiği şeyler. İdare anlamındaki kamuyu etkilemek istiyor.”

Bu çalışma kapsamında görüşülen kuruluşlar arasında dernek veya vakıf statüsünde olmayan tek kuruluş olan Türkiye Gazeteciler Sendikası’nın Genel Sekreteri Mustafa Kuleli, TGS’nin bir demokratik kitle örgütü olmadığını, bir meslek örgütü olduğunun altını çizdi. Bu farkın, amaçlarının da farklı olmasına neden olduğunu belirten Kuleli şöyle konuştu:

“Sivil toplumdan en temel farkımız, biz bir çıkar örgütüyüz. Bütün toplum için çalışıyoruz diyemeyiz, gazeteciler için çalışıyoruz biz. Örneğin COVID-19 aşısı gibi toplumsal grupların birbirini yediği bir konuda tabii ki önce gazetecilerin aşı olması için çalışacağız. Esnaf loncası gibi, sadece kendi çıkarlarını koruyan bir örgütüz. Bu açıdan demokratik kitle örgütlerinden ayrılıyoruz. Toplumsal muhalefet yapan örgütlerden de aynı sebeple ayrılıyoruz. Bizim sadece bir aktivizm alanımız var, demokrasinin temel değerleri konusunda tarafız. Çünkü basın özgürlüğü sadece demokrasinin olduğu yerde yaşayabiliyor.”

Görüşmecilerin hemen hepsi, kuruluşlarının öncelikli amaçlarından birisinin kamu ile diyalog kurmak olduğunu belirtti. Tespit edilen sorunları tamamen çözebilmeyi ya da karar alıcı bir pozisyonda olmayı hedeflemediklerini vurgularlarken esas olarak sorunu görünürleştirme ve karar alıcıları harekete geçirebilme gayesinde olduklarına dikkat çektiler. Bu bağlamda STK’ların amaçları, İlhan Tekeli’nin tanımını yaptığı katılımcı demokrasi modelindeki STK’ların işlevleri ile paralellik gösteriyor. Yine Tekeli’nin STK’ların belirgin özelliklerine yönelik saydığı dört özellikten birisi olan “topluma bir şey sunmak, toplumsal iyiye katkıda bulunmak” ilkesinin de STK’ların amaçları arasında bulunduğu görülüyor.

3.3. Dernek ve Vakıfların Kurumsal Yapıları

Demokrasilerdeki belirleyici rolüne sıklıkla vurgu yapılan STK’ların kendi iç işleyişlerinde ve karar alma süreçlerinde de demokratik bir yapı kurabilmeleri, amaçlarıyla ve faaliyetleriyle ilkesel olarak tutarlılık göstermesi açısından incelenmeye değer bir konudur. Türkiye’de STK’ların kurumsal yapıları ve işleyişleri, kanunlarla şekillendirilmiş olmakla birlikte kuruluşların kendilerine özgü karar alma mekanizmaları ve organları da bulunmaktadır. Çalışmanın bu başlığında STK’ların kurumsal yapılarına yönelik yasal mevzuatta öngörülen düzenlemeler derlenecek ve savunuculuk alanında çalışan STK’ların karar alma mekanizmaları üzerinden kurumsal yapılarının ne kadar demokratik olduğu ele alınacaktır.

Hem vakıflarda hem derneklerde, tüzüklerinde belirlenecek aralıklarla yapılacak genel kurullar ile yönetim kurulu ve denetim kurulu belirlenmektedir. Vakıflarda derneklerden farklı olarak bir de mütevelli heyeti bulunmaktadır.

Genel kurulda seçilen yönetim kurulunun, tüzükte belirlenen amaçlar doğrultusunda faaliyetlerde bulunup bulunmadığı denetim kurulu tarafından takip

edilmekte ve hem yönetim kuruluna hem de toplandığında genel kurula aktarılmaktadır. Nitekim hem Dernekler Kanunu'nda hem Vakıflar Kanunu'nda iç denetimin esas olduğu vurgulanmaktadır.

Dernekler için genel kurulun toplanma şekli ve zamanı, görevleri, yetkileri, oy kullanma ve karar alma usul ve şekilleri, yönetim ve denetim kurullarının görev ve yetkileri, ne suretle seçileceği, asıl ve yedek üye sayısı gibi hususların tüzüklerinde belirtilmesi istenmektedir. (Dernekler Kanunu, 2004: Md. 4) Denetim kurullarının görevi ise şu şekilde açıklanmaktadır:

“Denetim kurulu; derneğin, tüzüğünde gösterilen amaç ve amacın gerçekleştirilmesi için sürdürüleceği belirtilen çalışma konuları doğrultusunda faaliyet gösterip göstermediğini, defter, hesap ve kayıtların mevzuata ve dernek tüzüğüne uygun olarak tutulup tutulmadığını, dernek tüzüğünde tespit edilen esas ve usullere göre ve bir yılı geçmeyen aralıklarla denetler ve denetim sonuçlarını bir rapor halinde yönetim kuruluna ve toplandığında genel kurula sunar.” (Dernekler Kanunu, 2004: Md. 9)

Vakıflar Kanunu'nun 33'üncü maddesinde ise iç denetim şu şekilde açıklanmıştır:

“Mülhak, cemaat, esnaf vakıfları ile yeni vakıflarda iç denetim esastır. Vakıf; organları tarafından denetlenebileceği gibi, bağımsız denetim kuruluşlarına da denetim yaptırabilir. Vakıf yöneticileri, en az yılda bir defa yapılacak iç denetim raporları ile sonuçlarını, rapor tarihini takip eden iki ay içerisinde Genel Müdürlüğe bildirir. Vakıfların amaca ve yasalara uygunluk denetimi ile iktisadî işletmelerinin faaliyet ve mevzuata uygunluk denetimi Genel Müdürlükçe yapılır.” (Vakıflar Kanunu, 2008: Md. 33)

STK'larda ayrıca kendi inisiyatiflerine bağlı olarak yürütme kurulu, danışma kurulu, kolektif gibi farklı organlar da bulunmaktadır.

Türkiye Avrupa Vakfı (TAV) Genel Sekreteri Emre Gür, sivil toplumun Batı kökenli teoriler etrafında organize edilmiş bir literatüre sahip olması nedeniyle etkinlik, yönetim katılımı, yatay katılım gibi modellemelerin pek çoğunun Türkiye'deki kurumların yapılarıyla birebir örtüşmediğine dikkat çekti. Türkiye'deki STK'ların çoğunun bir leadership (liderlik) organizasyonu olduğunu belirten Gür şöyle konuştu:

“Her ne kadar yönetim kurulu karar veriyor olsa da bir kişinin ya da bir kurumun liderliğinde alınan kararlar etrafında şekillenir stratejiler. Vakıflarda derneklere göre, genel kuruldan ziyade mütevelli heyetinin de etkin olabildiğini görebiliyoruz. Bizde yapı biraz farklı, mütevelli ve yönetim kurulu çok iç içe. O yüzden yönetim kurulu etkin diyebiliriz ama dolaylı olarak mütevelli de etkili.”

Yurttaşlık Derneği Proje Koordinatörü Mustafa Çağrı Kunter, iki senede bir yapılan genel kurulda üyelerin seçtiği yönetim kurulu ve denetim kurulunun yanı sıra profesyonel çalışanların yer aldığı sekreteryaya şeklinde bir yürütme kurulu olduğunu belirtti. Kararların yönetim kurulu tarafından alındığını söyleyen Kunter, karar alma aşamasında profesyonellerin yorumlarının da belirleyici olduğunu ifade etti. Kunter derneğin iç denetim mekanizmasını ise şu şekilde anlattı:

“Denetim kurulu yıllık bütün bütçeleri, harcamaları, resmi süreçleri ve her kurumun kendi içinde belirlediği yönergeleri denetleyen bir kurul. Sekreteryaya o kurallara uymadıysa denetim kurulu bunu söylüyor ve yönetim kuruluyla bu durumu istişare ederek bir karar alıyor. Proje koordinatörü asistanı denetliyor, asistan da ikinci bir göz olarak koordinatörünü denetliyor. Daha sonra genel koordinatörün var, o da bakıyor, ardından finans koordinatörün var, ondan da sonra yönetim kuruluna sunuyorsun, o bakıyor. Her sene periyodik olarak denetim kurulu da bunları inceliyor. Üstüne bir de uluslararası bağımsız denetçiler oluyor. Devlet denetlemesini de Maliye ve Dernekler Müdürlüğü yapıyor. Maliye gelirse mali dökümlere bakıyor, normal denetleme geldiğinde ise bütün resmi işlere bakıyor, belgeleri doğru ve düzenli şekilde tutuyor musun diye. Her adımda bir denetleme var aslında.”

Proje Koordinatörü Elif Ege, Mor Çatı’da yönetim kurulu gibi bir vakıfta olması gereken yasal organların bulunduğunu, bunun yanında bir de kolektif adlı bir organın olduğunu ve asıl karar alma mekanizmasının kolektif olduğunu söyledi. Ege, kolektifin yapısını ve vakıftaki görev dağılımını şöyle açıkladı:

“Kolektif, yönetim kurulunun ötesinde, daha fazla kadının katılımı olan bir yer. Çalışanlar da örneğin kolektifteler. Ben de yönetim kurulunda değilim ama bir Mor Çatı gönüllüsü ve çalışanı olarak kolektifin parçasıyım. Kararlar kolektifte alınıyor. Ama tabii resmîyette o yetki yönetim kurulunda olduğu için onlar karar alıyor oluyorlar. Bir başkan ve bir başkan yardımcımız var tabii ki ama karar alma süreçlerimiz yatay, hiyerarşik olmayan süreçler. Bizde bir genel kurul mu yapılacak, maaş kararı mı alınacak bundan herkes sorumlu. STK’laşmayı düşündüğümde tam tersi şeyler aklıma geliyor. Tek bir muhasebe müdürünün, tek bir insan kaynaklarının olduğu, 1-2 kişinin karar verici olduğu bir yapıya dönüşmekten kaçınmak bizim için çok önemli.”

STİDV Genel Koordinatörü Liana Varon ise vakıf yapısının kendisinin dikey bir örgütlenme olduğunu belirterek, “Başka türlü olamıyor maalesef. Özü itibarıyla demokratik olmayan bir örgütlenme modeli olduğu için onu demokratikleştirmeye ve yataylaştırmaya çalışmak biraz zor bir süreç ama yapılamaz değil” dedi.

Uzmanlık eksenli çalışan bir kuruluş olan Yaşama Dair Vakıf’ta stratejik karar alanları, uygulama karar alanları ve gündelik karar alanları olduğunu belirten Araştırmacı Mehmet Ali Çalışkan, müteveli kurulu, yönetim kurulu gibi bir organizasyon şeması olduğunu ama bu şemadan bağımsız olarak tartıştıkları bir kolektif ortam olduğunu söyledi. Çalışkan, Yaşama Dair Vakıf’ın işleyişini şu şekilde aktardı:

“Stratejik alanda, hangi konulara odaklanacağımıza ve araştırma yapacağımıza karar veriyoruz. Bu kararları verdikten sonra uygulama alanı başlıyor. Esas müteveli bu kararı verenlerdir. İçerisinde departmanın direktörü vardır, araştırmacı vardır, dışarıdan gelen bir uzman vardır. Uygulama alanına geçince, departman direktörleri bunları projelendirirler. Bir de bu işlerin çıktılarının üretilmesi için gerekli bir gündelik faaliyet vardır. O faaliyet alanını tamamen yönetim kuruluna terk ediyoruz. Projenin maliyeti ne olacak, kaynağı nereden bulacağız, bu kaynak nasıl paylaşılacak gibi soruları yönetim kurulu idare eder. Hukukun bize dayattığı kurullar ayrı, bakışımızın ihtiyacı olan şeyler ayrı.”

Hafıza Merkezi Eğitim ve Kapasite Geliştirme Sorumlusu Olcay Özer de her dernekte olması zorunlu olan bir yönetim kurulu olduğunu fakat pratikte kararların yönetim kurulu tarafından alınmadığını söyledi. Yönetim kurulunun altında program direktörleri, merkez direktörleri ve kaynak geliştirme sorumlusundan oluşan bir yürütme kurulu olduğunu belirten Özer, dernekteki karar alma sürecini şöyle özetledi:

“Kararlar aslında yürütme kurulu tarafından alınıyor. Yürütme kurulu toplantısında alınan notlar ekiple paylaşılıyor. Tamamen yatay bir örgütlenme var diyemeyiz. Yönetim kurulu, onay mercii gibi, strateji toplantısında yönetim kurulu da davet ediliyor ama gündelik işlerde yönetim kurulu dahil olmuyor. Yönetim kurulundakiler tam zamanlı çalışanlar olmadıkları için biz pek doğru bulmuyoruz. Bir yandan da işi yapanın kararlara dahil olmasını önemsiyoruz.”

Hrant Dink Vakfı’nda yönetim kurulunun kâğıt üzerinde var olan bir kurul olmadığını, her ay mutlaka düzenli olarak toplandığını ve bazı yönetim kurulu üyelerinin de bazı projelere direkt angaje olduğunu belirten Program Koordinatörü Nayat Karaköse, yönetimin kurulunun yanı sıra danışma kurulu ve bazı projelere özel seçici kurulların olduğunu söyleyerek kurulların işlevini şöyle açıkladı:

“Yeni bir projeye başlayacaksa ya da bir açıklama yapacaksa mutlaka yönetim kurulunun onayını alıyoruz. Sadece sivil toplum için değil, birçok kuruluşta yönetim kurulu kâğıt üzerindedir ve sadece karar defterlerine imza atarken temas kurulur. Bizde tam tersi bir durum var. Yönetim kurulumuzun haricinde bir de danışma kurulumuz var farklı meslek grubu ve disiplinlerden. O kurul da senede iki defa toplanıyor. Hatta pandemi döneminde çevrimiçi ortamda daha sık toplanma fırsatımız oldu. Bu toplantılarda vakfın 6 aylık gelişimini onlara aktarıyoruz ve her toplantıda bir konuyu ele alıyoruz. O kuruldaki kişiler de vakfın projelerine oturma başkanlığı, editörlük gibi görevlerde angaje oluyorlar. Bir de bazı projelerin de kendine özel seçici kurulları olabiliyor.”

Kaos GL’nin programlar halinde çalıştığını belirten Genel Koordinatör Umut Güner, medya programı, mülteci programı, insan hakları, akademik ve kültürel etkinlikler programı ve bunun yanında bir de finans bölümü olduğunu, programların da her birinin kendi içerisinde örgütlendiğini söyledi. Her şeyin yatay ilerlediği bir sistemin mümkün olmadığını ifade eden Güner, bunun sebeplerini ve yönetim kurulunun fonksiyonunu şöyle açıkladı:

“Bir yanda donörler olduğunda ya da kamu idaresi söz konusu olduğunda ister istemez dikey bir yapı oluyor ama o dikeyliği o alanda sınırlı tutmayı başarmak için uğraş veriyoruz. Yönetim kurulu bir onay mekanizması değil, tavsiye verebilir ve tartışabilir. Yönetim kurulunun yapmasını beklediğimiz şey, bizim politikalarımıza yön veriyor olması. Her yaz 1 haftalığına derneği kapatıyoruz, deniz kenarına gidiyoruz, koordinasyon kampı düzenliyoruz. O kampta derneğin 1 senelik geleceğini tartışıyoruz ve eylem planımızı orada belirliyoruz. Yapılan etkinliklerden, faaliyetlerden çalışanlar sorumlu. Yönetim kurulu operasyonel konulardaki bütün yetkisini bana, yani genel koordinatöre devrediyor ve bana hesap soruyor.”

Havle Kadın Derneği’nde uygulama sırasında tam olarak resmiyetteki yönetim sistemiyle çalışmadıklarını ifade eden Yönetim Kurulu Başkanı Rümeysa Çamdereli, kendi iç mekanizmalarını biraz daha farklı kurmaya çalıştıklarını altını çizdi. Çamdereli, derneğin işleyişini şu şekilde aktardı:

“Çemberler var aslında. İlk halka daha profesyonel çalışan, projelerin tamamlanması gibi yükleri alan ve genel koordinasyonu sağlayan bir ekip. Onların etrafında Havle’nin yürütmesinde gönüllü olarak var olanlar var. Onun bir halka dışında 50 kişilik bir istişare grubumuz var. Havle’nin çevresinde çeperinde olup Havle’nin ideolojik pozisyonuna dair geri dönüş yapması gerektiğini düşündüğümüz bir ekip. En dış çemberde de gönüllüler var. Sonrasında da kamuya açık faaliyetler geliyor. Biraz özörgüt niteliğinin de bir karşılığı olarak böyle bir yapımız var. Anlık kararları olabildiğince yürütme alıyor. Yürütme içerisinde bir hiyerarşi yok, yetki ve sorumluluk paylaşımı var. En azından onun üzerine çalışıyoruz.”

Araştırmanın bu bölümünde incelenen STK'ların kurumsal yapılarının yasal mevzuatta öngörülen yapıyla farklılıklar barındırdığı ortak bir şekilde belirtildi. STK'ların uyguladığı kolektif, yürütme kurulu, program gibi organlar, yasal mevzuatta öngörülen organların demokratik bir işleyiş için yetersiz kaldığını göstermektedir.

Bununla birlikte görüşülen STK'ların her birinin kendine özgü bir işleyişe sahip olduğu görüldü. Kuruluşların birisinde kolektif öne çıkarken bir diğerinde yürütme kurulu, bir diğerinde yönetim kurulu karar alma sürecinde baskın olabilmektedir.

Görüşülen STK'lardan bazıları yatay örgütlenme modelini uygulamaya çalışırken bazı STK'lar ise bu modelin uygulanmasının mümkün olmadığını belirttiler. Karar alma süreçlerinde liderin etkisinin belirleyici olduğu da STK'ların kurumsal işleyişlerine yönelik getirilen eleştirilerden birisi oldu.

Dolayısıyla yasal mevzuatın kurumun demokratik yönetimi için yeterli görülmemesinin yanı sıra STK'ların kurumsal yapısının nasıl olması gerektiğine yönelik genel geçer bir iç örgütlenme metodunun da bulunmadığını söyleyebilmekteyiz. Ancak saha verileri dikkate alındığında STK'ların bu yönde bir çaba ve arayış içerisinde oldukları da ortaya çıkmaktadır.

3.4. Sivil Toplum Kuruluşlarının Gelirleri

Türkiye'de sivil toplumun yıllar içindeki gelişmesine paralel olarak STK'ların gelirleri ve giderlerinde de artış olmuştur. Örneğin İçişleri Bakanlığı'na bağlı Sivil Toplum ile İlişkiler Müdürlüğü'nün verilerine göre Türkiye'deki derneklerin toplam geliri 2017 yılında 14 milyar 290 milyon 533 bin 246 lira olurken bu rakam 2020 yılında 25 milyar 316 milyon 538 bin 610 liraya yükselmiş, 2021 yılında ise 35 milyar 584 milyon 124 bin 634 liraya ulaşmıştır. (Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, 2022: <https://www.siviltoplum.gov.tr/derneklere-ait-gelir-toplamlari>)

Çalışmanın bu bölümünde savunuculuk eksenli çalışan STK'ların gelir kaynakları ve gelirlerinde AB fonlarının yeri incelenecektir.

Araştırmacı Mehmet Ali Çalışkan hemşeri dernekleri ya da hayırseverlik odaklı çalışan kuruluşların kaynaklarını kendi tabanlarından aldıklarını belirtirken düşünce üreten, savunuculuk yapan STK'ların bu gelir kaynağından mahrum olduğuna dikkat çekti. Bu alanlarda çalışan STK'ların belirli bir profesyonellik seviyesine ihtiyaç duyduğunu ifade edilen Çalışkan fonların etkisini ise şöyle açıkladı:

“Fonlar öncesinde bu dünyanın etkin ve güçlü bir dünya olduğunu söylemek zor. Orası da tıpkı aslında hemşeri dernekleri gibi kendi tabanından aldığı güç ve destekle hayatını sürdürüyordu. Finansal kaynağının gönüllü, üye tabanından geldiğini görüyoruz o dönemlerde. Bu da tabii performansı zorlaştıran bir durum. Fonlar sonrasında bu dünya kendisine daha geniş bir kendini gerçekleştirme imkanı bulmuş oldu finansal olarak.”

Yurttaşlık Derneği'nin kâr amacı gütmeyen bir kurum olduğunu belirten Proje Koordinatörü Mustafa Çağrı Kunter, bununla birlikte hem çalışanların maaşlarını karşılamak hem yapmak istenilen projeleri gerçekleştirmek için gelire ihtiyaçları olduğunu söyledi. Kunter fonların derneğin gelirlerindeki yerini şöyle anlattı:

“Bizler fonlarla çalışan kurumlarız. Aidat bizde üyelerimizden isteyenlerin verdiği bir şey, kimseyi ödemeye zorlamıyoruz. Ama o aidatlar zaten derneğin çalışmalarını sürdürmesini yeterli değil. 100-200 lira arası şeylerden bahsediyoruz. Her sene 500 bin lira gibi bir para gelmediği sürece aidatlarla devam etmek imkansız. Türkiye’de de bizim çalışmalarımıza fon verecek pek fazla ulusal kurum yok. Var da biz başvurmuyor değiliz.”

Mor Çatı Proje Koordinatörü Elif Ege de feminist, politik bir örgüt olarak devletten para almamanın, devletten bağımsız olmanın vakıfları için önemli bir konu olduğunun altını çizerek vakfın gelirleriyle ilgili şunları söyledi:

“Faaliyetlerinize devam etme noktasında bağışlar çok önemli. Bu açıdan şanslıyız, 30 yıllık bir tarihimiz var, insanlar gönül rahatlığıyla bağış yapıyorlar. Dönem dönem çok düzenli ve yüksek miktarlarda da olabiliyor, 5 lira da olabiliyor. Ama Mor Çatı’ya bağış yapıyor insanlar, önemli bir kaynak oluşturuyor bize. Ürün yapıyoruz ayrıca, bu da yakın zamanda yapılan bir şey. Özel sektör, 8 Mart’ta bizden alım yapıyor mesela. Yurt dışından ya da konsolosluklardan fon alıyoruz. SIDA projesi aldık, o AB projelerinden biraz daha farklı. Şu an için üç yıllık bir proje ama uzatılması daha kolay. Bir bütçe yazıldı, bir başvuru yazıldı, onaylandı, kontrat proje gibi ama o proje denilen şey aslında Mor Çatı’da yaptığımız her şey için. Mesela benim şu an yürüttüğüm Adli Yardım İzleme Projesi, Hollanda Konsolosluğu tarafından yürütülen 15 aylık bir proje. Orada spesifik olarak adli yardımı izliyoruz, bir sosyal çalışmacısı, avukatı, koordinatörü var. Ama SIDA projesi öyle değil, daha genel çalışmalarımızı kapsayan bir fon.”

Hrant Dink Vakfı'nın da projeler için fon olarak ilerlediğini belirten Program Koordinatörü Nayat Karaköse, vakfın gelirlerini şöyle sıraları:

“AB fonları, konsolosluk, elçilik fonları, Alman vakıflarının fonları olabiliyor. Ve tabii bireylerden gelen bağışlar olabiliyor. İki temel kaynağı var yani, bir donör kurumlardan aldığımız fonlar, bir de bağışlar. Onun dışında iktisadi bir işletmemiz var, kitap satışı yapıyoruz. Vakfa büyük bir gelir sağlamıyor, sadece kendini döndürüyor ve kitapların yaygınlaşmasını sağlıyor diyebiliriz.”

Hafıza Merkezi'nin sadece fon veren kurumlar tarafından desteklendiğini belirten Eğitim ve Kapasite Geliştirme Sorumlusu Olcay Özer, derneğin aldığı fonlarla ilgili şunları söyledi:

“Hafıza Merkezi, kuruluşundan beri Sigrid Rausing Trust Foundation ve Oak Foundation tarafından destekleniyor. İki tane kurumsal destekçimiz var. Onun dışında Chrest Foundation gibi proje bazlı ama uzun ömürlü destekçilerimiz var. Aynı zamanda AB'den, konsolosluklardan da proje bazlı fon alıyoruz. Genellikle çalışanların tüm hakları projelerden sağlanmaya çalışılıyor ama Hafıza Merkezi her zaman projelerin yanında bir B planı olarak en az iki kurumsal hibeyi de tutmaya çalışıyor.”

Özer'in ayrımını yaptığı kurumsal hibe ve proje bazlı hibe arasındaki farkı sonraki başlıkta daha detaylı inceleyeceğiz.

Havle'nin de sadece fonlar ile çalıştığını söyleyen Yönetim Kurulu Başkanı Rümeysa Çamdereli, derneğin gelir kaynaklarıyla ilgili şunları söyledi:

“Aidat da alıyoruz ama çok sınırlı bir aidat, herhangi bir giderimizi karşıladığını söylememiz mümkün değil. İlk projemiz İsveç Konsolosluğu ile başladı, sonra Hollanda Büyükelçiliği'nden aldık. Sivil Düşün programından kurumsal destek aldık. Protect Defenders'tan bir çekirdek hibe aldık. Şimdi Heinrich Böll Türkiye Temsilciliği'nden bir destek alıyoruz.”

Türkiye Gazeteciler Sendikası'nın 1400 üyesi olmasına rağmen aidat gelirlerinin toplam gelirlerde düşük bir yeri olduğuna dikkat çeken Genel Sekreter Mustafa Kuleli, medya sektörünün aidat toplamayı zorlaştıran yapısını ve aldıkları fonları nasıl kullandıklarını şöyle açıkladı:

“Sendikanın tek gelir kalemi tüzüğe göre aidatlar ve bağışlardır. 1400 üyemiz var. Üye sayımız yıllardır 1200-1400 arası değişiyor. Yerinde sayıyormuş gibi gözüküyor ama aslında öyle değil, havuzun altında delik var. Her ay işsiz kalan 100-150 gazeteci e-Devlet sisteminden otomatik düşüyor. Her ay 100-150 yeni üye geldiği için sayı aynıymış gibi gözüküyor. Aslında her sene bir TGS daha kuruyoruz. Sektörde sirkülasyon çok fazla maalesef.

Tüzüğe göre aidat ödemek gereklidir, üyeliğin bir şartıdır ama her üyeden alamıyoruz tabii ki. Biz de toplu iş sözleşmesi yaptığımız iş yerlerinde sözleşmelere bir madde koyuyoruz. Her ayın ilk 5 günü içerisinde işveren çalışanların maaşlarından sendika aidatını kesiyor ve toplu olarak sendikaya yolluyor. Bunu sadece toplu iş sözleşmemizin olduğu iş yerlerinde yapabiliyoruz. Ama bizim toplu iş sözleşmeli üyelerimiz, 1400 üyenin 250'si. Geri kalan 1150 üye aidat vermiyor. Vermeleri için biz de çok baskı yapmıyoruz. Bununla dönüyor mu? Tabii ki dönmüyor.

Adana'da, Diyarbakır'da, İzmir'de, Ankara'da, Mersin'de ve İstanbul'da binalarımız var. Sadece aidatlarla kiralarnı bile ödeyemeyiz. Dolayısıyla proje yapıyoruz biz de. Çok projeci bir örgüt değiliz. Bir projemiz var aslında. Sivil toplum örgütleri aynı anda 6-7 proje birden yürütüyor ama biz sadece bir proje yürütüyoruz. O bir projemiz de 4 yıl için 1,7 milyon euroluk bir proje. Dolayısıyla nerede proje var diye sağa sola bakmıyoruz. Sadece AB ile çalışıyoruz. Bu konuda ilke gibi bir kararımız yok ama zaten bizi şu an çeviren bir projemiz var. Büyük ve yapması zor bir proje. Kapasitemizi zorlamaya gerek duymuyoruz şu an."

Görüşülen STK'ların saydıkları başlıca gelir kaynakları bağış, aidat, ürün satışı ve yabancı fonlar oldu. Araştırmacı Mehmet Ali Çalışkan'ın belirttiği savunuculuk eksenli çalışan STK'ların aidat ve bağış gelirlerinin yeterli olmaması durumunu diğer STK temsilcileri de teyit ettiler. Nitekim bazı STK'lar, tek gelirlerinin yabancı fonlar olduğunu belirtti. Görüşülen kurumlardan üye sayısı en yüksek olan, bir meslek örgütü olan Türkiye Gazeteciler Sendikası oldu. Nitekim TGS de medya sektöründeki zorluklar nedeniyle aidat gelirlerinden gerekli kazancı elde edemediğine dikkat çekerek fonlara yöneldiklerini ifade etti.

3.4.1. AB Fonları

Yabancı fonların savunuculuk eksenli çalışan STK'ların gelirlerindeki yerini önceki başlıkta inceledik. Bu başlıkta ise hem Türkiye'de fon dağıtan yabancı kaynaklar sıralanacak, hem de proje bazlı fon ile kurumsal fon arasında fark açıklanarak STK'ların bu konudaki sorunları derlenecektir.

TAV Genel Sekreteri Genel Sekreteri Emre Gür, Türkiye'ye gelen mali dış yardımın büyük bölümünün IPA fonları olduğu söylerken bu fonların nasıl dağıtıldığını ise şöyle açıkladı:

“IPA fonları iki çeşit yönetiliyor; merkezi (centralize) ve merkezi olmayan (decentralize). Merkezi olan AB Delegasyonu’nun ya da AB kurumlarının kendi eliyle dağıttığı fonlar, merkezi olmayanlar ise Türkiye’de aracı kurumlar eliyle dağıtılıyor. Aracı kurumlar dediğimiz, Türkiye’de akredite olması gereken kurumlar vardır. Bu kurumlar akredite olamıyorsa bu fonları Merkezi Finans İhale Birimi yönetir. Hibe çağrıları çıkar, bunlar açık çağrılardır. Başvurular olur, onlar üzerinden gider. Ama büyük IPA fonları büyük idari kapasite ister. AB’nin hizmete yönelik fonlarını Türkiye’de yönetebilecek büyüklükte, kapasitede kuruluşlar olmadığı için onlar daha çok AB kurumlarına gidiyor. Çünkü onlar bütün dünyada bu işleri senelerdir hali hazırda yapıyor oluyolar.”

Gür’ün ifade ettiği gibi IPA fonları ya AB Delegasyonu tarafından ya AB kurumları tarafından ya da Hazine ve Maliye Bakanlığı’na bağlı Merkezi Finans İhale Birimi tarafından dağıtılıyor. Ancak hizmet temelli, örneğin göçmenlere insani yardım ulaştırılmasını amaçlayan yüksek bütçeli fonlar, kapasite faktörü göz önüne alınarak Türkiye’de projeler yürütmesi için uluslararası STK’lara aktarılıyor.

Türkiye’de Kızılay gibi kurumların yüksek bütçeli fonlardan yararlanabildiğine ama diğer STK’ların bu IPA fonlarına doğrudan başvuru yapamadıklarına dikkat çeken Kırkayak Kültür Derneği Genel Koordinatörü Kemal Vural Tarlan, bu konudaki tecrübelerini ve Covid-19 pandemisinin sahadaki etkisini şöyle aktardı:

“Uluslararası insani yardım kurumlarına bu fonlar veriliyor. Türkiye’de bunu yapan 5-6 tane uluslararası insani yardım örgütü var. IPA fonları önce onlara gidiyor, o örgütler isterlerse Türkiye’deki bir sivil toplum örgütüne alt hibe olarak veriyorlar. Onların da Türkiye’de kendi kadroları var, kendi ofisleri var. Fonları başkalarına vereceklerine kendileri bu işleri yapıyorlar.

Pandemi döneminde uluslararası sivil toplum örgütlerinin aslında nasıl şirket gibi çalıştığını gördük. Çöktüler hepsi. Acil durumlar için kurulmuş örgütler ama acil durumlar için programları yokmuş. Pandeminin üzerinden bir yıl geçmiş hâlâ kıpırdamıyorlar. Sahada çalışan elemanları yok, hepsi ofisinde, hatta kendi ülkelerine dönüp oradan çalışanlar var. Ama elinde 5 milyon euro para var, sahaya gidip ihtiyaç analizi yapamadığı için dağıtamıyor. Parayı alırken de ‘Ben 5 bin kişiye ulaşacağım’ demiş. Beni arıyorlar, ‘Biz yardım dağıtacağız, ailelerin bilgisini verir misiniz’ diyorlar.”

IPA fonlarının yanı sıra bir önceki başlıkta STK temsilcilerinin de saydığı gibi büyükelçilik ve konsolosluk fonları ile hem AB üyesi ülkelerde hem AB dışı ülkelerde faaliyet gösteren vakıfların fonları da Türkiye’de STK’lar tarafından kullanılmaktadır. Savunuculuk alanında verilen fonları ise en geniş haliyle proje bazlı fon ve kurumsal destek fonu olarak ayırmak mümkün. Proje bazlı fonlar büyük ölçüde projede çalışacak

insan kaynağına ve proje sonucunda ortaya çıkacak hizmete yönelik olurken bu tarz fonlarda kurumun kendisine ya düşük bir oranda hibe bırakılmakta ya da hiç bırakılmamaktadır. Kurumsal fonlarda ise STK'lara ofis kirası, teknik araç gereçler, faaliyetlerine devam edebilmesi için gerekli altyapı giderleri gibi konularda destek sunulmaktadır.

3.4.1.1. STK'ların Altyapı Yetersizlikleri ve Kurumsal Fonlar

Türkiye'de sivil toplumun belli başlı kaynaklardan yoksun olduğunu belirten Kırkayak Kültür Derneği Genel Koordinatörü Kemal Vural Tarlan, STK'lar için kurumsal fonların ve mekânın önemini şöyle anlattı:

“Lokalimiz yok, ticari işletmemiz yok, o yüzden de maddi gücü olmayan kurumlarız. Bizim en büyük avantajımız, binalarımız derneğin değil ama yönetim kurulumuzdaki arkadaşlarımızın mülkiyetinde. Ücretsiz olarak derneğin kullanımına verdiler. 1 yıldır sanat merkezimiz açık değil ama oraya kira vermediğimiz için orayı kapatmıyoruz. Bu dönemde (Covid-19 pandemisini kastediyor) birçok kurum kiralarını ödeyemedikleri için mekanlarını kapattılar.”

Bağışçılar verdikleri paranın tamamen sosyal faydaya gitmesini, idari gider alınmamasını istediklerini söyleyen STİDV Genel Koordinatörü Liana Varon bireysel bağışçıların ve donör kuruluşların yaklaşımını şöyle açıkladı:

“Bu işin yapılması için kiranın, insanların maaşının ödenmesi gerektiğini kabul etmiyorlar. Bağışçılarda şöyle bir mantık var; sen bir şekilde hayır işi yapıyorsun ve zaten bundan bir şey beklemiyor olman gerekir, sivil toplumda çalışan herkesin gönüllü olması gerekir, yapılan işe para karışmaması gerekir. Donör kuruluşlar için de proje bazlı destek vermek daha kolay, başı-sonu belli. Hedefler ve başarı göstergeleri koyulabiliyor. Düşündüğünüz zaman AB parası ya da bir büyükelçilik, konsolosluk parası için vergi verenlere karşı bir sorumlulukları var, bu para oradan geldiği için. Ama özellikle son yıllarda Türkiye'de sivil alanın daralması meselesi üzerinden, pandemiyle de ilgili olarak, sivil toplumun hayatta kalması o kadar önemli hale geldi ki, hatta zaman zaman ne yapabildiğinden daha çok var olması önemli hale geldi.”

Avrupa Birliği projelerinde yüzde 7'lik bir payın kuruma kaldığını ama bu payın kira, fatura gibi sabit giderlere yeterli olmadığını ifade eden Hrant Dink Vakfı Program Koordinatörü Nayat Karaköse, kurumsal fonların yetersizliğinin sivil toplum için önemli bir sorun olduğunu belirterek şunları söyledi:

“Sivil toplumun en zorlandığı ve çıkmaza girdiği durumlardan bir tanesi, fon veren kurumların genel giderlere katkı sunmaması. Bazı fon kurumları etkinliklere ve ürünlere destek oluyorlar ama insan kaynağı desteği vermiyorlar. Bir projede bir kuruma etkinlikler için başvururken bir başka kuruma o etkinliği yapacak insanların maaşları için başvurmak durumunda kalıyoruz. Operasyonel giderler çok hayati, insan kaynağı olmadan, kiralar ödenmeden, bilgisayarlar alınmadan ne yazık ki projeler de sağlıklı bir şekilde yürümüyor.

Ama şu an AB’nin de yeni bir stratejisi var. Bazı kurumlara hibeyi dağıtıp genel giderler için olan miktarı bizim gibi kurumların dağıtmasını bekliyor. Mesela 3 milyon euroluk bir çağrıysa bunun 1 buçuk milyon eurosunu 40-50 kuruma dağıtabiliyorsunuz. Bu aslında olumlu bir adım. Türkiye’deki belli başlı kurumlara fonu verip genel giderlere olan katkıyı bu kurumlar üzerinden dağıttı. Bunun avantajı da bizim için bürokrasi artıyor belki ama AB ve diğer kurumlar için azalıyor. Fon yürütme tecrübesi olan kurumlara da destek olduk, 2-3 yıllık kurumlara da. Çünkü burada amaç kurumların kapasitesinin geliştirilmesine katkı sağlamaktı. Mentörlük de sağladık, raporlama ile ilgili de destek sunduk.”

Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV) Proje Koordinatörü Onur Sazak da fon veren kurumların verdikleri fonda insan kaynağına büyük bir pay ayırmak istemediklerine dikkat çekerken fon veren kurumların beklentileriyle sahadaki gerçekliğin örtüşmediğini şöyle anlattı:

“Sonuçta siz kâr amacı gütmeyen bir kuruluşunuz, geniş bir faydalanıcı kitlesi için iyi bir şey yapmaya çalışıyorsunuz. Bu, insanların ceplerini şişirdiği bir şey olmamalı. Bu çok standart bir model ve uluslararası kuruluşlar bunu birçok ülkede uyguladıkları için her yeri aynı sanıyorlar. Hatta her yeri Avrupa ve Amerika sanıyorlar. Ancak o ülkelerde temsilcilikleri olursa yerel şartların ne kadar zorlayıcı olabildiğini anlıyorlar. Aslında bir proje çıktısına göre projenin başarısını ölçmeleri, ya da ‘Ben sana proje için 200 bin dolar verdim, senin bana 200 bin dolarlık fayda sağlaman gerekiyor’ yaklaşımı aslında son derece sorunlu bir yaklaşım. Burada sorumluluk yine fon verende. Sahanın zorluklarını iyi anlayıp objektif hedefler koymakla mükellef olan fon veren kurum. Öteki türlü o da aldığı raporda aslında suni bir şey almış oluyor, faydayı da o suni raporlar üzerinden ölçmüş oluyor.”

Havle Kadın Derneği Yönetim Kurulu Başkanı Rümeysa Çamdereli ise fonların proje bazlı verilmesinin tercih edilmesinin temel mantığının STK’ların fonlara bağımlı olmaması olduğunu söylerken sivil toplumun kendi kaynaklarını üretmesinin zorluklarını şöyle anlattı:

“Kurumlar özellikle idari giderlerini üye aidatları gibi ya da farklı kaynak geliştirmelerle karşılayabilsinler isteniyor. Ama gönüllü faaliyetin bu kadar zorlaştığı, para gönderme eyleminin kendisinin başına iş açabilecek bir faaliyete dönüştüğü bir ortamda bir kurumun kendini devam ettirebileceğinin düşünülmesi komik. Bana ütöpik geliyor bu algı. Sivil toplumun kendi kaynaklarını da üretmesini bekliyorlar. Bize kim bağış yapacak mesela?

Bize bağış yaptıktan sonra başına bir şey gelmeyeceğinden emin olması gerekiyor. Bir yandan da özellikle İslami arka plandan gelen bağışlar, bir ablalık otoritesi oluşturuyor. Onu kurmak da istemiyoruz. Bağışçılık bizde daha çok söz söylemeye dönüşen bir şey.”

STK’lar çalışmanın bu bölümünde dikkat çektiği konulardan birisi yüksek bütçeli IPA fonlarına Türkiye’den kapasite yetersizliği nedeniyle başvurulamaması ya da başvurulsa da alınamamasının, fonun sahada etkin kullanımının önünde engeller oluşturduğu oldu. Bu açıdan yüksek bütçeli fonların verimli kullanılıp kullanılmadığı tartışmaya açılabilir bir konu olarak ortaya kondu.

Ayrıca AB fonlarından yararlanan STK’ların temel olarak dile getirdiği sorunlardan birisi kurumsal destek fonlarından yeterli derecede faydalanamamaları oldu. Savunuculuk eksenli çalışan STK’ların gelirlerini bir önceki başlıkta sıralamıştık. Gelir kaynaklarının kısıtlı olmasının da bir sonucu olarak sadece proje bazlı fonlar alınması STK’ların sürdürülebilirlik açısından sıkıntı yaşadığı konulardan birisi olarak ifade edildi. Dolayısıyla fon veren kurumlara bu konudaki politikaları nedeniyle eleştiri yöneldi.

AB fonlarının çoğunlukla proje bazlı olacak şekilde verilmesinin yol açtığı sorunlar çalışmanın sonraki başlıklarında detaylı olarak incelenecektir.

3.4.1.2. Başvurulacak Fonun Belirlenmesi

Çalışmanın bu bölümüne kadar görüşülen STK’ların amaçlarını, iç işleyişlerini ve gelir kaynaklarını ele aldık. Bu başlıkta ise STK’ların gelir kalemlerinden, bu araştırmanın da ana konusu olan, yabancı fonlara başvururken kriterlerini ve politikalarını nasıl belirledikleri yine sahadan alınan verilerle birlikte incelenecektir.

Fon ve bağış alırken çok dikkatli bir eleme süreci uyguladıklarını söyleyen Proje Koordinatörü Elif Ege, Mor Çatı’nın fonlara ve diğer maddi desteklere yaklaşımını şöyle özetledi:

“Militarist, milliyetçi, ırkçı hiçbir kişi ve kurumla ortak bir şey yapmıyoruz. Birleşmiş Milletler’in de toplantılarına katılıyoruz ama onlarla ilgili fonları almıyoruz. Şu an küçük kurumlar için çok büyük bir sıkıntı bu. Hem sürdürülebilir olmaya çalışacaklar hem de politik olmaya çalışacaklar. Bu açıdan Mor Çatı olarak şanslıyız.

Belli başlı kurumlarımız var, örneğın AB ile iyi ilişkilerimiz var. Daha önce de çalıştığımız için, bizi tanıdıkları ve bildikleri için gönöl rahatlığıyla fon veriyorlar. SIDA'ya kadar bizim de başvuru ve fon takip etmek gibi bir durumumuz vardı ama herhangi yeni ve genç bir kurumun ayırdığı mesaiden daha farklıydı tabii ki. Fon seçme konusunda biraz daha rahat olduğumuzu söyleyebilirim.”

Kırkayak Kùltür Derneğı olarak bağımsız kalmak adına projelere farklı yerlerden fon bulmaya çalıştıklarını ifade eden Keman Vural Tarlan hem Sivil Düşün hem FES hem Heinrich Böll Vakfı'nın destek sunduğı “Öznenin Sesi” projesini örnek vererek şunları söyledi:

“Toplumsal alanda sorunlu olan yerleri tespit edip, o sorunları tanımlayıp, onu bir projeye dönüştürüyoruz ve o proje ile ilgili fon veren kurumlara gidip ‘Böyle bir iş yapmak istiyoruz, siz neresini desteklemek istersiniz?’ diye soruyoruz. Öznenin Sesi projesi çok iyi bir örnek. O projede derneğin hesabına bir kuruluş para gelmedi. Sen diyorsun ki, ‘Ben bu projede çevirmen ile çalışacağım’. Sivil Düşün diyor ki, ‘Tamam senin çevirmen ihtiyacını ben karşılarım’. Heinrich Böll Vakfı raporun baskı aşamasını karşıladı. Biz tasarımızı yapıp onlara gönderdik, onlar basıp bize gönderdiler. Böyle fonlar var artık Türkiye’de. Doğrudan ihtiyaçları karşılıyorlar.”

Hafıza Merkezi'nin ayrımcılık yapmayan ve toplumsal cinsiyet eşitliğine karşı olmayan kurumlardan fon almayı tercih ettiğini belirten Eğitim ve Kapasite Geliştirme Sorumlusu Olcay Özer, derneğin neden yurtiçindeki vakıflardan değil de yurt dışındaki vakıflardan maddi destek bulunduğunu şöyle açıkladı:

“Bazen bizim çalıştığımız alanlar, örneğın Hollanda Konsoloslugu'na sert gelebiliyor. Başvurmaktan çekinmiyoruz ama iki kere başvurduysak ve hiçbir şekilde ilgilenilmediyse, ‘Enerjimizi buna harcamayalım’ diyoruz. Amerikan Konsoloslugu'na da başvurmadık hiç ama bu prensip bir karar değil. Uygun olsa başvurabilirdik. Her fon üzerinden bunu tartışıyoruz. Mesela yerli bir vakfa başvururken hepimiz bize vermeyeceklerini ve fazla politik bulacaklarını biliyorduk. Başvurduk ve tabii ki alamadık. Ama bunu deniyoruz. Hayır cevabını alıyoruz, bundan da çok gocunmuyoruz.”

Havle'nin durduğu pozisyon ve söylediğı söz nedeniyle yurtiçinde herhangi bir kurumdan ya da bir devlet fonundan kaynak alabilecek bir hareket olmadığını, o yüzden de yurt dışı fonlarına bir önyargısı olmayan insanlar olarak bir araya geldiklerini söyleyen Yönetim Kurulu Başkanı Rùmeysa Çamdereli, hangi fonlara başvurulacağını derneğin kurulma aşamasından itibaren bir tartışma konusu olduğunu ifade etti ve derneğin yabancı fonlarla ilişkisini şöyle aktardı:

“Bizim üst kuşağımızın Başkent Kadın Platformu diye bir yapısı vardı. Orada mesela AB fonları dışında yabancı fon almamak gibi bir karar var. Marjinal görünmemek, ajan suçlamasıyla itham edilmemek gibi bir kaygıyla yaklaşıyordu. Amerika bizim için büyük bir kırmızı çizgi. Sadece Amerika ile ilgili fonları almamayı tercih ediyoruz. Hollanda’dan fon almaya karar vermek bile zor oldu.

Etkinliklerimizin çok azında logo kullanıyoruz ve bunu da en başından konuşuyoruz fon verenlerle. Onlar da anlayışlar karşıladılar. Bizim yaptığımız işler sosyal medyada linçe ve ataklara maruz kalan işler. Bir atak katmanı daha eklemek istemedik. Kalıcı materyallere logo koyalım ama erişimi kolay materyallere koymayalım gibi bir yaklaşımımız oldu. Sosyal medyada troll saldırılarına maruz kalmak istemedik.”

Kaos GL’nin de fonlarla ilgili çizgisini belirlerken yoğun bir tartışma sürecinden geçtiğini ifade eden Genel Koordinatör Umut Güner, kurumsal politikalarını nasıl kararlaştırdıklarını şöyle anlattı:

“2007’de Amerikan Büyükelçiliği bizi hibeye davet etti. Biz de ‘Alsak mı almasak mı?’ diye tartışmaya başladık. Bir yandan paramız da yok. O fon verenlerin birbirleriyle ilişkisini de bilmiyoruz. ABD’ye almıyoruz dediğimizde Hollanda’dan alacağımız fon da kesilir mi bilmiyoruz. Bizden bir kısım, ‘Almayalım’ dedi. Sonra ‘ABD’den almayalım, tamam. Irak’ta savaş var. Ama Hollanda’dan alıyor muyuz? Onlar da dünyanın en büyük sömürgecilerinden. İsveç burada Kürtlerle dayanışırken orada Samileri yok etti. Onlardan da mı para almayacağız?’ noktasına geldik.

Baya bir büyüdü iş bizde. Son noktada da ‘Yarın ABD Büyükelçiliği’ne karşı bir yürüyüş yapamayacak mıyız?’ diye düşündük. O noktada biz bir ayrım yapmaya karar verdik. Kaos GL, sivil toplum örgütü olmasının yanında kendisi de toplumsal muhalefetin içerisinde. Yarın bir gün bu sebeple bir gündem olursa ABD’ye karşı da yürüyebiliriz. O konuda netleştik. Sonuç olarak bütün devletlerle bir noktada çalışabilme kararına vardık. İsrail konusunda sadece bir istisna belirledik. Filistin’de hali hazırda savaş sürüyor ve LGBTİ+ dostu olmayı bir vitrin olarak sunduğu için. Zaman içerisinde şöyle bir şey fark ettik: İsveç’teki LGBTİ+ örgütü hükümete ‘Sen Türkiye’deki, Azerbaycan’daki LGBTİ+ haklarını geliştirmek için ne yapıyorsun?’ diye soruyor. Ona yanıt verebilmek için de burada bir şeyler yapıyorlar.”

STK’lar fonlara başvurma nedenlerini en temel şekilde maddi imkansızlıklar ile açıkladılar. Yapılmak istenen çalışmalara Türkiye’den fon bulmakta zorlandıklarını belirten STK’lar, bulunan yerli fonların ise projeyi olumsuz etkileyebildiğini, yurt dışı fonlarıyla çalışmanın bu açıdan bir rahatlık sağladığını belirttiler.

Bununla birlikte her STK'nın fonlara başvururken kendi dünya görüşlerine uygun olacak şekilde politikalar geliştirdiği görüldü. STK'ların fonlara ilişkin yaklaşımlarını belirleme süreçlerinde kendi içlerinde bir tartışma süreci yaşadıkları ve AB fonları dışındaki yabancı fonlara tereddütlerle yaklaştıkları da ortaya çıkan bir diğer sonuç oldu.

3.4.1.3. Fonlara Erişim, Kapasite ve Rekabet

AB fonlarına başvururken proje hazırlama ve projeyi uygulama süreçleri STK'lar için birtakım zorlukları ve zorunlulukları da beraberinde getiriyor. Çalışmanın bu bölümünde söz konusu zorlukların neler olduğu ve bu zorlukların Türkiye'de sivil toplumun işleyişinde nasıl etkileri olduğu incelenecektir.

Fonlara her STK'nın eşit şekilde ulaşabildiğini düşünmediğini söyleyen Proje Koordinatörü Onur Sazak, Türkiye'de büyük ölçekli olduğu kabul edilen kuruluşların ortak özelliklerinden birisinin, proje yazmayı iyi bilen uzmanlara sahip olunması olduğuna dikkat çekti. İstanbul ve Ankara merkezli kuruluşlar dışında uluslararası fonlara ulaşımın özellikle son yıllarda daha da zorlaştığının altını çizen Sazak, Hayata Destek Derneği'nde çalıştığı yıllara ait tecrübesini şöyle paylaştı:

“Yaklaşık 300 kişiyi istihdam ediyorlardı. Farklı sahalarda koordinatörlükler kurdular ve çalışmalar yaptılar. Büyük kuruluşlar bu tip uzmanları istihdam ediyorlar ve bu uzmanlar genelde İngilizce, Almanca gibi dilleri iyi derece biliyor oluyorlar. Daha önce mutlaka bir uluslararası kuruluştaki çalışmış oluyorlar, dolayısıyla oradaki kültürü de tanıyor oluyorlar. Bu sivil toplum kuruluşları, yerel sivil toplum kuruluşlarından daha avantajlı oluyor.”

STİDV Genel Koordinatörü Liana Varon da başvurularda dil bariyerinin bulunduğunu vurgulayarak fonlara erişimde yaşanan zorluklarla ilgili şunları söyledi:

“Fon veren kurumun başvurma metoduna, diline, kavramlarına hakimiyet konusunda da herkes eşit değil. Yeni başladıysan o projeyi yürütecek deneyime sahip olduğun hem finansal olarak hem kapasite olarak göstermen gerekiyor. O da bir kısır döngü. ‘Fonlar adrese teslimdir’ demiyorum tabii ama belli başlı ilişkiler de var. Ayrıca belli alanların da her zaman avantajı var.”

Havle Kadın Derneği Yönetim Kurulu Başkanı Rûmeysa Çamdereli de fonlara herkesin ulaşamadığının altını çizirken yaşadıkları zorlukları şöyle aktardı:

“Bizim fon veren kurumları bir hak temelli bir kuruluş olduğumuza ikna etmemiz gerekti. Din gibi bir konuyu kendi ajandalarına sokmaları da çok zor fon veren kurumlar için. ‘Valla özgürlükçüyüz’ diye kanıtlamamız gerekti kendimizi. Başlangıçta çok rahatsız edici bir şeydi bu. Ama onların hassasiyetlerini de anlayabiliyoruz tabii. Biz de bir AB projesi yapmak istiyoruz. Kurum itibarı açısından değerli görüyoruz ama çok zor tabii başvurmak. Bir kere İngilizce yazmak gerekiyor başvuruyu. Biz kendimiz yazıyoruz projelerimizi. Yürütmenin içerisinde neredeyse herkes yüksek lisans, doktora seviyesinde eğitim düzeyine sahip. O nedenle bizim İngilizce sıkıntımız olmadı. AB projelerinde idari gider yazıyorlar yüzde 7. Ama yapılacak projenin yüzde 10’unu nakdi olarak kurumun karşılaması zorunluluğu var. O çok ağır bir şey. 100 bin euroluk bir projeye başvurduğunuzda 10 bin euronuzun, şu an neredeyse 100 bin liranızın (Temmuz 2022 itibarıyla yaklaşık 180 bin lira) olması gerekiyor. Havle’nin beş senesini toptasan ancak o kadar parayı biriktirebilir içerde.”

TAV Genel Sekreteri Emre Gür de AB Delegasyonu’nun hiçbir zaman 150-200 bin euroyu, yıllık hacmi 15-20 bin olan bir kuruma vermeyeceğini belirterek STK’ların kapasitelerinin fonlara erişimde belirleyici olduğunu vurguladı. Gür, kapasitenin önemini şöyle açıkladı:

“Sivil toplumun kapasitesini geliştirme hedefi tabii ki var ama bir yandan da yönetimsel, idaresel kapasite var. Bir kurumun sermayesi, insan kaynakları yeterli değilse bu da başvuru değerlendirme sürecinin bir parçasıdır. 100 üzerinden 25 puanlık bir kısımda idari değerlendirme yapılır. Çoğu kurum oradan kaldığı için bu fonların sadece büyük kurumlara gittiği söyleniyor. Bu doğru bir eleştiri olabilir, ama bu büyük kurumların kayırılması ya da Avrupa kurumlarının kayırılmasından değil, idari kapasitesel de bir şey.”

AB’nin çağrısıyla açılan ve 4-5 kuruma verileceği açıklanan fonlara Türkiye’de neredeyse 200 kurumun başvurduğunu ifade eden Kırkayak Kültür Derneği Genel Koordinatörü Kemal Vural Tarlan, bu durumun ister istemez bir rekabet yarattığına dikkat çekti. Önceden 3 milyar euroluk fonun 600 bin euroluk proje yazan 5 kuruma dağıtıldığını belirten Tarlan, artık 3 milyon euronun tamamının bir kuruma verildiğini ve o kurumun da bu parayı alt hibe olarak dağıtmasının istendiğini söyledi. Tarlan, Kırkayak Kültür Derneği’yle bir fona yaptıkları başvuruda yaşadığı tecrübeyi şöyle aktardı:

“Bir kültür sanat fonuna başvurduk geçenlerde, bizim karşımıza Goethe Enstitüsü çıkıyor. Onlar da başvurmuş. Onlar aldı zaten fonu. Yazdığınız proje ne kadar iyi olursa olsun, başvuran kurumların kapasitesine, fonu idare edebilme gücüne de bakıyorlar. ‘Ben gidip sahada 20 tane kurumla uğraşacağıma 1 tane kurumla uğraşırım, 19 tanesiyle onlar uğraşsın’ diye yaklaşıyorlar artık. İstanbul’da bu işi yapan gerçekten profesyonel kurumlar var. Proje yazan ekipleri var. Anadolu’daki kurumlar o kurumları aşip o fonları alamazlar.”

Sivil toplumda artık proje yazma elemanlarının bulunduğuna dikkat çeken Yurttaşlık Derneği Proje Koordinatörü Mustafa Çağrı Kunter, proje yazmanın bir matematiği olduğunu, mantıksal bir çerçeveye oturması gerektiğini, ana, kısa ve orta vadeli hedeflerle birlikte risklerin yazılmasının beklendiğini söyledi. Proje yazma konusunda eğitimlerin verildiğini ve eğitimi alan herkesin proje yazabileceğini söyleyen Kunter derneğin kültürü, yapısı, çalışma şekli bilinmeden proje yazılmasını ise doğru bulmadığını ifade etti. Kunter, Yurttaşlık Derneği’nin fonlara başvururken karşılaştığı zorluğu şöyle aktardı:

“Bir yer dernekleşmiş, insani yardım alanında, bir anda 100 küsür çalışanı oluyor. 10 kişi sadece proje yazıyor. Benim bu kurumla rekabet edebilmemin imkanı yok. Onun kadar fona başvuramam. Biz 10 kişilik bir ekibiz ve 10’u da proje yazmıyor, 4 kişi ancak yazıyor. Proje yazanın tek işi de o değil, başka işlerini de birlikte yürütüyor. Ama diğeri sadece o iş için 10 kişi istihdam ediyor. Şimdi onun yazdığı proje kime ne kadar dokunuyor. Sadece parayı almak için projeye başvurmak oluyor bu. Bunu doğru bulmuyorum.”

STK’lar AB fonlarına erişim konusunda karşılaşılan bariyerleri yabancı dil, proje yazım tekniklerine hakimiyet, fon dağıtan kurumlarla bağlantı, dağıtılacak fonların belirli konu başlıklarında yoğunlaşmış olması, kurumsal kapasite ve diğer STK’larla rekabet olarak sıraladılar. Her biri üzerine ayrıca düşünülmesi gereken bu başlıklar, Türkiye’de sivil toplumun AB fonlarına erişim konusunda yapısal sorunlara sahip olduğunu göstermektedir.

Nitekim sayılan bariyerlerin hepsini sağlayan STK’lar, Türkiye’de sivil toplum içerisinde çok dar bir gruba oluşturmaktadır. Rümeysa Çamdereli’nin ifade ettiği gibi, “AB’den fon alan kurumların toplamı yüzü geçmiyor ama Türkiye’de 150 bine yakın sivil toplum örgütü var.”

3.4.1.4. Fonun Yeniden Dağıtımı: Alt Hibeler

Bu araştırma kapsamında görüşülen STK’lardan Hrant Dink Vakfı, Hafıza Merkezi ve Kaos GL, AB fonlarından faydalanmakla birlikte aynı zamanda Türkiye’de daha küçük ölçekli STK’lara bu fonların dağıtılmasını da yürütmektedirler. Sivil Toplum İçin Destek Vakfı ise hem bireysel bağışçılardan hem donör kurumlardan aldığı fonları STK’lara ulaştırmaktadır. Çalışmanın bir önceki bölümünde STK’ların fonlara başvururken hangi kriterlerle hareket ettiklerini ve bu kriterleri nasıl oluşturduklarını incelemiştik. Bu bölümde ise saydığımız STK’ların fon dağıtırken nasıl bir işleyiş oluşturduklarını ve hangi kriterlere dikkat ettiklerini inceleyeceğiz.

AB fonlarının dağıtımı için vakıftan kimsenin angaje olmadığı bağımsız bir seçici kurul oluşturduklarını belirten Hrant Dink Vakfı Program Koordinatörü Nayat Karaköse, bu süreçte karar alma mekanizmasının nasıl işlediğini şöyle aktardı:

“Dağıtılacak her fon için farklı disiplinlerden sivil toplum alanında olan 3 kişi ya da 5 kişilik bağımsız seçici kurullar oluşturuluyor. AB fonları gibi bu denli büyük fonları dağıtmak bizim için de ilkti ve bir öğrenme süreciydi bir anlamda. 1 milyon 200 bin euroluk fon dağıttık. Başvuru yaparken hak temelli ve ayrımcılık ekseninde çalışan kurumlara projeleri için fon verdik. Türkiye’nin her yerinden başvuru aldık. Orada tabii ki bazı teknik kriterler de koyduk. Ama coğrafi çeşitlilik, yereldeki örgütleri destekleme bizim için çok kıymetliydi. 20 yıllık bir kurumu desteklerken 2 yıllık bir kurumu desteklemek de önemliydi. Yereldeki kurumların yaptıkları işlerden biz de çok şey öğrendik. Bütün başvuru dosyalarında teknik kriterlere baktık, hepsini bağımsız seçici kurula gönderdik. Onlar kalem kalem, tek tek projeleri okuyup bir çalışma yürüttüler. Bir toplantı yaptık, alan çeşitliliğine ve bölge çeşitliliğine dikkat ettik. Bunu devam ettirmeyi de diliyoruz, bu yönde başvurularımız olacak.”

Hafıza Merkezi’nin AB’nin insan hakları örgütlerine fon verilmesi için açtığı bir çağrıya başvurduğunu ve alınan fonun insan hakları örgütlerine dağıtıldığını söyleyen Eğitim ve Kapasite Geliştirme Sorumlusu Olcay Özer, fon dağıtımı sırasında belirledikleri kriterleri ve bu kriterleri nasıl uyguladıklarını şu şekilde özetledi:

“Bazı öncelik alanlarımız vardı, yaşam hakkı ihlali, toplanma ve örgütlenme hakkı gibi. Mesela Ali İsmail Korkmaz Vakfı, yaşam hakkı ihlali potansiyel bir başvuran haline geldi. Dolayısıyla çağrıyı doğru çerçevelendirmeye çalıştık. Bizim de hatalarımız oldu, göç ve çevre çalışan örgütleri pek çağırılmamış olduk. Hak temelli çalışıp çok büyük örgüt olmamalarını önemsedik. 147 başvuru aldık. Bağımsız bir mekanizma kurduk. Tamamen bağımsız değerlendiriciler tarafından değerlendirildi.

İki grupta açtık çağrıyla. Birinci grupta sivil toplum örgütlerinin en fazla olduğu büyük şehir, İstanbul, İzmir, Ankara ve Bursa, ikinci grupta da geri kalan iller yer aldı. Burada bilinçli olarak küçükleri büyüklerle yarıştırmama tercihi yaptık. Diyarbakır'daki, Van'daki örgütü, İstanbul'da profesyonel proje yazmaya daha yatkın örgütlerle yarıştırmak istemedik. Kotamızda da 50 örgütü desteklemeyi hedeflemiştik. 30 ikinci gruptan, 20 ilk gruptan şeklinde. Dolayısıyla baştan bazı kurgular yapmıştık bu örgütlere erişebilmek için.

Kurumsal nakdi destek veriyoruz 30 ila 50 bin euro arası. Başvurular bize geldiğinde Türkiye'de böyle bir alışkanlık olmadığı için, sadece 10 örgüt kurumsal hibe başvurusu yapmayı başarmıştı. Diğerleri faaliyetlerini yazmışlardı. Sadece nakdi katkı değil, örgüt biz elimizi çektikten sonra bir tık ileride devam etsin diye kurguladık bu fonu. 3 milyon euroluk bir fondu, 1 milyon 750 bin eurosunu örgütlere dağıttık. Gerisi, 7 kişilik bir ekip kurulmuştu bunun için, sistemsal harcamalara, ofis kirasının yarısı, faturalarının yarısı, ekipman ve benzeri gibi harcamalara gitti.”

Kaos GL'nin üçer yıldan oluşan iki dönemde AB fonlarını dağıttığını belirten Genel Koordinatör Umut Güner, STK'lara sadece maddi destek vermenin yeterli olmadığını vurguladı. Güner, fonların dağıtım sürecinde tespit ettikleri sorunları, bu süreçte değiştirdikleri kriterleri ve STK'ların gelişimiyle ilgili düşüncelerini şu sözlerle ifade etti:

“İlk üç yılda bütün örgütlere destek verdik. Ondan sonraki ikinci üç yılda verdiğimiz çok az paralar bir örgüt için hiçbir şeye yaramıyor diye daha az örgüte daha çok fon vermeye çalıştık. Diğer örgütlere de fonlara ulaşabilecekleri başka imkanlar yaratmaya çalıştık. Orada başka bir şeyi de öğrenmiş olduk, biz donör kuruluş gibi davransak da bizimle iletişime geçen örgütlerin başka ihtiyaçları var ve o ihtiyaçları başka türlü karşılamak lazım. Bir örgüte 80 bin lira vermek yerine o örgütün 80 bin liralık bir fona erişimini sağlamak ve örgütün hem kendi sürdürülebilirliği hem proje yazma yürütme deneyimi açısından çok daha önemli sonuçları olan bir şey. O yüzden mutlaka hibenin içerisine örgütlerin sürdürülebilirliğini geliştirmeyi dert ediyoruz.

Büyük fon alan ve onu dağıtacak olan kurumlar AB şartnamesini fon verdikleri kuruma kendileri uyguluyorlar. Fonların dağıtılacağı kurumların AB'nin prosedürleriyle baş etmesine sebep oluyorlar. Sen o örgütten 300 bin euro aldığında o fonu idare edecek insan kaynağını da istihdam edersin. Ama sen 30 bin euro aldığında aynı prosedürlerle baş başa kalmıyor olman lazım. Aradaki örgütlerin de bunun pazarlığını donör kuruluşla yapması lazım. Donör kurumun gölgesine dönüşmemesi lazım. Biz de SIDA'nın fonunu dağıttığımızda aynı oyuna düşmüştük. 5'er bin euro dağıtıyorduk ama o kadar çok prosedür oluyordu ki, biz verdiğimiz pişman olduk, alan örgütler aldıklarına pişman oldular. Bizim de bu süreçte öğrendiğimiz şeylerden birisi, örgütlere sadece hibe vererek o örgütü geliştiremiyorsunuz. Aynı zamanda o örgütün kapasitesini güçlendirmek, başka donörlere erişimini de sağlamak gerekiyor.”

Sivil Toplum İçin Destek Vakfı'nın hem proje desteği hem kurumsal destek verdiğini belirten Genel Koordinatör Liana Varon, 2020 yılında dağıttıkları hibelerin yüzde 45'e yakınının insan kaynağı, kira, seyahat gibi giderler için verilen kurumsal destek olduğunu söyledi. Kurumsal destek fonu için mentörlerle birlikte ihtiyaç analizi ve kapasite güçlendirme çalışmaları yaptıklarını ifade eden Varon, işleyişi ve bağışçıların sürece katılımını şöyle anlattı:

“Hibe kararlarımızı verirken başvurularımızı topluyoruz, teknik kriterlerle ilgili ekibimiz bir ön eleme yapıyor ve bir kısa liste oluşturuluyor. Bizim modelimizde bağışçıların kime destek verileceğini seçmesi önemli. O sahiplenmeyi ve ilişkilenmeyi dert ediniyoruz. Günün sonunda da bağışçılarımız bir kısmı da zaten yönetim kurulumuzda olan insanlar. Ekip olarak hazırladığımız kısa listeyi önden onlarla paylaşıyoruz, okuyup geliyorlar ve birlikte bir tartışma yapıyoruz kimi ya da neyi desteklemek istediklerine dair. Bizim ekip olarak oy hakkımız yok, sadece kolaylaştırıcı rolümüz var. Bütün o kısa listedeki işlerle ilgili fikirlerimizi dinledikten sonra oy kullanarak karar veriyorlar.

Biz acil destek fonu dediğimiz deprem vs. gibi şeylerde yaptığımız destek dışında, sadece küçük ve orta büyüklükte sivil toplum örgütlerini destekliyoruz. Bunu nasıl tanımlıyoruz; aslında bu yıl için yıllık gelirleri 2 milyon liranın altında olan sivil toplum kurumlarına orta ölçekli diyoruz. Burada da şöyle bir mantık var, zaten bunun üstüne çıkan sivil toplum örgütlerinin AÇEV, TEGEC, TEMA gibi, insanlar duyuyor, biliyor ve bu kurumların zaten bağışçılara ve kaynaklara erişmek için gelişmiş yapıları var. Bizim önceliğimiz daha az tanınan, yerelde çalışan, daha küçük örgütlenmelerin temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek.”

Alt hibelerden yararlanan STK'lardan birisi olan Havle Yönetim Kurulu Başkanı Rümeysa Çamdereli ise sivil toplum alanının ilişki ağına dayalı olduğunu ve sivil toplum profesyonelleri arasındaki ilişkiler ağında bağımsız kurul kurmanın mümkün olmayacağını ifade etti. Kendi tecrübelerinden örnekler veren Çamdereli, alt hibelere başvurusu süreciyle ilgili şunları söyledi:

“Örneğin biz bir kurumun çağrısına başvurmuştuk. Daha başvururken bize ‘Oranın kime gideceği belli şimdiden. Çağrıyı açarken akıllarında birkaç yer vardı, size vermeyebilirler’ denmişti. Bu çok problemli bir şey tabii ki. ‘Çok iyi bir proje yazdık da geçmedi’ değil ama bu sistemin çok sağlıklı olduğunu düşünmüyorum. Çünkü sonuçta nasıl ülkelerin öncelikleri varsa sivil toplum kuruluşlarının da bazı öncelikleri var. Çok nötr kalmaları, ağların ve ilişkilerin ötesine geçmeleri mümkün olabilecek bir şey değil. Biz o dönem o kurumda tanıdığımız kimseye gitmedik, rahatsız etmedik özellikle. Ama başvururken ‘Zaten olamayacak’ gibi bir his oluşmuştu içimizde.

Fon verenler ağı diye de bir ağ var. Bağımsız kurul ne kadar bağımsız olabilir? Sivil toplum profesyoneli dediğimiz grup zaten birbirini tanıyan bir grup. Ben mesela başörtülü Müslüman bir kadın olarak, Boğaziçili olmasam, İngilizce bilen birisi olmasam o ekibin içerisinde olamazdım. Entelektüel kapasitesi yüksek, dil bilgisi yüksek, iyi okullarda okumuş insanlar sivil toplumun temel profesyonel ekibini oluşturuyor. Ne kadar bağımsız olabilir oluşturulan bir kurul? Genel olarak alan, sübjektif bir alan. Bütün sektörlerde böyle tabii. Havle'nin de iki senelik bir süreç içerisinde bu kadar fon alabilmiş olması, bizim bu kadar iyi İngilizce biliyor olmamız ve benim sivil toplum alanında proje tecrübemin olması olabilir. Özgün bir meselenin özgün olduğunu anlatmak da bir iş.”

Aldıkları fonları Türkiye’de diğer kurumlara dağıtan STK’ların fonların işlevsel olarak paylaştırılabilmesi için farklı kriterler geliştirdiklerini söyleyebilmekteyiz. STK’lar fonların tematik alanlarda verilmesine dikkat ederlerken coğrafi olarak bir denge sağlanmasına ve fon verdikleri küçük ölçekli kurumların sürdürülebilirliğine katkı sunmaya çalıştıklarını vurguladılar. Proje hazırlamanın ve takibinin zor bir süreç olduğuna değinen STK’lar bu kapsamda dağıttıkları fonlardan faydalanan küçük ölçekli kuruluşların karşı karşıya kaldıkları bürokrasiyi de bir sorun olarak ifade ettiler.

Hrant Dink Vakfı ve Hafıza Merkezi başvuruları değerlendirmesi için bağımsız kurullar oluşturduklarını söylerken Sivil Toplum İçin Destek Vakfı ise maddi desteğin hangi başvuruya verileceğinin belirlenmesi sürecine bağışçıları da dahil ettiğini belirtti. Bununla birlikte bağımsız kurul oluşturma metodunun ise sivil toplumdaki ilişkiler ağı içerisinde sağlanmasının mümkün olmayacağı gerekçesiyle bir tartışma konusu olduğu görüldü.

Çalışmanın bu başlığında alt hibelerin nasıl dağıtıldığını ele aldık. Saha verilerine göre tüm bu süreçte ortaya çıkan sonuçlardan birisi hem AB Türkiye’deki STK’ların erişiminde bir eşitsizlik olduğu hem de AB fonu alan STK’lar ile bu kuruluşlardan alt hibe alan daha küçük ölçekli STK’lar arasında dikey bir ilişkinin şekillendiği oldu.

Sivil toplumda fon veren – fon alan ve bu kuruluşlardan alt hibe alan şeklinde iki taraflı bir hiyerarşi oluştuğunu ifade eden Eğitim ve Kapasite Geliştirme Sorumlusu Olcay Özer, Hafıza Merkezi’nin ilk defa iki buçuk sene önce AB fonlarını dağıtmaya başladığını söyledi. Özer, alt hibe dağıtırken ortaya çıkan sorunları şöyle aktardı:

“Burada çuvaldızı biraz kendimize batırıyorum, biz bu hibeyi kurgularken her ne kadar AB bize ‘Alın bu hibeyi siz dağıtın’ dese de aslında kendi kurallarını dayatmaya devam ediyor. Onun dayattığı ölçüde de biz ilk defa böyle bir fon yürüttüğümüz için biz de o kurallara sığınmayı tercih ettik. Ve ister istemez fon verdiğimiz kurumlarla o hiyerarşiyi kurduk. Dili Türkçe yaptık, soruları basitleştirdik ve Türkiye içinde bir başvuru açtık ama ne kadar tam da o fona erişemeyen kitleye hitap edebildik, bundan çok emin değilim. Fakat bu konuda da ümitliyim. Çünkü yaklaşık bir ay önce (Nisan 2021) AB yeni bir çağrı açtı. 7 milyonluk bir çağrı bu ve bu çağrılardan bir tanesi de mekanizmayı sadece küçük örgütlere kurumsal hibe dağıtacak şekilde kurmanız gereken bir çağrı. Dolayısıyla bu çağrı o hiyerarşiyi biraz daha azaltmaya hitap edecek gibi duruyor.”

Kaos GL Genel Koordinatörü Umut Güner de LGBTİ+ örgütlerine fon verdiklerini ama o süreci tek başlarına planlamadıklarını belirterek alt hibe dağıtımı ile ilgili şunları söyledi:

“Donör kuruluş kendi kurallarını senin vasıtanla üçüncü kurumlara iletiyor. Onun olmaması için çaba harcıyoruz. Diğer taraftan da donör kuruluşa dönüştüğün anda alanda birlikte çalıştığın örgütlerden farklı bir yerde konumlanmış oluyorsun. Orada ‘Biz aslında aynıyız’ demek de bir eşitsizlik. Kaos’un eriştiği imkanlara onlar erişemiyorsa ve Kaos’un onlara vereceği desteğe ihtiyaç duyuyorlarsa biz eşit değiliz. Bizim bunu kabul etmemiz gerekiyor en temelde.”

STİDV Genel Koordinatörü Liana Varon da donör ve STK ilişkisinde her zaman bir hiyerarşi olduğuna dikkat çekerek şöyle konuştu:

“Sonuçta birisi parayı veriyor birisi alıyor. Ama AB fonları özelinde çok zorlayıcı ve bürokratik bir süreç var. Bizim verdiğimiz fonun da belli kuralları var ama bizim daha esnek bir yapımız var. Orada görünürlüğünden raporlamasına, muhasebesinden akla gelebilecek her şeye kadar bir kurallar silsilesi var. Kolay değil, sabır ve uzmanlık gerektiren bir iş. Meselenin özünde ‘oraya uymaya çalışırken kendinden, özünden, işinden kaybediyor musun kaybetmiyor musun’ sorusu var.”

Türkiye’de savunuculuk alanında alt hibe dağıtan STK’ların hibe dağıttıkları STK’lar ile aralarında hiyerarşik bir durum oluştuğunu tespit ettikleri ve bu konuyu bir sorun olarak gündemleştirdiklerini söyleyebiliriz. Nitekim bu STK’lar hem AB’nin kendilerine uyguladığı evrak bürokrasisini eleştirdiler hem de bunu alt hibe alan kurumlara yansıttıkları için özeleştiri verdiler. Bu sorunun tespitinin yapılması ve tartışılıyor olması, sonraki fon dönemlerinde projelerde bu soruna yönelik düzenlemelerin bulunması ihtimalini artırmaktadır. Ancak fonlara erişimdeki fırsat

eşitsizliği ortadan kalkmadıkça bu tarz bir dikey ilişkilmenin nasıl çözüme kavuşacağı yine bir tartışma konusu olarak ortada durmaktadır.

3.4.2. Projecilik, Kâr ve Toplumsal Fayda

STK'lar için bir finansman yaratma yöntemi olan projeler, başlangıç ve bitiş sürelerinin net olması, amaçlarının, yöntemlerinin ve beklenen çıktılarının açıkça belirtilmesi gibi sebeplerle fon veren kuruluşlar için desteklemekte tereddüt edilmeyen bir faaliyet biçimidir. Savunuculuk eksenli STK'lar da önceki başlıklarda incelediğimiz gibi, kendi alanlarına yönelik AB fonlarına projeler yazarak başvurmakta ve bu hibelerden yararlanmaktadırlar. Yine bu STK'lar için proje bazlı verilen fonların kurumsal giderleri karşılamadığını ve STK'ların ayakta kalabilmek için kurumsal hibelere de ihtiyaç duyduklarını aktarmıştık.

Proje yazarak AB fonlarına başvurmak, sadece savunuculuk eksenli STK'ların uyguladığı bir yöntem değil, sivil toplumun farklı alanlarında da günümüzdeki en aktif uygulamalardan birisidir. Ancak yine çalışmanın önceki bölümlerinde STK temsilcilerinin de belirttiği gibi, projede yapılması taahhüt edilen etkinliğin yanı sıra alınan hibeden kâr elde etmeyi amaçlayan ve bunun için birden çok projeyi aynı anda yazıp uygulamaya çalışan STK'lar da bulunmaktadır.

Bu başlıkta projecilik uygulaması, kâr ve toplumsal fayda kavramlarıyla birlikte tartışılacak, savunuculuk eksenli STK'ların yaklaşımları aktarılacak ve bu STK'ların yürüttükleri projelerden kâr elde edip edemedikleri incelenecektir.

Sivil toplumun finansmanı konusunda projeler dışında farklı metotların da denendiğini ifade eden TAV Genel Sekreteri Emre Gür, proje yazmanın hedeflere yönelik bir kurgunun oluşturulmasıyla verilen ödeneğin etkin şekilde harcanmasını sağladığı için öne çıktığını söyledi. STK'ların projelerden para da kazanabileceğini söyleyen Gür, şöyle konuştu:

“Yüzde 7 idari gider kazanılır, maliyetlerinizin bir kısmını buraya koyarak diğer maliyetlerden kazanabilirsiniz, eş zamanlı birkaç proje yürüttüğünüz zaman idari gider kalemlerinin fazla kalması kuruma para bırakabilir. Mesele kurumun projeden para kazanması değil. Mesele aslında kurumun misyonuna uygun şekilde kullanabilmesi. Çünkü zaten eninde sonunda bu projelerin bir amacı var.

Bir kurum sadece proje yaparak geçinemez tabii, sürdürülebilir gelirler bulmalı. Bunun ötesine de geçilmeli ama projelerden para kazanılmayacağı anlamına gelmiyor bu. Bir sivil toplum kuruluşunun projeleri kâr amaçlı yapıp yapmadığı sorusu burada sorulması gereken asıl soru.”

Projelerin bir sorunu anlama ve çözme metodu olduğunu söyleyen Araştırmacı Mehmet Ali Çalışkan ise projeden elde edilen gelir ile toplumsal fayda arasındaki ilişkiyi şöyle açıkladı:

“Bir projeyi tasarlarken buradan toplumsal bir fayda üretmeyi hedefliyor olabilirsiniz. Elde ettiğiniz gelir kaynağını da bu faydanın üretimine harcayabilirsiniz. Bu faydanın üretilmesi için çalışan insanlar da bir araç ve bu aracın da finanse edilmesi gerekiyor. Bence burada iki soru var: Birincisi üretilen fayda nedir ve makul bir finansal çerçevede üretilmiş midir? İkincisi üretilen faydayı toplumsal, çevresel ve kurumsal olarak adil paylaştık mı? Bu sağlanıyorsa, bir fayda üretme vizyonu ile çalışılmış ve üretilen fayda da adil paylaşılmışsa bu bir meta değildir. Tabii ki her alan istismar edilebilir. Kaynağın olduğu her şey istismar edilebilir. Proje bana kalırsa bir metot ama birileri için zenginleşme aracı da olabilir.”

Hak temelli çalışan STK’ların projelerden kâr sağlamaması gerektiğini söyleyen Çağrı Kunter, Yurttaşlık Derneği’nin yürüttüğü projelerden elde ettiği gelirlerin nasıl kullanıldığını şöyle aktardı:

“Bizim sürdürülebilirliğimiz şu anda projelere bağlı. Bir derneğe maaşlar dışında, örneğin 100 bin euroluk bir fon aldın, iki kişinin maaşını koydun, yapacağın işin maliyeti koydun, bunları zaten harcıyorsun. Derneğe AB projesinin toplamından yüzde 7’si kalıyor. İki senelik bir iş için sana verilen idari para 7 bin euro. 10 kişilik bir derneğin kapısının arası aylık 50 ile 80 bin lira arasında, vergisi, kirası, sigortası vs. 7 bin euroyu 9’la çarp 63 bin lira, taş çatlasın 2 ay idare edersin. (Temmuz 2022 kuruyula yaklaşık 126 bin lira.) Bu şekilde derneğin faaliyetlerini sürdürmesi mümkün değil. O yüzden birkaç tane proje yürütmek gerekiyor ki çalışanların maaşlarını oradan ödeyebil. Her projeye kira da yazamıyorsun. AB projelerinin çoğuna kira yazamıyorsun.”

TGS’nin çok fazla gideri olan bir örgüt olduğunu ifade eden Genel Sekreter Mustafa Kuleli, projelerden kâr elde etmediklerini söyledi. Kuleli, fazla para kalması durumunda nasıl bir süreç işlediğini ise şöyle anlattı:

“1400 üye demek hiç bitmeyen sorunlar demek. Birisinin davası var, başka birisinin çocuğunun hastane masrafları var. Bizim yedek akçe diyebileceğimiz idari pay kısmı, projede öngöremeyeceğimiz birçok şey için kullanılıyor. Geriye bir şey kalmıyor çoğu zaman bizim projelerimizde. Kaldığı zaman da AB’ye söylüyoruz. Ya AB’ye geri gidiyor o para ya da AB ‘Tamam bu parayı da şurada kullanın o zaman’ diyebiliyor. Oradan kendi kasamıza aktaralım, harcamışız gibi gösterelim gibi bir şey yapamıyoruz.”

Hafıza Merkezi'nin yürüttüğü projelerden kuruma hiç para kalmadığını söyleyen Eğitim ve Kapasite Geliştirme Sorumlusu Olcay Özer, AB projelerindeki yüzde 7'lik kurum payı için ise şunları söyledi:

“AB fonları dışında yüzde 7'lik idari pay da yok. Para kazanmak bir yana zaman zaman kayıpta da çıkabiliyoruz. AB fonlarında ‘Yüzde 95’ini ben karşılarım, yüzde 5’ini kurum karşılar’ gibi bir mantık var. 3 milyon euroluk bir fon aldığınızda 150 bin euro gibi bir miktar yapıyor. Başka bir kaynak bulamazsa bunu kendisi karşılamak zorunda kalabiliyor kurum. Dolayısıyla para kazanılmadığı gibi kayıp da edilebiliyor. Bir de o yüzde 7’de biraz yanlış anlaşılabilir. AB katma değer vergisi ödemiyor, fon verdiği kurumların hepsinin bu vergiden muaf olarak çalışmasının bekliyor. Ama biz bir eğitim yaptığımızda pastaneden aldığımız kuru pastayı vergiden muaf alamıyoruz, ulaşım giderlerini vergiden muaf gösteremiyorsun. Aslında o yüzde 7, AB’ye gösteremediğin bu harcamaları karşılıyor gibi.”

Savunuculuk eksenli STK’lar projelerin kâr elde etmek için yazılmasını desteklemediklerini, asıl amacın toplumsal fayda olması gerektiğini belirttiler. Nitekim kendi projelerinden de örnekler veren STK’lar, projelerdeki öngörülemeyen giderler ve kurumsal harcamalar nedeniyle kâr elde etmenin zor olduğunu söylediler. Ayrıca AB projelerindeki yüzde 7’lik kurum payının da STK’ların sürdürülebilirliği açısından yetersiz olduğunu vurguladılar.

3.5. Sivil Toplumda Profesyonelleşme

Türkiye’nin Avrupa Birliği ile tam üyelik müzakerelerine başlamasıyla birlikte STK’ların IPA fonlarından yararlanma fırsatını bulmasının Türkiye’de sivil toplum alanına bir hareketlilik getirdiği önceki bölümlerde ifade edilmişti. Bu kapsamda Türkiye’de savunuculuk eksenli faaliyet yürüten STK’ların amaçları, kurumsal yapıları ve gelir kaynakları incelenmiş, AB fonlarının bu gelirlerdeki yeri ortaya konulmuş, ayrıca STK’ların fonlara başvururken nasıl bir süreçten geçtiği farklı yönleriyle ele alınmıştır. STK’ların fonlara erişimi için projeler yazılmaya başlaması, yabancı dil bilinmesi, proje yazma tekniklerine hakim olunması, proje takibinin yapılması, raporlama faaliyetlerinin yerine getirilmesi, fon kaynaklarıyla iletişim kurulması gibi birtakım uzmanlıkları da sivil topluma bir zorunluluk olarak beraberinde getirmiştir. Bu zorunluluk, gönüllülük esasına dayalı çalışan birçok STK’nın maaşlı ya da bir diğer ifadeyle profesyonel çalışmaya geçmesiyle sonuçlanmıştır. Dolayısıyla sivil toplumda

profesyonelleşme süreci, çalışmanın önceki başlıklarında ele alınan olgular gibi, incelenmesi gereken bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde ilk olarak savunuculuk eksenli çalışan STK'ların sivil toplumdaki profesyonelleşme olgusuna ilişkin yaklaşımları aktarılacak, sonrasında sivil toplum profesyonellerinin çalışma koşulları derinlikli olarak incelenecek, son olarak da profesyonelleşme sürecinin STK'lar ile hedef kitle arasındaki iletişime etkileri ele alınacaktır.

Bir insanın bir konuyla ilgilenmeye karar verip bütün zamanını ve enerjisini o konuya ayırma iradesini göstermesinin saygıdeğer bir irade beyanı olduğunu söyleyen Araştırmacı Mehmet Ali Çalışkan, sivil toplumdaki profesyonelleşme ile ilgili şunları söyledi:

“Bu iradeden dolayı kaynaklardan pay alıyor olması neden ahlaki bir sorun olsun? Aslında bize diyorlar ki para alarak iş yapan kimse kendisini tam olarak vakfedemez. Bu da bizi çalışma düzeni hakkında bir şeye götürüyor. Bizim sevmeden yaptığımız işlerden para alıyor olmamız daha normal bir davranışmış gibi oluyor. İnsanların yaptıkları şeyin karşılığını alabilmesini, yaptıkları işle hayatlarını geçindirebilmesini sağlamasını istiyoruz. En önemlisi, insanlar hayatlarını geçindirme kaygısını aştıktan sonra ürettikleri işin değerini de artıracak bir alan kazanmış oluyorlar. Türkiye’de profesyonelliğin sivil topluma bunu getirdiğini düşünüyorum.”

AB fonlarının bir gelir kalemi olarak yaygınlaşmasından önce sivil toplumun gönüllü bir dayanışma hareketi olarak devam ettiğini belirten Eğitim ve Kapasite Geliştirme Sorumlusu Olcay Özer ise STK'ların gelirlerinin üye aidatı, bağış, destek mekanizmaları üzerine kurulu olduğunu ifade etti.

“Sivil toplum vardı ama bu kadar insan para kazanmıyordu” diyen Olcay Özer, Hafıza Merkezi’nin dikkat ettiği konuları şöyle aktardı:

“Bunun dengesini sağlamak gerçekten çok zor. Biz de çok eleştirildik bu alana profesyonel ve bir iş gibi bakan bir kurum olarak. Biz her hafta sonu dönüşümlü olarak Cumartesi Anneleri’nin yanında olmayı da önemsedik. Profesyonelleşmeyi kötü bir şey olarak görmüyorum ama fil dişi kulende de kalmamalısn. Kurumsal bürokrasiye çok fazla takılıp sahadan elini ayağını çektiğin zaman iş değişiyor. Bence iş sahada etki sağlamayı düşündüğün insanlarla beraber olmayı kesmemekte.”

Kırkayak Kültür Merkezi'nde IPA projesi y r tt klerinde ekiplerinin genişlediğini söyleyen Genel Koordinatör Kemal Vural Tarlan ise profesyonel  alışanların STK'nın geleneğine uygun olmamasının sorun olabileceğine dikkat çekti. Tarlan yürüttükleri projedeki tecrübesini şöyle paylaştı:

‐Normalde 5-6 çalışanın olduğu, onların etrafında gönüllülerin olduğu bir kurumuz. Proje zamanı 15 kişi birden çalışıyordu. Sivil toplum aslında bir geleneği olan, dünyayla derdi olan insanların bulunduğu bir yer. Ama mesela o dönem yardım için sahaya giden sivil toplum çalışanları, yardım alanlara yararlanıcı, vaka, müşteri diyorlardı. Saat 5 oluyor, ‐Benim mesaim bitti‐ diyor. Sokaktaki çocuğu görüyor, o çocuğa işlem yapması gerekiyor, mesaisi bitti diye çocuğu orada bırakıp gelen sivil toplum çalışanları var.‐

TGS Genel Sekreteri Mustafa Kuleli ise STK'ların eskiden gönüllülükle birçok işi yapabildiğini, olağan durumun zaten gönüllülükle olduğunu söyledi. Günümüzde bir işi karşılıksız yaptırmanın zor olduğunu ifade eden Kuleli ş nları söyledi:

‐Yazı yazacak olan telif ister, eğitim verecek olan şerefiye ister, grafik tasarım yapacak olan da fatura keser. Bu norm haline geldi artık. ‐Dernek dediğin şey g n ll l kt r‐ yaklaşımından ‐Dernek dediğin şey fon alır‐ yaklaşımına döndü artık algı. İnsanların kafasına artık bu yerleşti. 70'lerde aidat geliri ile sendika bütün işlerini yapabilecek olanağı bulabiliyormuş. Bizim de hedefimiz bu. Fonlu ya da fonsuz, bir sendika birisinden hizmet alıyorsa ona bir şey ödemelidir diye düşünüyorum. Patron  rg tleri en iyi uzmanlarla çalışıyor, en iyi akademisyenlere rapor yazdırıyor. En iyi üniversitelerin en parlak öğrencilerine gel bir sendikada  alış dersek gelmez ama T S AD'a gider. Bizim de çalışanlarımıza o olanakları sağlamamız lazım, yoksa patron örgütlerine kaptırırız. Bu da parayla olur, gönüllülükle yürümez.‐

3.5.1. Sivil Toplum  alışanları

Çalışmanın  nceki başlığında sivil toplumda profesyonelleşme olgusunun yerleştiğini ve STK'ların hizmetlerini maaşlı çalışan profesyonellerin yürüttüğünü belirtmiştik. Bu durum, sivil toplum profesyonellerinin çalışma koşullarını da araştırma konusu haline getirmektedir. Nitekim bu profesyoneller, hem STK'ların ofislerinde ve proje sahalarında çalışarak gündelik işlerini yerine getirmekte hem proje bazlı dönemsel görevlerde bulunmakta hem de proje yazımı, proje koordinatörlüğü, kaynak geliştirme gibi daha uzun dönemli işleri yürütebilmekte, yani kısaca sivil toplumda çarkların dönmesini sağlamaktadırlar. Bu başlıkta da savunuculuk temelli faaliyet yürüten STK'larda profesyonel çalışanların koşulları, kendileri de profesyonel çalışan olan STK temsilcilerinin aktarımlarıyla birlikte ele alınacaktır.

Pratik işleri yürütmek için insan kaynağının gerektiğini belirten Çağrı Kunter, Yurttaşlık Derneği'nde çalışan herkesin maaş alan profesyoneller olduğunu söyledi. Proje bazlı çalışan almayı tercih etmemeye çalıştıklarını vurgulayan Kunter, Yurttaşlık Derneği'ndeki görev dağılımı ve sivil toplum profesyonellerinin genel profili hakkında şunları söyledi:

“Genel idareyi ve koordinasyonu yapan 1-2 kişi gerekiyor. Proje koordinatörleri var, projenin ana yürütücüsüdür. Bazı projelerde proje asistanı oluyor, projenin lojistik işleriyle, belge işleriyle, organizasyon işleriyle ilgilenir. Koordinatörle karşılıklı bir destek ilişkisi var, hiyerarşik bir ilişki değil. Araştırma, sunum, moderasyon gibi şeyler için dışarıdan uzmanlar olur. Bir de gönüllüler oluyor tabii ki. Üniversite öğrencileri ya da mezun olup çalışmayan, 20-30 yaş arası insanlar oluyor genellemek gerekirse. Gönüllüler de derneğin projelerine destek olabiliyor, gündelik bütün ekibin yaptığı işlere destek olabilecek işleri yapıyorlar. Gönüllü gelmiş kişinin doyumunu da sağlama tarafı var elbette hem duygusal hem bilgi ve tecrübe anlamında. Excell kullanmayı öğrenmek bile önemli bir kazanım olabiliyor.”

Mor Çatı'da 18 kişinin maaşlı çalıştığını ifade eden Proje Koordinatörü Elif Ege, vakfın yakın zamana kadar gönüllülük esaslı çalıştığının altını çizerek yakın zamanda geçirdikleri değişimin sebeplerini ve çalışma koşullarını şöyle aktardı:

“18 bizim için aslında çok büyük bir sayı. Mor Çatı tarihinde ilk defa bu kadar kişi maaşlı çalışıyor. Bizim için gönüllülük daha önemliydi, işlerimizin çoğunu gönüllülük esasıyla yapıyorduk. Ben de aslında çalışan olarak girmeden önce organizasyonları gönüllü üstleniyordum.

Mor Çatı yakın zamana kadar kolektif üyesi olan ve çalışan olmayan gönüllülerin 1-2 yıl gibi kısa süreli çalışmalar yürüttüğü bir yerdi. 5 gün çalışmak da Mor Çatı için epey radikal bir şeydi. 1-2 kişi haftada 5 gün çalışırdı, şu an 18 kişi haftada 5 gün çalışıyor. Diğer herkes dönüşümlü çalışırdı. Şimdiki halimiz, 29 yıllık halimizden epey farklı aslında. Bizde hiyerarşik olmama durumundan ötürü eşit ücret politikası var. 18 kişi aynı maaşı alıyor. Ama tabii projeye yazılan farklı oluyor olabilir. Yazan arkadaşlar muhtemelen çok dev bir fark oluşmamasına dikkat ediyorlardır.

Zamanın değiştiğini de bir görmek gerekiyor. Çok dev bir neoliberal, güvencesiz bir ekonominin içerisindeyiz hepimiz. Mor Çatı'yı kuran kadınlar, hani doktorlardı, avukatlardı, güvenceleri olan insanlardı. Ama bizim için emekli olmak bile hayal artık. Bir tarafta bir Mor Çatı var, korunması gereken bir yer bizim için. Bir yandan da feministiz, Mor Çatı yaşasın derken emek veren kadınların bir şekilde desteklenmesi önemli. Bunun dengesini de gözeterek, yine de hiçbir gelirimiz olmasa da Mor Çatı'nın devam etmesi gerekir diye düşünerek ilişkiliniyoruz.”

Sivil Toplum İçin Destek Vakfı'nda tam zamanlı üç kişi çalıştıklarını söyleyen Genel Koordinatör Liana Varon, fonlara başvururken projelerde çalışanlar için yazılan maaşların her zaman yazıldığı gibi verilemediğine dikkat çekti. Varon, bu durumun sebeplerini şöyle açıkladı:

“AB fonlarında çok yapılan bir şey bu. Ücret ortalamalarına baktığın zaman AB ülkeleriyle Türkiye o kadar farklı ki, o barem kabul edilebilir bir barem oluyor AB için. Bir de euro ile yazıyorsun sonra liraya çevrildiğinde uçuk bir ücret çıkabiliyor. O işin sivil toplum için ortalamasında yüksek maaşlara tekabül ediyor. Örneğin kurumun bir maaş düzeni var ve AB fonuyla yazılan bir projede dışarıdan birisi geldiğinde bütün o düzeni dağıtabiliyor. Derneğin yıllardır kadrolu çalışanı, proje için gelenden daha düşük maaş alıyor oluyor. Projeciliğin pratikte böyle bir sıkıntısı var. Kaynağın olmadığı yerde bu işler böyle yürüyebiliyor. Türkiye’de sivil toplum hem yasal ve siyasi olarak hem finansal kaynak olarak o kadar dar bir alan ki sürekli kendi çözümünü üretmek zorunda kalıyorsun. O çözümlerin hepsi etik olmayabiliyor. Ama sürekli hayatta kalma mücadelesi olan bir yerde sürekli bir şeyler üretmek ve yeni çözümler bulmak zorundasın.”

Araştırmacı Mehmet Ali Çalışkan da kuruluşunda yer aldığı Yaşama Dair Vakıf'ta ortalama 7 ile 10 arası tam zamanlı profesyonelin çalıştığını, onların yanında danışmanlık aldıkları akademisyenlerin olduğunu, bir de sahaya çıkarken proje bazlı, yarı zamanlı çalışanlar aldıklarını ifade etti. Çalışkan, projelerde yazılan ücretlerin çalışanlara verilememesiyle ilgili şunları söyledi:

“Bir sivil toplum kuruluşunun maliyet alanları vardır. İnsan kaynağı bir maliyet alanıdır. STK'nın insan kaynağının çalışma ortamını sağlaması, mekân ayarlaması, yemeğini karşılaması da gerekir. Projenin bütçe kurguları bu kısma kaynak ayırmadığı için STK'ların önemli kısmı projelerini insan kaynağı üzerinden yazar ama diğer maliyetlerini de o ücretin içinden ürettiği gelirle karşılar. Dolayısıyla o projenin toplam gelirinin içerisinde bütün maliyet kaleminin karşılanması zorunluluğuyla karşılaşabilir STK. Öyle durumlarda bu tür metotlara başvuruyorlar. Bizim de bu metoda başvurduğumuz dönemler oldu, başvurmadığımız dönemler oldu. Bu da bir adil paylaşım, maliyetin adil paylaşımı. Artık AB de maaşları euro üzerinde verilmesini doğru bulmuyor. Ülkenin standartlarına da bakmaya başladılar. Bu da STK'lara ‘Benim gerçek maliyetim şu’ deme fırsatı getirdi. STK'ların toplam maliyetini ortaya koyması ve insan kaynakları dışındaki maliyetlerini de projeye eklemesi meşru bir taleptir.”

Proje Koordinatörü Onur Sazak ise maaş dengesinin önemli olduğuna dikkat çekerek bu konuda STK yöneticilerine düşen görevlerle ilgili şunları söyledi:

“Gelir kaynağı çeşitli olan bir sivil toplum kuruluşunda çalışanlar arasında gelir farkı olması bir demoralizasyona yol açabilir. ‘Evet, senin emeğinin Avrupa’da karşılığı 1500 euro, ama bu miktarın karşılığı Türkiye’de 15 bin lira çıkıyor (Temmuz 2022 kuruyla yaklaşık 27 bin lira) ve sen sadece üç yıllık bir iş tecrübesine sahipsin. Türkiye’de maaş skalasında değer bu değil. Bu para bize verilecek ama kurum bunu geri istemeyecekse biz seni uzun vadede istihdam etmek istiyoruz” denebilir. Bu alana iyi hakim olan, uzun yıllar bu alanda çalışıp iyi yönetim becerileri geliştirmiş sivil toplum yöneticileri bunu yönetebiliyor. Ama bunu kapalı bir iletişim şeklinde yürütüp, ‘Sen aslında 15 bin lira kazanıyorsun ama biz sana 3 bin lira veriyoruz’ demek olmaz tabii ki. Daha kurumsal kuruluşlar bence bunu daha iyi yönetiyorlar.”

Havle’nin proje bazlı işe alım yaptığını söyleyen Yönetim Kurulu Başkanı Rümeysa Çamdereli, dernekteki görevleri, derneğin gelir durumunu ve maaş politikasını şöyle aktardı:

“Proje koordinatörlüğü ve idari koordinatörlük gibi pozisyonlar var, araştırma koordinatörümüz var, bir de sekreteryaya işi var. Bir de dönemsel bir proje koordinatörü daha var ama sekreteryaya yakın çalışıyor. Sabit görev tanımları yok aslında, çalışan arkadaşlarımız arasında proje bazlı görev paylaşımı yapıyoruz. Hepimiz kendimizi ‘Havle kurucu üyelerinden’ diye tanıtıyoruz. Biz proje bazlı çalıştığımız için her ay farklı bir insan kaynağı getirisi oluyor. Proje bitiyor, iki ay bekleniyor, öbür proje devam ediyor gibi düzensiz durumlar olabiliyor. En son aldığımız karar, insan kaynağına gelen paranın profesyonel hayata ayrılan zaman göre pay edilmesi. Bir havuz olarak düşünüyoruz insan kaynağına gelen parayı. Sonra da çalışanlar ne kadar yoğunlukta bir mesai harcıyorlarsa ona göre pay ediyoruz. Tabii ki formel ödemeler öyle olmuyor ama çalışanlar arasında öyle bir denge kuruluyor.

Çok yüksek bir maaş skalamız yok. Yeni kurulan derneklere insan kaynağı için büyük fonlar verilmiyor. En yüksek maaş alan 4 bin 500 liraya kadar çıkabildi. 4 profesyonelden sadece bir tanesi tam zamanlı çalışıyor bizde. Onun dışında herkes yarı zamanlı geldiği için asgari ücretin altında kalıyor genelde. Haftada 2-3 gün geliyorlar ofise. Kurum dışından da gelirleri var yarı zamanlı çalışanların. O şekilde bir düzen oturuyoruz.

Sigortayı zaten proje bazlı olduğu için yatırıyoruz tabii ama özlük hakları meselesinde, örneğin özellikle tazminatta, derneğin kendisiyle ilgili bir para ve derneğe gönüllü faaliyette bulunan insanlar olduğu için henüz böyle bir tazminat talebi olmadı. Tabii daha kısa süreli bir derneğiz. Şu an zaten kimse bir seneyi pek aşmadı çalıştığı pozisyonda. Genelde derneğin idari giderlerine yönlendirilmesi, kuruma bırakılması açısından bir eğilim var. Kurumsallıkla örgüt arası bir yapıda olduğumuz için hem çalışanın gündelik hayatta geçimini sağlayabilecek ve sigorta gibi ihtiyaçlarını karşılayacak hem de kurumu büyük yüklerin altına sokmayacak bir denge tutmaya çalışıyoruz. O yüzden dışarıdan işe alım yapmıyoruz. Şu an biz çekirdek hibe de alıyoruz, kira desteğimiz var. İyi bir ofise geçtik o destekle birlikte. Ama o destek kesildiği anda sıfıra sıfır kalmaması gerekiyor kurumun. Olabildiğince kendi emeğimizden kurumun altyapısına aktarmaya çalışıyoruz o yüzden.”

Hrant Dink Vakfı'nda 24'ü tam zamanlı, 4'ü yarı zamanlı, toplam 28 kişinin çalıştığını aktaran Program Koordinatörü Nayat Karaköse, proje dönemlerine göre değişmekle birlikte genelde 25-30 kişi arası bir çalışma grubunun bulunduğunu belirtti. Proje yazım sürecinde vakıftaki maaş dengesini gözettiklerini vurgulayan Karaköse şöyle konuştu:

“1000 euro veriyorsak 1500 euro yazalım demiyoruz. Bazen 3 milyon euroluk bir çağrı da olabilir ve siz oraya maaş için 2 bin euro da diyebilirsiniz. Ama o zaman çalışanlar arasında bir adaletsizlik olur. Birisi 2 yıllık proje için 10 bin lira alırken diğeri benzer işi yapıp 5 bin lira alırsa adil olmaz tabii ki. Ayrıca kur farkından dolayı oynamalar olabiliyor. Onu da genelde yeni etkinliklere aktarıyoruz. Bazen de kur farkı nedeniyle artan parayı geri isteyebiliyorlar, onu da iade ediyoruz.”

Hafıza Merkezi'nde 20 kişinin çalıştığını, bu ekibin içerisinde 6-7 kişinin proje bazlı olduğunu ifade eden Eğitim ve Kapasite Geliştirme Sorumlusu Olcay Özer, derneğin maaş politikasıyla ilgili şunları söyledi:

“Proje bazlı çalışanlar bütün özlük haklarına sahipler. SGK primlerimiz de en yüksekte ödeniyor. Bu normalde diğer kurumların haklı olarak kaçındığı bir şey olabiliyor. Bizim prensip olarak belirlediğimiz birkaç şey var. Aldığımız fondan bağımsız olarak, en alt ve en üst maaş arasındaki makasın açılmamasına dikkat ediyoruz. Bir pasta var ve bu pastanın birkaç kademesi var. Dolayısıyla bir pasta dağıtımı olarak yaklaşıyoruz. Maaş politikasına yürütme kurulu değil yönetim kurulu karar veriyor.

Biri İngiltere'den pound ile fonlanıyorsa, maaşlarda diğer projede lira ile fonlanan birisi ile dengesizlik yaratmamasına dikkat ediyoruz. Bir de proje bazlı çalışırsan süreli sözleşmen olduğu için kıdem tazminatı hakkı olmuyor. Evet artan bir miktar oluyor, fakat bu, proje çalışanlarının kıdem tazminatı olarak saklanıyor.”

Kaos GL'nin profesyonel çalışmaya başlamadan önce ücretsiz çalışanları olduğunu söyleyen Genel Koordinatör Umut Güner, dernekte 23 kişinin kadrolu çalıştığını söyledi. Çalışanların maaşlarının projelerden ödendiğine ifade eden Güner, maaşları hangi kurumların finanse ettiğini ve derneğin uyguladığı maaş politikasını şöyle aktardı:

“Kaos'un ana donörlerinden birisi SIDA. Oradan 14 kişi istihdam ediyor. Kaos 2003'ten beri mülteciler alanında çalışıyor ve 2006'dan 2017'ye kadar BM ile iyi niyet anlaşmamız vardı, çok küçük destekler sunuyorlardı. 2017'den beri uygulama ortağı olduk BM'nin. 5 kişi oradan istihdam ediliyor. AB'nin

demokrasi ve insan hakları fonu var, oradan da düzenli olarak destek alabiliyoruz. Diğer arkadaşları da oradan istihdam ediyoruz.

Kaos bir kere proje çalışanı istihdam etmiyor. Daimi çalışan olarak istihdam ediyor ve o projede görevlendiriyor. Bizim bir maaş politikamız var. O politikaya göre mümkün olduğu kadar projelere uyumlu hale getirmeye çalışıyoruz ama her zaman öyle olmuyor. Kendi aramızdaki etik şey üzerinden onu dengelemeye çalışıyoruz. İkincisi olarak da proje gelirleri bizim derneğimiz resmi havuzumuzda birikiyordu, insanlar projeler bitse de o havuzdan çalışmaya devam edebiliyordu. Bir diğer şey de özlük hakları konusunda bir sıkıntı. Projeler kıdem uygulaması vermiyor. Biz o kıdemi de yaratıp çalışanların kıdem ödemelerini yapabilmek için tasarruf etmeye devam ediyoruz. Mesela küçük fonlara erişirken bunları yapmak daha zordu. Büyük fonlara ulaştığınızda kıdemi ayırabilmek daha rahat oluyor. Donörlere de iletiyoruz bu durumları şeffaf olarak.

Projeye 1500 euro çalışan maaşı yazılsa yaklaşık 15 bin lira yapıyor. (Temmuz 2022 kuruyla yaklaşık 27 bin lira.) Bu paranın yüzde 40'ı sigortaya, vergiye gidiyor. Çalışanın eline 7 bin 500 lira geçiyor ortalama. Biz herkesin maaşını projeye yansıtmaya çalışıyoruz. Maaş skalamızı yaparken Türkiye'nin yoksulluk endeksine dikkat etmeye ve kıdem farkını her sene maaşa yansıtmaya çalışıyoruz. Proje bitse de yedi senedir çalışan arkadaşla yeni başlayan arkadaşın maaşının aynı olmaması gerekiyor bizim için. Biz de bir ara 'eşit işe eşit ücret' politikasını uyguladık ama onun kendisinin eşitsizliğe yol açtığını deneyimledik. Bir işi üç ay önce öğrenmiş kişi ile altı yıldır yapan kişinin yaptığı iş aynı olmuyor.”

Güner, Kaos GL'nin Avrupa'dan bir STK ile yürüttüğü ortak bir projeden örnek vererek fon veren kurumun iki örgüte yaklaşımının farklı olduğunu da söyledi. Güner, tecrübesini şöyle aktardı:

“Hollanda'dan bir örgütle bir proje yürütmüştük. 'Fazla mesainizi idari giderler için ayrılan yüzde 7'lik kısma yazabilirsiniz' diyorlardı. Öyle de bir iki yüzlülük var. Uluslararası örgütlerin hem insan kaynaklarının maaşlarıyla ilgilenmesi konusunda bir ikiyüzlülük hem de bütçe yönetimi konusunda. Ortak proje, bir ayağını onlar Hollanda'da yürütüyor, bir ayağını biz burada. Ben fazla mesaimi talep edemiyorum, o fazla mesaisini idari gidere yazabildiğinden bahsediyor. Bir de bizim bu konuda politikamız olmadığını söylüyor ama nasıl politika geliştirebileceğime dair destek vermiyor. SIDA ile çalışırken bütün bunları 'Kaos'un kurumsallaşma kalemi' diye bir başlık açarak bütçelendirdik. 'Kaos'un bu işi yapabilmesi için şunu öğrenmesi, şuna para harcaması, şu toplantıları yapıyor olması, şu ekipmanlara sahip olması gerekiyor' diye idari giderler dışında gösterdik, onu destekliyorlar şu an.”

TGS'nin üç yıl öncesinde kadrolu çalışanı bulunmadığını belirten Genel Sekreter Mustafa Kuleli, 2021 itibariyle toplamda 13 maaşlı çalışanın bulunduğunu belirtti ve maaş politikalarını şöyle aktardı:

“Şu an itibariyle AB’nin destekleri sayesinde bizim seçilmiş yöneticilerimizden üçü maaşlı çalışan oldu, birisi de benim. Bu üç kişi dışında bir de bizim çalışanlarımız var. Üç avukat, bir örgütçü, bir sekreter, bir odacı, bir muhasebeci, bir proje koordinatörü, TGS Akademi direktörü ve Journo’nun editörü ile birlikte 10 çalışanımız var. TGS’de hemen herkes aynı maaşı alıyor. Çok küçük bir fark var. Net maaş olarak en düşük 900 euro, en yüksek alan 1300 euro alıyor. 13 kişinin 10’u 1100 euro maaş alıyor. 1 Nisan’da maaş ödenecek, mart ayında euro kurunun ortalamasına bakılır ve o ortalama üzerinden para TL’ye çevrilerek maaş ödenir. Mayıs maaşı da nisan ortalamasına göre ödenir. Biz de ortalama gazeteci maaşlarına göre yazmıştık projeye maaşları. Özlük haklarının hepsini TGS karşılıyor. Yemek kartı, kıdem tazminatı gibi şeyleri AB karşılamıyor. Öz kaynaklardan karşılıyoruz onları. Bizim çalışanlarımız da ayrıca Büro-İş kolunda sendikalı zaten.”

Sivil toplum çalışanlarının özel sektörde olduğu gibi tam zamanlı, yarı zamanlı, proje bazlı ya da mesai bazlı çalıştığı görüldü. Bunun yanında gönüllü çalışanlar ve stajyerlerin de STK’ların faaliyetlerinde görev aldıkları aktarıldı.

İlk olarak kadrolu çalışanlar hariç tutulduğunda STK çalışanlarının güvencesiz koşullarda çalıştığını söyleyebilmekteyiz. Sivil toplumda faaliyetlerin büyük ölçüde projeler şeklinde yapılıyor olması, kadrolu çalışanlar dışındaki çalışanları proje bittiğinde işsiz kalma riski ile karşı karşıya bırakabilmektedir. Ayrıca fon kaynaklarının verdikleri proje bazlı desteklerde çalışanların bir takım özlük haklarının karşılanmaması da bir sorun olarak belirtildi.

İkinci olarak ise çalışanların her zaman projelerde belirtilen maaşları alamadıkları görüldü. STK’lar bu durumu kurum içindeki maaş dengesini gözetmek, kur farkı, projelerin karşılamadığı özlük haklarının karşılanması, proje bitince de çalışanı istihdam edebilmek, diğer kurumsal giderleri karşılayabilmek gibi nedenlerle açıkladılar. Bu konuyla ilgili detaylı değerlendirme sonuç bölümünde yapılacaktır.

3.5.2. Yankı Odası

STK temsilcileri, sivil toplumdaki profesyonelleşme süreci öncesinde savunuculuk temelli STK'larda gönüllülük esasına dayanan bir çalışmanın olduğunu ve STK'ların şimdiki kadar geniş bir etki alana sahip olmadıklarını ifade ettiler. Gönüllülüğün birey olarak vatandaşların da sivil topluma katılımını sağlaması, dolayısıyla katılımcı demokrasiye taban hazırlaması açısından önemli bir olgu olduğu da sivil toplum teorileri bölümünde aktarılmıştı.

Bununla birlikte STK'ların faaliyetlerinin temelini oluşturan projelerin yabancı dil, proje yazma tekniklerinin bilinmesi gibi birtakım zorunlulukları getirmesine bağlı olarak sivil toplumdaki etkinliklerin kurgulayıcıları, uygulayıcıları ve raporlarını hazırlayanlar da alanında uzmanlaşmış profesyoneller olmaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde, sivil toplumdaki bu uzmanlaşmanın vatandaşların sivil topluma katılımını etkileyip etkilemediği ve yürütülen projelerin karşılık bulup bulmadığı ele alınacaktır.

Sivil toplumun yaptığı işleri tabana anlatamadığını ifade eden Proje Koordinatörü Onur Sazak, raporlamalarda ve kampanyalarda kullanılan jargonla bir elite hitap edildiğini söyledi. Sazak şunları söyledi:

“Orada sivil toplumun ödevi, halka hitap eden çalışmalarını çok daha kapsayıcı, ilgi çekici şekilde, akademik ya da bizim sektörde kullanmayı sevdiğimiz jargondan uzak bir şekilde anlatması. ‘Hak temelli’ kavramının kendisini bile anlatamazsınız. Bu sektörde çalışanlara bir şey ifade ediyor halk temelli kavramı. Kişinin bilmemesi onun suçu değil, sivil toplumun ödevidir bunu anlatabilmek. Bireyin de ben sivil toplum kuruluşuna güvenmiyorum deyip kaçmaması gerekiyor tabii ki.”

Hafıza Merkezi Eğitim ve Kapasite Geliştirme Sorumlusu Olcay Özer de sivil toplumun kısmen kendi içine dönük bir yapısı olduğunu belirtirken güvenlik kaygılarına değindi ve şunları söyledi:

“Bunu ‘kendi içimizde kalalım ve kendi istediğimiz fikirleri duyalım’ diye değil, bir çaresizlik olarak düşünüyorum. Özellikle biz barış çalışması yapan, faili meçhul gibi pek dokunulmayan bir konuyu tartışan bir örgütüz. Dolayısıyla tanıdık bir çevrenin içerisinde kalıyoruz çünkü hassas konular tartışıyoruz. Hem kendimizi hem bu tartışmaya dahil olan paydaşlarımızı korumak durumunda kalıyoruz ve evet, yankı odamızdan çıkamıyoruz. Aynı kişilere aynı şeyleri anlatmaktansa bugüne kadarki bu süreçleri daha genç insanlar biçimlendirsın ve yeni bir halka oluşsun çabasıyla geçtiğimiz yıldan itibaren iki tane gençlere yönelik proje başlattık. O da hiç şimdiye kadar ulaşmadığımız bir kitleye ulaşmamızı sağladı. Hedef kitlelerinde küçük oynamalarla bunun için çabalıyoruz.”

Sivil toplumla taban arasında bir kopukluk olduğunu vurgulayan STİDV Genel Koordinatörü Liana Varon ise bu kopukluğun konjonktürel olmadığını, Türkiye’de örgütlülük haline yaklaşımla ilgili olduğunu altını çizerek şöyle konuştu:

“Konda’nın bir araştırması vardı, 2013 yılında Gezi Parkı protestolarına katılanlara, ‘Herhangi bir derneğe ya da vakfa üye misin?’ diye soruyorlar. (Konda, 2013: 13) İnsanların yüzde 70 küsurunun hiçbir üyeliği yoktu. Örgütlülük meselesine insanların nasıl baktığının, neyin parçası olmak istemediklerinin, bizim tutunduğumuz yapıların, örgütlenmelerin aslında toplumda karşılığının olmadığını gösteren önemli verilerden bir tanesiydi. Bunu sadece sivil alanda son yıllarda artan baskıyla, ülkenin konjonktürel durumuyla açıklayamayız. Tabanla bir kopukluk var. Zaten o kadar ciddi bir kopukluk olduğu için etkili olamıyor sivil toplum. Kendi sözünü kendi gibilere söylüyor. Bazen gerçeklikten bile kopuk geliyor bana bazı şeyler. Bugün belki sivil alan daraldığı için bu kopukluk var, 10 yıl önce de AB fonları etrafında genişlediği için vardı.”

Araştırmacı Mehmet Ali Çalışkan ise sivil toplumun görevlerinden birisinin vatandaşları ve hükümetleri rahatsız etmek olduğunu belirterek şunları aktardı:

“Bence STK’ların faaliyetlerine meşruiyet alanını ‘Neden yapıyoruz ve yapma sebebimizi karşılayan sonuçlar üretiyor muyuz?’ sorusunun cevabı kuruyor. Türkiye’de savunuculuk alanının kendisine bu soruyu güçlü bir şekilde sorduğunu sanmıyorum. Giderek daha içimize kapanmış, giderek daha kendimize benzerlerle yan yana geldiğimiz, duvarları da yüksek çektiğimiz bir alan olmasını konforlu buluyorum. Sivil toplum huzur kaçırın bir yer olmalı. Hem yurttaşların huzurunu hem iktidarların huzurunu kaçırmaları. Oralara rahatsız etme gücünden alır aslında meşruiyetini. Dönüp dönüp kendimize ‘Ortaya koyduğumuz bu meseleyle kimi rahatsız ettik?’ sorusunu sormamız gerekir.”

Sivil toplumda uzmanlaşmanın getirdiği dilin projelere ve raporlara da yansıdığını belirten görüşmeciler, STK’ların çalışmalarını topluma anlatılamadığına dikkat çektiler. Ayrıca çalışma konularına bağlı olarak güvenlik kaygıları nedeniyle dışa açılmaya tereddüt edebildiklerini ifade eden görüşmeciler, Türkiye’de örgütlülük

kültürünün de gelişmiş olmaması nedeniyle sivil alanın birbirine benzeyen insanların bir araya geldiği bir “yankı odasına” dönüşebildiğinin altını çizdiler. Bu bölümünde aktarılan tartışmayla ilgili çalışmanın sonuç bölümünde daha kapsamlı bir değerlendirme yapılacaktır.

3.6. Fonsuz Sivil Toplum

Türkiye’de savunuculuk eksenli faaliyetler yürüten STK’ların gelirlerinde AB fonlarının kapladığı yer önceki bölümlerde detaylı olarak ifade edildi. Fonların STK’ların hareket alanını genişlettiği ve üretkenliği artırdığı görüşmeciler tarafından dile getirilen argümanlar oldu. Bununla birlikte görüşülen STK’ların bazılarının yalnızca fonlarla çalıştıklarını söylemesi, bazılarının ise gelirlerinin en önemli payı olarak bu fonları göstermesi, sivil alanda yeni sayılabilecek bir olgu olan AB fonlarının kesilmesi durumunda ne olacağı sorusunu ortaya çıkarmaktadır.

Nitekim hem Avrupa Birliği ile 2005 yılında başlayan ve hâlâ devam eden müzakere sürecinde 35 faslın sadece 16’sının açılabilmiş olması, son faslın açılmasının üzerinden altı sene geçmiş olması, sonrasındaki süreçte Türkiye ile AB arasında birtakım siyasi gerginliklerin yaşanması, ayrıca yabancı fonlarla ilgili devam eden beşinci kol faaliyeti, casusluk, hükümeti devirmeye teşebbüs gibi güncel politik tartışmalar, böyle bir riskin varlığını ortaya koyan gelişmelerdir.

Çalışmanın bu başlığında STK temsilcilerine fonların durması durumunda hem kendi faaliyetlerinin hem Türkiye’de sivil toplumun genel durumunun nasıl etkileneceği soruldu.

Hrant Dink Vakfı’nın projeler olmasa da bazı etkinlikleri düzenlemeye devam edebileceğini ama sadece bireysel bağışlara bağımlı olarak yaşamak durumunda kalacağını belirten Program Koordinatörü Nayat Karaköse, projelerin dinamizm yarattığını vurgulayarak şunları söyledi:

“25-30 kişinin çalıştığı, kira ödeyen bir kurum için sürdürülebilirlik açısından mümkün değil. Zaten projecilik boyutu bence çok önemli çünkü ancak bu şekilde bir dinamizm oluşuyor diye düşünüyorum. Daha çok üretim oluyor. Projecilik çok merkezinde duruyor şu an. Önceden daha etkinlik bazlıydı, derneklerin üyeleri vardı, aidatlar alınırdı ama artık aidatlara bağımlı bir şekilde

sürdürülebilirlik düşünmüyorlar. Yabancı fonlar bu açığı kapatmaya vesile oldu.”

Sivil toplumun 90’lı yıllarda gazete çevresi, demokratik kitle örgütleri ve insan hakları örgütlerin içerisinde toparlanan bir yapıda olduğunu belirten Kaos GL Genel Koordinatörü Umut Güner ise sivil toplumun bugünkü durumuyla ilgili şöyle konuştu:

“Şimdi farklı yapıların olduğu bir alana dönüştü sivil toplum. O anlamda fonların geliştirdiğini söylemek mümkün. Fonlar etki alanını genişleten bir şey. Kaos, fon almaya başladıktan sonra bir sene içinde 55 şehirde etkinlikler yapan bir örgüte dönüştü. Kaos’un kendi öz kaynaklarıyla 55 şehre gitmesi imkansız bir şeydi. Doğal olarak belli alanlarda sivil aktörlerin daha görünür olmasını ve etki alanının genişlemesini sağladı. Fonların kesilmesi, sivil toplumu zorlaştırabilir ama o örgütlenmeler dışında küçük küçük yan yana bir şeyler yapabilmelerine de zemin oluşturabilir. Proje üzerinden örgütlenen yapılar için bir tehlike oluşturur tabii.”

Fonlar olmazsa STK’ların ayakta kalmasının zor olduğunu ifade eden Eğitim ve Kapasite Geliştirme Sorumlusu Olcay Özer ise Hafıza Merkezi özelinde şunları söyledi:

“Eğer bir ana mal varlığın olmazsa çok zor. Kendi mekanının olması çok belirleyici bir unsur. Örneğin İnsan Hakları Derneği’nin bir binası var ve onlar yaşar. Ama bu kadar çok üretebilir mi? Yabancı fon kaynakları olmazsa STK’lar şirketlerin sosyal sorumluluk projeleri kapsamında fonlanıyor ki hak temelli kurumların bu fonlara erişimi mümkün değil. Hiçbir zaman Garanti Bankası, Hafız Merkezi ile Cumartesi Anneleri’nin yanında yer almak istemez. Bireysel bağış çok zor bir alan. Hak temelli çalışan kurumların da iyi bildikleri bir alan değil. Daha somut işler yapıyor olman lazım, burs vermen, çocuk okutuyor olman lazım. Hak temelli kurumlar için o da elenmiş durumda. Fonlar olmazsa aidata yönelecekler.”

Rümeysa Çamdereli de fonlar olmazsa yönetim kurulu başkanı olduğu Havle’nin faaliyetlerini durdurmak zorunda kalacaklarını söyledi. Sivil toplumun böylesi bir gelişmeye hazırlıklı olduğunu sanmadığını belirten Çamdereli şöyle konuştu:

“Çok fazla informal kurum var. Bizim kurumsallaşmamızın olayı zaten proje işine girmekti. Yoksa zaten gönüllü faaliyetler, kampanyalar, savunuculuk çalışmaları yapıyorduk, yapmaya da devam ederiz. Ama kalıcı, stratejik şeyler olmuyor, materyale dönüşmüyor arşivlenmiyor. Oradaki kişilerin hafızasında kalıyor.

Bizim üst kuşağımız gönüllü faaliyetlerinden bile dev raporlar yapıyorlar ama bizim yaş grubumuz pek öyle değil. Finansal destek o yüzden çok önemli. Maddi bir karşılığı olmadan yeni nesille kalıcı sonuçlar çıkartan bir gönüllülük çalışması yapmanın pek mümkün olduğunu düşünmüyorum. Bence iyi de

yapıyorlar. Biz parasız şekilde çok sömürülmüşüz farklı farklı kurumlar tarafından. O sömürüyü ortadan kaldırıyor aslında. Emeğinin karşılığını alıyor oluyor. Yabancı fonlar olmazsa eğer, eski usule geri dönülür sanıyorum.”

Çalışmanın bu bölümünde görüşülen STK temsilcileri, gelir kalemlerinde yabancı fonların yerine dikkat çekerek fonların kesilmesi durumunda sivil alandaki birçok STK’nın faaliyetlerini durdurmak zorunda kalacağını söyledi. Fonların çalışma alanlarını genişlettiğini vurgulayan STK’lar, fonların kesilmesi durumunda gönüllülük esaslı çalışmalarla devam edebileceklerini, ancak aynı dinamizmi yakalayamayacaklarını belirttiler. Bu görüşler doğrultusunda savunuculuk eksenli STK’ların fonlara alternatif olacak gelir kaynaklarının bulunmadığını ve fonların kesilmesi durumuna yönelik bir hazırlıklarının olmadığını, bu nedenle fonların kesilmesi durumunda sivil alandaki projelerin büyük ölçüde duracağını öngörülebilmektedir.

SONUÇ

Türkiye’de sivil toplumun mevcut durumunun incelenmesine yönelik hazırlanan bu çalışmanın birinci bölümünde ilk olarak sivil toplum kavramıyla ilgili Batı’da geliştirilen teoriler ele alınmış, sonrasında demokrasi modellerinde sivil toplumun rolü açıklanmış, ikinci bölümünde Türkiye’de sivil toplumun gelişimi aktarılmış, Avrupa Birliği’ne tam üyelik müzakerelerinin başlamasının bu süreçteki rolü vurgulanmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise AB fonlarından yararlanan savunuculuk eksenli STK’larda çalışan profesyonellerle görüşülmüş ve bu STK’ların amaçları ve kurumsal yapıları ortaya konulmuştur. Sonrasında STK’ların gelir kaynakları incelenerek fonlara başvururken dikkat ettikleri kriterler, yerine getirmeleri gereken zorunluluklar ve projecilik olgusu ele alınmıştır. Son olarak ise sivil toplumda profesyonelleşme süreci incelenmiş, bu bağlamda sivil toplum profesyonellerinin çalışma koşulları ortaya konmuş ve ayrıca sivil topluma katılım konusu ele alınmıştır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki bu çalışma kapsamda yalnızca AB fonlarından yararlanan ve savunuculuk eksenli çalışmalar yürüten STK’ların incelenmesi, sivil toplumun oldukça dar bir grubunun mercek altına alındığını göstermektedir. Dolayısıyla çalışmanın ölçeği, bütün bir sivil topluma yönelik sonuçlar çıkarmak için tek başına yeterli değildir. Ayrıca görüşülen STK’ların çoğunluğu İstanbul ve Ankara merkezlidir. Bu nedenle yerel ölçekli faaliyetler yürüten STK’ların durumuna yönelik de yeterli veri bu çalışmada bulunmamaktadır. Ancak bu çalışmada görüşülen STK’ların hem faaliyet yürüttükleri tematik alanlarda öncü kurumlar olmaları hem yerel ölçekli STK’lara alt hibe sağlıyor olmaları sivil toplumun geneline yönelik en azından bir perspektif oluşmasını sağlayabilecektir. Bu bağlamda bakıldığında çalışma, sivil toplum alanında yapılacak daha büyük ölçekli çalışmalara kaynak sağlayabilecek verilere sahiptir.

İlk olarak, dernek ve vakıfların kurumsal yapılarıyla ilgili kanunlarla belirlenen yönetim kurulu, denetim kurulu, mütevelli heyeti gibi organların savunuculuk eksenli STK’larda da bulunmakla birlikte her kurumda aynı derecede işlevsel olmadığı görüldü. STK’ların birçoğu kendi yaklaşımlarına göre pratikte işlerliği olan kolektif, yürütme

kurulu, danışma kurulu gibi organlar oluşturmuşlardır. STK'lar arasında da kurumsal yapı konusunda farklı yaklaşımların olduğu, bazı STK'larda yatay örgütlenme modeli uygulanırken bazılarının lider odaklı olduğu, bazılarında profesyonellerden oluşan yürütme kurulu belirleyici olurken bazılarında yönetim kurulunun belirleyici olduğu görüldü. Bununla birlikte yasal mevzuatın, yetersizliğine rağmen STK'lara karar alma mekanizmaları oluşturma konusunda bir sınır oluşturmadığı söylenebilmektedir.

Çalışmada görüşülen STK'lar gelir kaynaklarını ise aidatlar, bağışlar, ürün satışı ve yabancı fonlar olarak sıraladılar. Ancak üye sayıları düşük olan bu STK'ların aidat gelirleri faaliyetlerini sürdürebilmeleri için yetersiz kalırken hem çalışma alanları hem de ilkesel tutumları nedeniyle bireysel bağışlara ulaşmakta da zorlandıkları görüldü. Ürün satışının da yaygın olmadığı ve yüksek bir getiri sağlamadığı göz önüne alındığında fonlar, bu STK'ların hayatta kalabilmeleri ve faaliyette bulunabilmeleri için en önemli gelir kaynağı haline gelmiştir.

Dolayısıyla çalışmanın problematiğine de cevap verecek şekilde hem AB'nin hem diğer yabancı fon kaynaklarının savunuculuk eksenli faaliyet yürüten STK'ları maddi olarak desteklemesinin Türkiye'de sivil toplum alanının güçlenmesini sağladığını ifade etmek mümkündür. Ancak fonlar sayesinde uygulanan projelerin toplumsal faydası ayrı bir tartışma konusudur. Ayrıca fon olgusunun sivil toplumda bir dizi yeni yapısal soruna yol açtığı da çalışma sonucunda elde edilen sonuçlardan birisi olmuştur.

Çalışma kapsamında görüşülen STK'ların hemen hepsi AB'nin STK'lardan bu projeleri yürütebilecek kapasite olmasını beklediğini, bu nedenle kurumsal destek vermek konusunda çekingen davrandıklarını belirtti. Ancak proje bazlı fonların, gelirlerinin büyük bölümü bu fonlardan oluşan STK'ların sabit giderlerini karşılamaya yeterli olmadığı görüldü. STK'ların birçoğu, projelerde karşılanmayan çalışanların özlük hakları, kira, faturalar, bilgisayar ya da kırtasiye malzemeleri gibi teknik ekipmanlarını karşılamakta zorlandıklarını belirttiler.

Dolayısıyla AB'nin, Türkiye'de destek sağladığı STK'ların somut koşullarına hâkim olmadığını ve STK'larla bu konudaki iletişimlerinin zayıf olduğunu söylemek mümkündür. Ancak belirtmek gerekir ki bu çalışmada fon veren kurumlardan herhangi

birisiyle görüşülmemiştir. Saha verilerine dayanılarak varılan bu çıkarımın, bundan sonraki çalışmalarda hem AB hem diğer yabancı fon kaynaklarının politikaları da dahil edilerek genişletilmesi faydalı olacaktır.

Yine STK'ların birçoğu, proje bazlı aldıkları fonlardan diğer maliyetleri karşılayabilmek için kaynak aktarımı yaptıklarını belirttiler. En büyük gider kalemlerinden birisinin ofis kirası olduğunun belirtilmesi, STK'ların kendi mekanlarına sahip olmasının ayakta kalabilmelerinde ve faaliyetlerini sürdürebilmesindeki önemini de ortaya koymaktadır.

Bir diğer yandan fon veren kurumların STK'ların kapasitelerine yönelik beklentileri, STK'ların fonlara erişiminde de bir çeşit eşitsizlik yaşanmasına neden olmaktadır. Türkiye'de birçok STK, yabancı dil bilen, proje yazma tekniklerine hâkim ve hem başvuru sürecini hem proje sürecini yönetecek uzman kadrolara sahip değildir. Böylesi bir kurumsallaşma sürecinden geçmemiş olmaları, geçmek isteseler dahi uzman kadroları bünyelerine katacak gelir kaynaklarına sahip olmamaları, birçok STK'nın AB fonlarına erişiminin önünü kesmektedir. Bu nedenle Türkiye'de bu fonlardan sivil toplumun oldukça dar bir kesiminin faydalandığı söylenebilmektedir.

Bununla birlikte AB fonlarına doğrudan erişimi olmayan STK'lara yönelik alt hibe sisteminin uygulanması da pratikte küçük ölçekli STK'lar için faydalı olsa da bir başka dikey ilişkisinin kurulmasına yol açmaktadır. Yapısı gereği birbirleriyle aynı statüde olması ve yatay bir ilişkide olması gereken STK'lar arasında bir fon alan – fon veren ilişkisinin kuruluyor olması bir nevi hiyerarşinin oluşmasına neden olmaktadır.

Bu dikey ilişkinin aşılması için alt hibe alan küçük ölçekli STK'ların da AB fonlarına doğrudan erişiminin sağlanması önem kazanmaktadır. Aksi halde bu kaynakların Türkiye'de yararlanıcıları hep aynı STK'lar olacaktır ve mevcut eşitsizlik daha da derinleşecektir. Böylece İlhan Tekeli'nin STK'ların belirleyici dört özelliğinden birisi olarak belirttiği “sivil toplum kuruluşları alanında hiyerarşik ilişkiler kurulması için bir nedenin bulunmaması” ön kabulü de geçersiz hale gelecektir.

AB fonlarına yöntem olarak proje yazılarak ulaşıyor olması da işlevsel olmasının yanı sıra uygulamada her STK'nın aynı donanım ve imkanlara sahip olmaması nedeniyle birtakım eşitsizliklerin oluşmasına yol açmaktadır.

Bir finansman aracı olan projeciliğe alternatif finansman araçlarının geliştirilmesi ya da AB fonlarının yatay ilişkiyi bozmayacak şekilde STK'lar arasında adil dağıtımının sağlanması için bir yöntem geliştirilmesi gerektiği gözükmektedir. Ayrıca fon kaynaklarına erişimi olmayan küçük ölçekli STK'ların kurumsal olarak desteklenmesi, fon veren kurumların da başvuru sürecindeki prosedürleri buna göre düzenlemesi AB fonlarına erişimde eşit koşulların sağlanması için bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

AB fonları ve projecilikle birlikte sivil toplumda profesyonelleşme olgusunun gelişmesinin de bir dizi yeni sorunu beraberinde getirdiği görülmüştür. Sivil toplum profesyonellerinin proje yazımı ve uygulaması süreçlerinin gerekliliklerini yerine getirebilecek şekilde en az bir yabancı dili iyi derece bilen ve lisans ya da lisans üstü eğitime sahip kimseler olduklarını söyleyebiliriz. Sivil toplumda çalışanların istihdamı konusunda kadrolu, proje bazlı ya da yarı zamanlı gibi farklı uygulamalar bulunmaktadır. Her bir durumun kendisine özgü koşullarının detaylı olarak incelenmesi ve sorunlarına yönelik çözüm önerileri getirilmesi için bu çalışmanın sınırlarını aşacak, daha derinlikli bir çalışma yapılması gerekmektedir.

Bu çalışmada tartışılan olgulardan birisi de çalışanlar için projelerde yazan maaşların çalışanlara yazıldığı gibi verilmemesi olmuştur. Sivil toplumda olağan bir uygulama haline gelen konuyla ilgili STK'ların öne sürdüğü başlıca gerekçeler şunlar olmuştur: Projenin karşılamadığı kurumsal giderleri karşılayabilmek için kaynak aktarmak, projeye euro olarak yazılan maaşın liraya çevrildiğinde kur farkı nedeniyle sektöre göre yüksek olması, aynı gerekçeyle kurum içindeki maaş dengesinin gözetilmesi, yine projenin karşılamadığı çalışanların özlük haklarının karşılanması, çalışanın proje bittikten sonra da istihdam edilmesi için bütçe ayrılması.

Gerekçelerin hemen hepsi STK'ların sürdürülebilirliğini sağlamak üzerine olmakla birlikte ortaya çıkan somut durum, projelerden çalışanların emeği sayesinde bir

artı değeri üretilebilmesinin mümkün olduğudur. Üretilen bu artı değerin yine STK'nın amaçları doğrultusunda ve toplumsal faydaya yönelik kullanılacak olmasının çalışana emeği karşılığında verileceği taahhüt edilen ücretten kesinti yapılmasını meşrulaştırmak için yeterli olup olmadığı ayrı bir tartışma konusudur. STK'ların gelir kaynaklarının yetersizliğinin bir sonucu olarak yorumlanabilecek bu uygulamanın ortadan kaldırılabilmesi için de ayrıca bir çalışma yürütülmesi gerekmektedir. Nitekim herhangi bir STK özelinde olmamakla birlikte, sivil toplumun genel durumunda profesyonel çalışanların güvencesiz koşullara sahip olduğu söylenebilmektedir.

Profesyonelleşme ile birlikte ortaya çıkan bir diğer sonuç ise STK'ların faaliyetlerinin etki alanının daralması olmuştur. Görüşmeciler raporlarda kullanılan uzman dilinin toplumda karşılık bulmadığına ve çalışmaların belirli bir çevrenin, bir diğer ifadeyle yankı odasının dışına çıkamadığına değindiler. Bu bağlamda katılımcı demokrasinin öznesi olması gereken STK'ların, vatandaşların bireysel katılım gösterdiği kurumlar olmaktan çıkarak bir nevi alanında uzman akademisyen ve profesyonel çalışanlardan oluşan bir elitler topluluğuna dönüşebildiği görülmektedir. STK'ların savunuculuk yaptıkları alanlarda kâr amacı gütmemekle birlikte elit bir kadro ile proje karşılığı toplumsal fayda üretmeye çalışan kurumlar haline gelmesi ise üretilen toplumsal faydanın, tespit edilen sorunlara getirilen çözüm önerilerinin belli bir alanda sıkışmasına yol açabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında STK'ların kimi faaliyetlerinin toplumsal karşılığının oldukça sınırlı kaldığı görülebilmektedir.

Toparlamak gerekirse Türkiye'de savunuculuk eksenli çalışan STK'lar günümüzde alternatif gelir kaynakları sahip olmadıkları için, gönüllü katkılar bir tarafa bırakıldığında, büyük ölçüde yabancı fonlar sayesinde faaliyetlerini sürdürmektedirler. Ancak bu fonlardan faydalanabilmek için projeler yazılması ve dolayısıyla bir profesyonelleşme gerekmesi, bu alanda bir dizi sorunu ortaya çıkarmıştır. İlk olarak fonlara her STK'nın ulaşamaması, sivil toplumda kaynaklara erişim konusunda bir eşitsizlik yaratmıştır. Fon alan STK'ların daha küçük ölçekli STK'lara alt hibe dağıtması ise STK'lar arasında dikey bir ilişkinin kurulmasına yol açmıştır.

Bununla birlikte proje süreçlerinde sivil toplum profesyonellerinin emeği üzerinden bir artı değer üretimi ortaya çıkmıştır. Ayrıca proje bazlı faaliyetlerin

gerektirdiği uzmanlaşma nedeniyle sivil toplum, vatandaşların bireysel katılımının zorlaştığı bir alana dönüşmüştür. Üstelik üretilen toplumsal fayda da kimi çalışmalarda hedef kitlesi üzerinde karşılık göremeyen, yalnızca sivil toplum profesyonellerine hitap eden bir nitelik taşıır hale gelebilmektedir. Elde edilen bu veriler, savunuculuk eksenli STK'ların fonlarla kurduğu ilişkinin de kuruluş amaçlarına uygunluğu ve katılımcı demokrasi doğrultusunda yeniden sorgulanmasını ve düzenlenmesini gerektiğini göstermektedir.

80'li yılların sonunda 90'lı yılların başında gönüllülük esaslı çalışmalarla gelişen sivil toplumda 2000'li yıllarda AB'ye üyelik süreci ve fonların getirdiği profesyonelleşmenin, eskinin birtakım alışkanlıklarını sona erdirdiğini söylemek mümkündür. Ancak bu değişimin sorunsuz olduğu da söylenememektedir. Sivil toplumun bu tarihsel ilerleyişinde Gramsci'nin deyimiyle yeninin tam olarak doğamıyor oluşu, bugünün sorunlarının kaynağını oluşturmaktadır. Yeninin nasıl doğacağı sorusu ise ucu açık bir çalışma alanı olarak ortada durmaktadır.

KAYNAKÇA

Basılı Kaynaklar

- Alkan, Mehmet Ö., (1998), “Sivil Toplum Kurumlarının Hukuksal Çerçevesi 1839-1945”, Yücekök, A.N. ve Diğerleri (ed.), *Tanzimat’tan Günümüze İstanbul’da Sivil Toplum Kuruluşları*, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları: 45-73
- Cohen, J.L., Arato, A. (2013), *Sivil Toplum ve Siyasal Teori*, (Çev. B. Yılmaz), Ankara, Eflatun Yayıncılık
- Forgacs, D. (2010), *Gramsci Kitabı, Seçme Yazıları 1931-1935*, (Çev. İbrahim Yıldız), Dipnot Yayınları
- Gönenç, A.A, (2001), *Sivil Toplum Düşünsel Temelleri ve Türkiye Perspektifi*, Altıkitap
- Güzel, M. Şehmus, (1996), *Türkiye’de İşçi Hareketi 1908-1984*, İstanbul, Kaynak Yayınları
- Hatemi, H., (1985) “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Derneklerin Gelişimi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul, İletişim Yayınları: 198-208
- Hobbes, T, (2007), *Leviathan*, (6. Baskı), Yapı Kredi Yayınları
- İnalçık, H, (1964), “The Nature of Traditional Society, Turkey”, (der. Robert Ward ve Dankwart Rustow), *Political Modernization in Japon and Turkey*, Princeton
- Kaya, G., Ayan, S., (2011), *Türkiye’de Anayasalar ve Sivil Toplum, 1961-1982 Anayasalarının Sosyolojisi*, Ankara, Ütopya Yayınevi
- Keyman, F. (2004a), ‘*Türkiye’de ve Avrupa’da Sivil Toplum*’ *Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları no 3*, Yayına Hazırlayan: Arzu Karamani, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi
- Keyman, F. (2004b), ‘*Sivil toplum, Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye*’ *Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları no 4*, Yayına Hazırlayan: Arzu Karamani, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi
- Mardin, Ş. (2018), *Din ve İdeoloji*, (26. Baskı), İstanbul, İletişim Yayınları
- Mardin, Ş, (1991), *Türk Modernleşmesi, Makaleler IV*, İletişim Yayınları, s241
- Mardin, Ş. (2017), *Türkiye’de Toplum ve Siyaset Makaleler 1*, (23. Baskı), İstanbul, İletişim Yayınları
- Marx, K., (1976), *Alman İdeolojisi*, (Çev. Sevim Belli), Sol Yayınları
- Marx, K. (2010), *Kapital, 1. Cilt*, (Çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan), Yordam Kitap
- Rousseau, J.J., (1968), *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma*, Anadolu Yayınları
- Savran, G. A., (2013), *Sivil Toplum ve Ötesi*, Dipnot Yayınları
- Tekeli, İ. (2017), *Katılımcı Demokrasi ve Sivil Toplum Kuruluşları*, (3. Baskı), Ankara, Sosyal Demokrasi Derneği Yayınları

Toksöz F., (1983), “Dernekler”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 2, İstanbul, İletişim Yayınları: 366-378

Tökin, H. F., (1965), *Türkiye’de Siyasal Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi 1839-1965*, İstanbul, Elif Yayınevi

Resmi Kaynaklar

1924 Anayasası, Resmi Gazete, (20 Nisan 1924), Kanun No: 491

1982 Anayasası, Resmi Gazete 17844 (20 Ekim 1982), Kanun No: 2709

Cemiyetler Kanunu, Resmi Gazete 3959 (14 Temmuz 1938), Kanun No: 3499

Dernekler Kanunu, Resmi Gazete 25649 (23 Kasım 2004), Kanun No: 5253

Türk Medeni Kanunu, Resmi Gazete (4 Ekim 1926) Kanun No: 743

Türk Medeni Kanunu, Resmi Gazete, 24607, (8 Aralık 2001), Kanun No: 4721

Vakıflar Kanunu, Resmi Gazete, 26800 (27 Şubat 2008) Kanun No: 5737

İnternet Kaynakları

Avrupa Birliği Başkanlığı, (2022, 30 Temmuz), “Avrupa Birliği'nin Tarihçesi”, https://www.ab.gov.tr/avrupa-birliginin-tarihcesi_105.html adresinden alındı.

Avrupa Birliği Başkanlığı, (2022, 30 Temmuz), “IPA I ve IPA II Dönemi Programlama”, <https://www.ab.gov.tr/45627.html>, adresinden alındı.

Avrupa Birliği Başkanlığı, (2022, 30 Temmuz), “IPA III Dönemi”, https://www.ab.gov.tr/ipa-iii-donemi_51805.html adresinden alındı.

Avrupa Birliği Başkanlığı, (2022, 30 Temmuz), Kopenhag Siyasi Kriterleri, https://www.ab.gov.tr/siyasi-kriterler_45869.html adresinden alındı.

Avrupa Birliği Başkanlığı, (2022, 30 Temmuz), TR-AB Mali İşbirliği, <https://www.ab.gov.tr/5.html> adresinden alındı.

Avrupa Birliği Başkanlığı, (2022, 30 Temmuz), Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi, https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html, adresinden alındı.

Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, (2022, 30 Temmuz), “Avrupa Birliği ile Türkiye arasındaki Sivil Toplum Diyaloğunun Güçlendirilmesi”, <https://www.avrupa.info.tr/tr/proje/ab-ile-turkiye-arasindaki-sivil-toplum-diyalogunun-guclendirilmesi-7853> adresinden alındı.

Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, (2022, 30 Temmuz), “Finansman Araçları”, <https://www.avrupa.info.tr/tr/finansman-araclari-8853> adresinden alındı.

Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, (2022, 30 Temmuz), Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA), <https://www.avrupa.info.tr/tr/katilim-oncesi-mali-yardim-araci-ipa-880> adresinden alındı.

Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, (2022, 30 Temmuz), Sivil Toplum Diyaloğu, <https://www.avrupa.info.tr/tr/sivil-toplum-diyalogu-897> adresinden alındı.

İçişleri Bakanlığı, (2022, 30 Temmuz), “İPA III Dönemi (2021-2027) Proje Hazırlama ve Uygulama Rehberi”, [https://icisleri.gov.tr/kurumlar/icisleri.gov.tr/IcSite/diab/Proje\(1\)/IPA-III-Rehberi.pdf](https://icisleri.gov.tr/kurumlar/icisleri.gov.tr/IcSite/diab/Proje(1)/IPA-III-Rehberi.pdf) adresinden alındı.

Konda Araştırma ve Danışmanlık, (2022, 30 Temmuz), “Gezi Parkı Araştırması”, <https://konda.com.tr/uploads/konda-geziparkiarastirmasi-9cb980872b9dbfa0f702acd0ed03f0e7e5a2e8681bf4d1e25614ab9f7bcc16f0.pdf> adresinden alındı.

Merkezi Finans ve İhale Birimi, (2022, 30 Temmuz), “İhale Birimi Hakkında”, <https://www.cfcu.gov.tr/tr/mfib-hakkinda> adresinden alındı.

Sivil Toplum Diyalogu, (2022, 30 Temmuz), “Sivil Toplum Diyalogu Programı Hakkında”, <https://siviltoplumdiyalogu.org/program-hakkinda/>, adresinden alındı.

Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, (2022, 30 Temmuz), “Derneklere Ait Gelir Toplamları”, <https://www.siviltoplum.gov.tr/derneklere-ait-gelir-toplamlari> adresinden alındı.

Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, (2022, 30 Temmuz), Dernekler Bilgi Sistemi (DERBİS) Kullanıcı Sayısı, <https://www.siviltoplum.gov.tr/dernekler-bilgi-sistemi-derbis-kullanici-sayisi>, adresinden alındı.

Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, (2022, 30 Temmuz), “Derneklerin Faaliyet Alanlarına Göre Dağılımı”, <https://www.siviltoplum.gov.tr/derneklerin-faaliyet-alanlarina-gore-dagilimi> adresinden alındı.

Vakıflar Genel Müdürlüğü, (2022, 30 Temmuz), “Cemaat Vakıfları”, <https://www.vgm.gov.tr/vakiflarimiz/vakiflarimiz/cemaat-vakiflari> adresinden alındı.

Vakıflar Genel Müdürlüğü, (2022, 30 Temmuz), “Hedef Kitlesine Göre Yeni Vakıfların Dağılımı” https://cdn.vgm.gov.tr/genelicerik/genelicerik_945_290519/09hedef-kitlesine-gore-yeni-vakiflarin-dagilimi-13.pdf, adresinden alındı.

Vakıflar Genel Müdürlüğü, (2022, 30 Temmuz), Vakıf Sorgulama, <https://www.vgm.gov.tr/vakif-sorgulama/vakif-sorgulama?Page=1>, adresinden alındı.

TÜSEV, (2022, 30 Temmuz), “Türkiye’de Sivil Toplum: Bir Dönüm Noktası CIVICUS Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi (STEP) Türkiye Ülke Raporu II”, https://www.tusev.org.tr/usrfiles/files/step2011_web_SON.pdf adresinden alındı.

Yaşama Dair Vakıf, (2022, 30 Temmuz), “Verilerle Sivil Toplum Kuruluşları” <https://www.raporlar.org/wp-content/uploads/2018/01/c9b3f2a6d1595bde1124f6df6e830903.pdf> adresinden alındı.

EKLER

Tablo 1: Görüşmeciler

Görüşmecilerin Adı-Soyadı	Yaş	Çalıştığı Kurum	Kurumdaki Görevi	Görüşme Tarihi
Mustafa Çağrı Kunter	28	Yurttaşlık Derneği	Proje Koordinatörü	7 Mart 2021
Kemal Vural Tarlan	46	Kırkayak Kültür Derneği	Genel Koordinatör	15 Mart 2021
Elif Ege	33	Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı	İletişim Sorumlusu/Proje Koordinatörü	16 Mart 2021
Liana Varon	35	Sivil Toplum İçin Destek Vakfı	Genel Koordinatör	16 Mart 2021
Mehmet Ali Çalışkan	50	-	Araştırmacı	17 Mart 2021
Nayat Karaköse	38	Hrant Dink Vakfı	Program Koordinatörü	22 Mart 2021
Emre Gür	38	Türkiye Avrupa Vakfı	Genel Sekreter	23 Mart 2021
Umut Güner	44	Kaos Gay ve Lezbiyen Kültürel Araştırmalar ve Dayanışma Derneği	Genel Koordinatör	31 Mart 2021
Olca Özer	36	Hakikat, Adalet ve Hafıza Çalışmaları Derneği	Eğitim ve Kapasite Geliştirme Sorumlusu	1 Nisan 2021
Mustafa Kuleli	35	Türkiye Gazeteciler Sendikası	Genel Sekreter	6 Nisan 2021
Rümeysa Çamdereli	32	Havle Kadın Derneği	Yönetim Kurulu Başkanı	9 Nisan 2021
Onur Sazak	40	Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı	Proje Koordinatörü	14 Nisan 2021

Tablo 2: Kurumlar

Kurum Adı	Yasal Statü	Faaliyette Bulunduğu Şehir	Profesyonel Çalışan Sayısı	Faaliyet Alanları	Gelir Kaynakları	Kuruluş Yılı
Hakikat, Adalet ve Hafıza Çalışmaları Derneği	Dernek	İstanbul	23	İnsan Hakları	AB Fonları, Büyükelçilik Fonları, Yabancı Vakıf Fonları	2011
Havle Kadın Derneği	Dernek	İstanbul	5	Kadın Hakları	AB Fonları, Alt Hibeler	2018
Hrant Dink Vakfı	Vakıf	İstanbul	25-30 Arası	Azınlık Hakları, Kültürel Çalışmalar	AB Fonları, Bağış, Ürün Satışı	2007
Kaos Gay ve Lezbiyen Kültürel Araştırmalar ve Dayanışma Derneği	Dernek	Ankara	28	LGBTİ+ Hakları	AB Fonları, Büyükelçilik Fonları, Yabancı Vakıf Fonları, Bağış	2005
Kırkayak Kültür Derneği	Dernek	Gaziantep	5	Kültürel Çalışmalar, Göç Çalışmaları	AB Fonları, Alt Hibeler	2011
Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı	Vakıf	İstanbul	18	Kadın Hakları	AB Fonları, Bağış, Ürün Satışı	1990
Sivil Toplum İçin Destek Vakfı	Vakıf	İstanbul	3	Sivil Toplum, Bireysel Bağış	AB Fonları, Bağış, Yabancı Vakıf Fonları	2015
Türkiye Avrupa Vakfı	Vakıf	İstanbul	-	Sivil Toplum	AB Fonları, Bağış	2000
Türkiye Gazeteciler Sendikası	Sendika	İstanbul	13	Medya Sektörü	Aidat, AB Fonları	1952
Yurttaşlık Derneği	Dernek	İstanbul	-	İnsan Hakları	AB Fonları	1993